

PETŐFI-KÖNYVTÁR

Szerkesztik: ENDRŐDI SÁNDOR és dr. FERENCZI ZOLTÁN
XIII. FÜZET

PETŐFI

ÍRTA

PALÁGYI MENYHÉRT

*

BUDAPEST, 1909

KUNOSSY, SZILÁGYI ÉS TÁRSA

KÖNYVKIADÓVÁLLALAT KIADÁSA

Kunossy Vilmos és fia nyomdai műintézetéből Budapesten.

A világ egyik sarka nem eshetik oly messzire a másiktól, mint amily messzire estünk mi, újabb történetünk utolsó hat évtizede folyamán, Petőfi szellemétől. Oly nagyon távol kerültünk tőle, hogy az emberi dolgok valamelyes körszerű forgásánál fogva talán megint visszatérhetünk hozzá, hogy új magasabb szempontokból gyönyörködhesünk benne. Hatvan év alatt ugyanis megmérhetlen átalakuláson ment keresztül a művelt emberiség: egészen más lett az ember viszonya a természethez s ezzel együtt más a nemzetek életrendszere s ez életrendszeren belül más a magyar nemzet világtörténeti helyzete. Ezt a világtörténeti helyzetváltozást mindmegannyian mélyen érezzük, ha nem is vagyunk mindannyian képesek róla világosan és szigorúan számot adni. De azt a vak is látja, hogy úgyszólván tizenkettedik órája is ütött már annak, hogy egész közéletünket új alapokra helyezzük. S a megszokott politikai jelszavakkal együtt üres hüvelykévé lettek mindazok a szépirodalmi jelszavak is, melyek a kiegyezési korszak ködös világán végig kavarogtak. Aki érez és figyel, az hallhat szokatlan és új hangokat. Új vágyak serkednek, új érzés- és gondolatvilág támad, s mert eleddig ismeretlen nagy

föladatok megoldása előtt állunk, valami megfrissült fogékonysággal tekintünk vissza a múltakra is, és új színben jelentkeznek előttünk a nagyok, kik lelküket adták oda a magyar nemzetnek. Valami olyan érzés fog el bennünket, mintha sokáig, nagyon sokáig köznapi hangulatok pora úgy belepte volna lelkünket, hogy már nem is voltunk képesek Petőfi szellemével közvetlen érintkezésben társalogni, és hogy még nagy megtisztulásra lesz szükségünk, míg annak minden mélyeit és magasságait újból magunkéivá tehetjük. Az ilyen hangulatban sokat meglát és megért az ember, amit azelőtt nem látott és nem értett. Szóval az idő is megérett rá, hogy visszatérjünk Petőfihez.

1.

Amióta Petőfi először tűnt föl költészetével, mind mai napig nem támadt költőnk, ki vele népszerűségben versenyezhetett volna. De noha népszerűsége még egyre növekedik, a kritika valójában mégis mindig nagyon meg volt akadva vele, s lényét nem csak életében, de halála után sem volt képes igazában fölfejtteni vagy visszatükröztetni. Ismeretes, hogy az egykorú kritika, bárha kezdetben elismeréssel fogadta a föltűnő tehetséget, csakhamar mily ádáz személyeskedéssel támadt

ellene, és mily fülhasogató macskazenével iparkodott ellensúlyozni a költőnek rohamosan fokozódó népszerűségét. Ha egymás mellé rakjuk azt a sok becsmérő és gyalázó cikket, pamphletet és pasquilt, melyet 1845 és 1847 tájékán zugírók, álbarátok, poétasterek, bérelt tollak, de nagyképű aesthetikusok is zúdítanak Petőfi egyénisége és költészete ellen, akkor ez érdekes sajtótermékekből olyan a maga nemében páratlan kis irodalom alakul ki, a minővel sem azelőtt, sem azután költészetünk egyetlen nagyját sem tisztelték meg. És bámulatos, hogy ezek a legkülönbözőbb motívumokból eredő támadások vagy piszkolódások mennyire egy húron pendülnek. Közös tartalmuk, hogy Petőfitől ugyan egynémi tehetséget avagy genialitást megtagadni nem lehet, de ő voltaképen csak „népköltő”, ki a „magasabb poesis”-hez nem ért, s a népiességet fölcserélvén a póriassággal, durva nyerseségekbe, betyáros szitkozódásokba, sőt aljas obscoenitásokba téved stb. stb. Ő maga nem átallja verseiben adóságaival, korhelységével, dorbézolásaival dicsekedni, s amellet hallatlanul arrogáns, pöffeszkedő, ön-bálványozó szájhős stb. stb. A vastagabb jelzőkből nem idézek. Mulatságos, hogy a *Honderű* miként emeli Hiadort Petőfi fölé: „Hiador munkái a divatos Petőfiéi felett — csekély véleményünk szerint — annyira fönnebb állanak, mennyivel egy európai műveltségű költér fönnebb áll oly költőnél, ki saját hona keskeny szellemkörén túl mitsem ismer.“ Kívánatos volna, hogy a Petőfi-ellenes irodalom

összegyűjtve mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tétessék, aki költészetünk iránt mélyebben érdeklődik. Főleg a fiatalság gondolkozó része mennyi tanulságot meríthetne ebből a különös olvasmányból. Látná, hogy mily drága áron szerezte Petőfi a babért, mely homlokát övezi, és hogy tulajdonképen ez a babér okozta a költő korai halálát. Föltárulna előtte, hogy egy-egy kiadói irodalmi üzér hogyan aknázza ki anyagilag a költői tehetséget, és hogy lapoknak üzleti versenye s egymás ellen való rút agyarkodása hogyan válik egyszerre csak személyeskedő hajszává — a költő ellen, aki az egyik lapnak segédszerkesztője. Hogyan törnek elő az irodalomnak leghétköznapibb, vásári alakjai, hogy kritika czimén lesajnálják, nagyképűen kioktassák avagy megrágalmazzák az egyre fényesebben bontakozó lángelmét. A háttérben pedig mily sanda szemmel nézi a hivatalos irodalom, hogy ime egy ismeretlen vándorszínész jövevény hogyan ostromolja meg tisztán a maga erejéből a Parnassust, hogyan merészkedik a klikk segítségével és beleegyezése nélkül, tisztán hivatottságánál fogva a halhatatlanok közé emelkedni. Hát lehet ezt valaha megbocsájtani? Én azt hiszem, hogy soha. Az a kő- és sárhalmaz, melylyel az egykorú kritika Petőfit megdobálta, az idők folyamán az ő dicsőségének legszebb emlékoszlopává lett. Mert aki az értelmetlenségnek és rosszhiszeműségnek ezt az irodalomtörténeti obeliszkjét szemléli, egyszerre megérti, — jobban mint száz fényesen

megírt aesthetikai értekezésből, — hogy tüneményes léleknek, kivételesen nagy ujitó szellemnei. kellett annak lennie, akin a korlátoltság s az irigy féltékenység így meg tud botránkozni. És ki tudja, nem tornyosult volna-e még magasabbra ama kö- és sárhalmaz, ha az irodalomi csatazajt el nem nyeli egy komolyabb háború fürgetege, s a kritikai hangzavar belé nem enyészik puskák ropogásába és ágyúk bömbölésébe. Ki tudja, hogy ha a költő túléli vala szabadságharczunk bukását, nem újult volna-e ki ellene fokozódó dühvel a régi irodalmi gyűlölködés? Hogy ez nem hiú kérdés, azt mindenki érzi, aki Petőfi egyéniségét ismeri, és tudja, hogy ő utóbb mennyire elszakadt már barátaitól, s mily rettentő meghasonlás küszöbén állott saját nemzetével szemben. A költő, aki határt nem ismert elvi hajthatatlanságában, képes lett volna — jobban mint Byron — hazáját maga ellen lázítani! De a Gondviselés nem engedte meg, hogy az a tragikum, mely Petőfi lényében lappangott, teljesen kifejlődhessék. Paradoxonnak látszik, pedig valóság, hogy a korai halál óvta meg Petőfit tragikai végzetének beteljesedésétől. A halál szabadította ki egy mindeneknél súlyosabb lelki válságból . . . S mire a forradalmi vérzivatar elvonult, ő már a csillagokból vigasztalóan tekinthetett alá balsorsú nemzetére.

A megdicsőülttel szemben természetesen végkép el kellett némulnia minden becsmérlő kritikának és elkövetkezhetett az istenítés, majd meg a komolyabb aesthetikai méltatás korszaka. Ámde

nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy most már megszűnt az a kancsal féltékenység, melylyel az egykorú kritika mérlegelte volt a tüneményes jövevényt. Ez a féltékenység csak mélyebbre húzódott, hogy a tökéletes tudományos tárgyiasság talárjába burkolódzva annál hathatósabban homályosítsa el azt, ami Petőfi valódi nagyságát alkotja. Csak a hivatalos kritikáról szólok itten s távol állok attól, hogy az elfogulatlan Petőfi-búvárok és kritikusok lelkes rajának érdemeire árnyékot borítani akarnék; ámde mi tűrés-tagadás: az újabb kritika is csak azon a nyomon indult tovább minden elismerésével és dicsőítésével, amelyre őt az egykorú Petőfi-kritika ócsárlásai terelték volt! Mert mi ellen támadt az egykorú kritika Petőfi költészetében? Nemde „népiessége“ ellen. És az újabb kritika mit magasztalt benne? Megint népiességét. Kétségtelenül örvendetes haladás rejlett abban, hogy az újabb kritika lelkesedni kezdett azért a népiességért, mely ellen régebbi kontár és émelygős lantpengetők vagy zugirók föllázadtak volt: ámde nagy kérdés, hogy kik homályosították el jobban a rendkívüli újítást, mely Petőfi költészetének igazi dicsősége: azok-e, akik népiességét szidalmazták, vagy azok-e, akik népiességét magasztalták? Én azt hiszem, hogy az utóbbiak. Mert amíg ízetlen irodalmi illem- s tánczmesterek (mint pl. Császár Ferencz) megfélekedezve az illem- s táncztan minden szabályairól, vak dühvel támadtak neki a Petőfi népiességének, addig mindenki érezhette, hogy csodálatos új ember jelent-

kezett irodalmunkban, aki maga ellen lázít minden vizenyős, conventionális divatbábot. De mikor a hivatalos kritika tudálékosan elismerte Petőfi költészetének népies elemeit s egyre terjengősebben fejtegette, hogy régibb költők, valamint a népköltészet tudós ismerői és gyűjtői, továbbá a korszellemnek demokrata irányban való átalakulása miként készítették elő a népies elem diadalát költészetünkben: egyre kétesebbé vált, hogy voltaképen újító volt-e Petőfi és hogy miben rejlett az ő tisztán egyéni szellemének varázsa, melylyel nemcsak a magyarságot, de a művelt Európát is megigézte. Szabaduljunk tehát végre amaz egyoldalú, félszeg irodalmi jelszavak hatása alól, melyekkel Petőfi ellenfelei és álbarátai egyéniségét elhomályosítani iparkodtak. A kérdés az, hogy mi teszi Petőfit nemcsak a magyar, de a világirodalomban is egyetlen jelenséggé, vagyis hogy mi az ő páratlan eredetiségének titka? Ez az a kérdés, melyre felelünk kell, ha Petőfi művészetét jellemezni akarjuk; mert nyilvánvaló, hogy a „népies“ és a („volkstümlich-national“ mintájára gyúrt) „nép-nemzeti“ általános szólammal Petőfi eredetiségét valósággal megvilágítani nem lehet.

Petőfi művészelelkét vizsgálva, az ember mindenek előtt azon akad fönn, hogy a lírai műzsának különös kegyeltje fejlődésének első szakában semmiért a világon sem lángol oly hevesen, mint a színészetért. Azt vallja, hogy ugyan „a művészetek egyike sem követelhet magának elsőbbséget a másik fölött, de a színészet kivételt szenved, mert ez a művészetek összege s mint ilyen a többiek fölött áll“. Sőt *Színészdalában* (1844) egyenesen így apostrophálja a színművészetet: „Minden művészetek fején a korona“. És tudjuk, nagyon is tudjuk, hogy ez a hit szíve mélyéből forrott, hiszen úgy megszenvedett érette, hogy majdnem belepusztult. Semmi kétség, hogy határtalanul dicsőség-szomjas lelkének első álma a dicsőségről — színész-álmom volt. Már tizenegy éves korában el kellett venni Pestről a gyereket, mert a színházak körül ólálkodott. Az aszódi gimnáziumból is, — pedig kitűnő tanuló volt, — bizton a színészek után szökik, ha derék, szigorú tanára, Korén István a színésztársulat távozása napján csukva nem tartja. Ismeretes, hogy a színész-szenvedély téríti le-le diákpályájáról és hihetetlen nélkülözések s a leg-súlyosabb benső vívódások közt hánykolódva háromszor is elcsábítja a színpadért rajongó ifjú szerelme. Hívja a költészet, óvja az anyai esdeklés,

gyötri a lelkifurdalás, fenyegeti nyomor, betegség és a végső tönk: de ha a magasabb hivatás szózatja föltámad lelkében, akkor ellenállhatatlan vágyódás vissza-visszasodorja a — színészi pályára. „Hat esztendeig vollam, — így írja ő maga az *Úti levelek-ben*, — istentül, embertül elhagyott földönfutó; hat esztendeig volt két sötét árnyékom: a nyomor és a lelki fájdalom ... és mikor? ifjúságom kezdetében, az élet legszebb szakában, mely csupán az örömöknek van teremtve, tizenhatodik esztendőmtől a huszonkettedikig“. (XI. levél 1847.) De mi okozta sorsának ezt a kegyetlen mostoha-ságát? Bizony nagy szerencsétlenség volt, hogy szüleinek szerény vagyoni helyzete éppen akkor jut válságba, mikor a serdülő ifjú legjobban rá-szorult volna tanulmányainak támogatására: de azért az igazi veszedelmet nem az anyagi baj, hanem a furcsa színészábránd zúdította a költő-ifjura. És mily nehezen tudott megválni ettől az ábrándtól, mily meghatóan panaszolja még 1844-ben is:

Apám kibékült; volt is rája ok:
 Hiszen színész már többé nem vagyok.
 Örül ő — de olyasmit érzek én,
 Mit a paradicsomnak küszöbén
 Almát-evett őszünk érezhetett,
 Midőn belőle ki kergettetett.
 Ott éltem volna én a színpadon,
 Kín és gyönyör közt. . . hírben . . . szabadon . . .
 Dicső álom volt. Volt! Már elmúla.
 Boruljon rá felejtés fátyola . . .

(Kerényi Frigyeshez.)

Azt mindenki érti, hogy olyan drámaíró, mint Shakespeare, Hamletjében a művészetéről való általános elmélkedését a színészethez köti, de hogy akit az istenek is lantos költőnek szemeltek ki, a színészetben lássa a művészetek művészetét s hat esztendőn keresztül, vagyis pályafutásának egész első felében élethivatásának nagy dilemmáját a „színésznek lenni vagy nem lenni“ kérdésében élezze ki, arra ugyancsak nem mutat példát a történelem. Megvallom, hogy e furcsaságon sokat töprengtem és hogy már évek hosszú sora előtt, valahányszor Petőfivel foglalkoztam, mindannyiszor az a kérdés vetődött föl bennem: vajjon miféle kapcsolat állhat elé a lírai és a színészi ihlet között, miképpen olvadhat át a színész láza a dalnokéba? És e kérdés annál inkább izgatott, mert Petőfi költészetének nagyszerű lírai hullámverésén keresztül akárhányszor érezni véltem az alakító színészi ihlet párhuzamos munkálódását is.

Régi meggyőződéseim, hogy az aestheticát csak úgy helyezhetjük szigorúan tudományos alapra, ha szoros vizsgálatnak vetjük alá azokat a csodálatos állapotokat, melyekből a műalkotás megszülemlik, s melyeket az ihlet lázának szoktunk nevezni. Magától értetődik, hogy a művészi ihletnek emez állapotait mindenek előtt lélektanilag kell elemezni, de mert a szellemi élet érthetetlen marad, ha legszorosabb kapcsolatba nem hozzuk a fizikai étellel, hát az ihlet állapotainak titkát physiologiai úton is meg kell világítani. Hiszem is, hogy az

élettudománynak (biológia) az idők folyamán sikerülni fog új fényt deríteni ama nagy titokra, hogy a művész-ihlet hogyan gyökeredzik a művészember idegrendszerében s egyáltalán egész szervezetében. Továbbá, hogy a különböző művészeteknek minő más és más jellegű ihlet felel meg s főképen, hogy az, amit művészi egyéniségnek mondunk, hogyan van megalapozva az ihletett állapotnak egyéni jellegében. Midőn ezekkel a bölcsészeti kérdésekkel foglalkoztam, gyakran gondoltam arra, hogy milyen érdekes lett volna Petőfit alkotás közben megfigyelni. Az a nézetem támadt ugyanis, hogy Petőfi írásközben a maga verseit bensőleg nemcsak scandálta, hanem bizonyos mértékben bensőleg el is játszotta. Vagyis, hogy a lírai alkotás láza nála átterjedt azokra az idegpályákra is, melyek a mímelő izmok rendszerét szolgálják. Olyan benső mímeléssel kísérte versalkotó ihletét, amilyen a színészemberben támad, ha valamely neki nagyon megfelelő szerepet olvas és azt képzeletben mindjárt eljátssza. Ha ez a föltevésem helyes, akkor Petőfi jobban átadta egész testét az alkotás lázának, mint a világ bármely más lírai költője. Ez a sejtelem fog el engem néha, Petőfi költeményeit olvasván.

Ezért nagyon megörültem Jókai egy megjegyzésének, mely bepillantást enged Petőfi alkotási hevületébe. Azt írja Jókai: „*De magyarul* szavalni, helyesen, érzéssel, változatos, jellemző hanghordozással szavalni még a leghíresebb magyar szín-

művészek között is csak kettőt ismertem, aki ehhez jobban értett Petőfinél. A legtöbb költő nem tudja felolvasni a saját költeményeit. Petőfi felolvasása elragadó volt; kivált ha női társaság előtt szavalt. S ez a szavalási tehetség mozdítja elő a költőnél a ritmus-érzék, ez találta meg vele a helyes „numerus“-t — a költői formát. *Petőfi költeményein megérzik, hogy szavalta is azokat, amíg írta . . .* Amellett alakító tehetséggel is birt, kitűnően tudott paródiázni. Ha most támadna hasonló: kitűnő színész lenne belőle; de az ő korszakában maga a (megfelelő) irodalmi válfaj is hiányzott. . . Amit akkor a színésztől követeltek: hatalmas páthosz, dörgő hang, vagy olvadozó szerelmes orgánus, az mind hiányzott Petőfinél“. (Petőfi Összes költeményeihez írt Előszóból.)

Látni tehát, hogy Jókai nem tagad meg Petőfőtől minden színészi képességet, sőt határozottan bizonyos alakító és paródiázó tehetséget tulajdonít neki, ami szavalatának elragadó erőt kölcsönzött. Mások is följegyzik róla, hogy szavaló előadása határozottan színészi jellegű volt és hogy egy ízben a pápai képzőtársaságban paródiázó előadásával pompás kacagató hatást ért el. De amire a fősúlyt kell vetnünk az, hogy Jókai megerősíti azt a föltevésünket, hogy Petőfi írás közben bensőleg szavalta, bensőleg színészi alakította verseit. Szokássá lett nálunk adomázva élczelődni Petőfi színészeti balsikerei fölött. Jókai gyöngéd lelkét szemmel láthatóan bántja ez a durva ado-

mázgatás, és szavaiból kitűnik, hogy ő Petőfi színész-hajlamát valahogy költői lényéhez hozzátartozónak akarja föltüntetni. Valóban Petőfi lírai költészetének rendkívül jellemző és minden más lírikusétól föltűnően megkülönböztető vonása, hogy a színészi ihlet titokzatosan belejátszik, beleolvad lírai alkotó hevületébe. Csakis így válik érthetővé, hogy Petőfi mindaddig, míg a lírai költő kellően meg nem erősödött és föltétlenül túlsúlyra nem jutott benne, mindig színészhivatást vélt magában fölfedezhetni. Ha pl. azt a kedves költeményét olvassuk, melyben a színésztől búcsúzik, s mely ezzel a szakkal kezdődik:

Adom tudtára mindazoknak,
Kiket tán sorsom érdekel,
Hogy tiszta látkörét jövőmnek
Sötét, nehéz köd lepte el.
Eddig Thália papja voltam,
Most szerkesztősegéd leszek.
Isten veled, regényes élet!
Kalandok, isten veletek!

(Búcsú a színésztől.)

akkor olyan érzés vesz rajtunk erőt, mintha e sorokat valóban színésztől szavalni hallanók. Egyáltalán lírai hangjában van valami elragadó fesztelenség, mely kétségtelenül színész temperamentumával áll szoros kapcsolatban. Minden művészek között ugyanis a színész az, kinek legkevésbé szabad prude-nek, szégyenlősnek lennie,

mert a közönség színe előtt egész testét hangszerévé teszi a szép vagy rút, aljas vagy fönséges indulatoknak. Petőfit nem kis mértékben színész-hajlama vitte rá arra a szinte határtalan nyíltságra, őszinteségre, melylyel egyéni élményeit a meglepett kortársak előtt föltárta. Költeményeiben nem csak dalolja élményeit, hanem azokat úgyszólván el is játssza, vagyis dalközben színészi is alakítja egyéniségét. Röviden mondva: költészetében ő önmagának jellemszínésze; s ez olyan ismertető jegy, mely csakis reá illik, senki másra. Önismeretének ugyan rneghibbanására vall az, hogy éveken át oly lelkendezve fut Thespis szekere után, de viszont nem tagadható, hogy kóbor-színész éveinek termékenyítő hatása volt költészetére, nem csak azért, mert új benyomások után égőn sóvárgó lelke így elégülhetett ki legkönnyebben, hanem mert megtanulta, vakmerő szabadsággal belemarkolni saját élményeibe s onnan éppen a személyére legjellemzőbbet olyan bűvészi könnyedséggel kiragadni, mintha nem is a maga, hanem más valakinek lényét akarná lírai költeményeiben kialakítani. Bizonyára vándorszínész-élmények nélkül is remekelt volna ő a lírai önjellemzésben: mégis buzgó színészpróbálkozásai nélkül valami hathatós egyénítő fűszer, mely nagyon hozzátartozott lényéhez, hiányzott volna költészetéből.

Vajmi könnyen érthető tehát, hogy az olyan kóbor szín észjovevény, akinek hitvallása volt az ön-

egyényt, nem csekély riadalmat keltett korának bájkorányos és szü-érzeményes költérjei valamint nagyképú kritikusai között. Nagyon egyényt! nem tudja érzéseit általánosítani! mindent elmond magáról! lealjasítja a poesist! stb. stb. fölkiáltások egészen világosan tárják föl, hogy miféle forradalom az, melyet Petófi megjelenése költészetünkben okozott. Ő küzdi ki a *művészi individualismus* sarkalatos újkori (modern) elvének uralmát irodalmunkban. Ez az elv szigorú bölcsészeti megfogalmazásban így hangzik:

Minden igazi művészléleknek legszentebb joga s egyben legszentebb kötelessége, hogy az élet forgandóságain és saját fejlődésének szakaszain keresztül egészen a maga souverain *egyéni módja szerint vagyis törhetetlen hűséggel önlényéhez* szolgálja a nemzeti s ez által az általános emberi haladás örök eszményeit. Ez az elv minden módosítás nélkül átvihető az igazi tudós és politikus egyéniségére. Petófi ugyan sehol sem hangoztatja a művészi individualismusnak ezt az újkori elvét, de csak rá kell tekintenünk, hogy megismerjük benne ez alapelv úttörő harcosságát, a messi jövőkbe világító fényoszlopát.

Hogy Petófi mily végtelen makacssággal ragaszkodik mindenhez, amit valamiképen művészi egyéniségéhez tartozónak tekint, azt egy csekélyke de jellemző és megindító vonással akarom szemléltetni. Ugyanakkor, mikor búcsút vesz a színezettől és már azt hisszük, hogy valóban lemon-

dott róla, egyszerre csak kitűnik, hogy lehetetlen neki arról lemondania, ami valóban szívéhez van nőve. „Búcsú a színésztől“ című költeményét ugyanis így végzi be:

De sorsom egykor még ezt mondja,
Ha majd rám megbékülve néz:
„Eredj, a honnan száműzések,
Légy ami voltál, légy színész!“

Hát addig is, míg újra elzárt
Mennyországomba léphetek:
isten veled regényes élet!
Kalandok, Isten veletek!

(Búcsú a színésztől.)

És ha jól átgondoljuk Petőfi egész élete folyását, akkor észrevesszük, hogy midőn a színészi színpadról lelép, voltaképpen csak egy másik színpadra, a közélet s a forradalom színpadára lép át. Mert ő lényénél fogva mindig színpadon állott, de nem azért, hogy komédiázzék, hanem hogy mindhalálig önlényéhez és hivatásához híven játssza el önmagát.

Búcsúzzunk most már mi is a színésztől, mely nagyon is tág tért foglal el Petőfi élete történetében s ifjú fejlődésében. És kíséreljük meg tulajdonképeni költői útját áttekintve annak legfeltűnőbb vonását megragadni. Akkor mindenk előtt szemünkbe ötlék fejlődése menetének az a rohamos gyorsasága, melynél fogva ifjú életének utolsó négy-öt esztendeje alatt ugyanannyi évtizedet látszik átélteni. Ha 1842-ben ragadta volna el balvégzete, akkor a közönség még nevét sem ismerné, mert egy-két csinosabb költemény még nem elegendő a halhatatlansághoz. Ha 1843-ban pusztul vala el az örvény szélén járó ifjú, akkor tudományos szakközlönyökben szó esnék róla, hogy a negyvenes évek táján élt valami Petőfi nevű kóbor színész, aki legalább is egy tuczat figyelemre méltó verset írt s aki szerzője volt néhány a nép ajkán élő gyönyörű magyar nótának; tőle ered egyebek közt a „Megy a juhász számaron“ című humoros néprománcz is, mely nem közönséges tehetségre vall. Kár, kár, — így szólna a tudományos kritika, — hogy a húsz éves korban elhunyt ifjú ember egyéb betyáros és bormámoros versein még nagyon megérződik a ripacs. De ha

az irigy sors 1844-ben ragadta volna el tőlünk Petőfit, akkor nevét már ismerné a művelt közönség, úgy mint egy korán elhunyt értékesebb kedves poétáét, aki főműve gyanánt azt a bájos tündérmesét, a János vitézt, hagyta reánk. A tudományos kritika pedig azt állapítaná meg róla, hogy irodalomtörténeti főérdeme voltaképpen nem is abban rejlett, amit maga irt, hanem hogy János vitézével termékenyítő hatást gyakorolt forradalom utáni költészetünkre, főképpen pedig a forradalom utáni „Népies iskola“ két nagy képviselőjére: Tompára és Aranyra. A diákok valószínűleg csak Tompa és főképpen Arany költészetének méltánylása közben ismerkednének meg Petőfi nevével, mint a János vitéz szerzőjével, aki népies irányba terelte forradalom utáni költészetünket.

Az bizonyos, hogy ha 1844-ben vesztettük volna el Petőfit, akkor ő róla valóban inkább csak mint népies költőről lehetne szó és legalább is nem dicsőíthetnők benne a művészi individualismus nagy úttörőjét, aki az egyéniség sarkalatos művészi jogait vívja ki irodalmunkban. Mert 1844-ig Petőfi költészetében az új, a tüneményes egyéniségnek még csak Ígérete lappang: de ez ígéretnek beváltása még csak a következő négy évben (1845—49) teljesebhetett. Fontos ezt így látnunk, mert különben lényének legcsodálatosabb vonását: a világirodalomban páratlanul álló rohamos, förgetegszerű kibontakozását szem elől tévesztjük. Már húsz év előtt (1889-ben) írott kis dolgoza-

tómban rámutattam, hogy Petőfi lángelméjének rendkívülisége mindenek fölött fejlődése menetének forradalmi tempójában nyilatkozik meg. A kóbor lantos, ki kezdetben oly hetyke, szilaj dalokat fütyörészett, később szerelmi boldogsága korában, a leggyengédebb, legfinomabb emberi érzések húrjain játszik. „A korlátlan természet vadvirága“, mire tuskés kelyhéből egészen kibontakozik, ragyogó színeivel, illatával megszegyeníti a melegházak mesterségesen ápolt dísznövényeit. A nép fia, ki csak tudattalan szükségyszerűségből látszik dalolni, később alföldi génre képeiben úgy bánik a genrefestő ecsetével, mint a bevégzett mesterek. Kezdetben összes lelkesedését bordalaiba önti, de hogy minémű az a láng, mely benne lobog, csak később tűnik ki. A bormámor könnyelmű dalnokából a világszabadság prófétai ihletű költője lesz. A Kukoricza Jancsi hőstetteinek megéneklője az európai szabadságmozgalom eszméinek apostolává emelkedik. S ez az egész evolutio mindössze négy esztendő vesz igénybe (1845—49), mert hiszen fejlődésének első szaka (1842—44) csak vedlés, csak átmenet a vándorszínész állapotából a poétába. De alig hogy positiót foglal az irodalomban s benne megerősödik, rövid négy esztendő alatt korszakalkotó munkát végez. Korszakalkotónak kell e munkát mondani, mert Petőfi általa nem csak világhírűvé lett, hanem valósággal a magyar művészi genius megszemélyesítőjeként áll a külföldi közvélemény előtt. Petőfit a költői tehetség-

gek fényes sora előzte meg irodalmunk újjászületésének korszakában, de az ő föllépéséig irodalmunk mégis csak jóformán a mi elszigetelt belügyünk volt. Petőfi az első, aki egyéniségének erejével beleviszi nemzeti szellemünket az általános világirodalmi áramlatokba, belekapcsolja költészetünket a nyugoti nemzetek nagy érzés- és gondolatközösségébe.

Ilyen munkát ily rövid idő alatt csak egészen különyszerű ihlet tud elvégezni, mely mintegy mennydörgés és villámlás közt tombolja ki magát. Erre az ihletre nézve áll, mit a költő mond:

Építs vagy ronts, mint a vihar,
S hallgass, ha műved kész,
Mint a vihar, ha megtéve
Munkáját, elenyész.

(Ha férfi vagy, légy férfi)

Ő így enyészett el végezett munka után. Aki az ő alkotó lázának néhány évi viharzását áttekinti, önkéntelenül arra gondol, hogy az ilyen költőtünemény csak forradalmi időkben állhat elé, mikor a közélet hőfoka a robbanásig emelkedik. De ne feledjük el, hogy ugyanebben az időszakban olyan nyálkáslelkű álidealisták lepik el az irodalmat, kik akár az örök béke korszakába is beleillettek volna. A korszellem kedvezett ugyan az olyan kivételes egyéniség kifejlődésének, amilyen Petőfi volt, de azért e kifejlődést első sorban a költő egyéniségéből, kedélyalkatából kell magyarázni.

Petőfi kedélyalkatának legföltűnőbb jellemvonása, hogy rohamosan csap át egyik hangulattól a másikba, s mert képzelete, gondolata együtt száguldozik hangulatainak gyors hullámvetésével: a költő képessé válik hangulatváltozásait mintegy röptükben megragadva, egész hangulati skálát egyazon költeményben kifejezésre juttatni. Csak olyan viharszárnyakon száguldó ihlet, milyen a Petőfié, oldhatta meg azt a szinte megoldhatatlannak látszó föladatot, hogy a különböző minőségű hangulatok egész skáláját egyazon költeményben művészi egységben összefoglalni tudja. Néhány példán akarom szemléltetni Petőfi kedélyalkatának ezt a speciális jellegét.

Mint hogy a költő nagyon szereti a gyors hangulatváltozásokat, hát a természetben mindenkéül a gyors képváltozásokhoz vonzódik, mert ezek őt egyik hangulattól a másikba ragadják, így pl. „A szél“ című költeményéből a következő két párhuzamba helyezett ellentétes hangulatot emelem ki:

Ma lágyszellő vagyok, csendes folyó gyanánt
 Úszom át a léget néma nyugalomban,
 Létezésemet csak a kis méhe tudja,
 Mely hazafelé tart a rétről fáradtan;
 Ha fáradtan száll a kis méh a tehertől,
 Melyet oldalán visz, melyből mézet készít,
 Tenyeremre veszem a kicsiny bogarat,
 Úgy segítem elő lankadt röpülésit.

Holnap vihar leszek, zúgó bögő vihar,
 Szilaj paripámon a tengert bejárom,
 S mint a tanító a csintalan gyermeknek,
 Sötétzöld üstökét haragosan rázom.
 Bejárom a tengert, s ha hajót találok:
 Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem,
 S árboczával írom a habokba sorsát,
 Hogy nem fog pihenni többé kikötőben!

(A szél.)

„A felhők“ című gyönyörű költeményéből, mely
 ezzel a versszakkal kezdődik:

Ha én madár volnék: örökké
 A felhők közt szállonganék.
 Ha festő volnék: egyebet sem,
 Csupán felhőket festenék.

a következő három különböző egymás mellé helyezett hangulati képet iktatom ide:

Oly sokszor néztem én őket, ha
 Szép halkan szenderegtenek
 A hajnal és az alkony keblén,
 Mint ártatlan kis gyermekek.

És néztem őket, hogyha jöttek
 Mint haragos vad férfiak,
 Hogy a viharral, e zsarnokkal
 Élet-halálra vívjanak.

És néztem, hogyha virasztott a
 Beteg ifjú, a holdvilág,
 S ők halvány arczczal ezt, miként hű
 Lyánytestvérek, körülfogák.

(A felhők.)

Itt már — nemde — szembetűnő, hogyan gyönyörködik a költő a természet képváltozataiban, mivel azokban saját hangulatváltozásainak jelképét szemléli. Hiszen maga is egyenesen kimondja, hogy miért vonzódik úgy a felhőkhöz:

Miért vonzódok úgy hozzájuk?
Mert ők lelkemnek rokoni,
Mely mindig új s új alakot vált
S mégis folyvást az egykori.

(A felhők.)

De most már oly költeményét fogom a maga egészében idézni, ahol öt versszakban öt egészen különböző hangulaton és öt megfelelő képváltozaton visz bennünket keresztül tündéries képzelmenek nesztelen suhanása, még pedig olyan bűvészi könnyedséggel, hogy végül úgy érezzük, mintha csak egy hangulat árján ringatott volna bennünket a költő.

Lennék én folyóvíz,
Hegy folyam árja,
Ki darabos útját
Sziklák között járja . . .
De csak úgy, ha szeretőm
Kis halacska volna,
Habjaimban úszna föl s le
Vígán lubiczkolva.

Lennék vad erdő a
Folyó két oldalán,
Fergetegekkel a
Harczot kiállnám . . .

De csak úgy, ha szeretőm
 Kis madárka volna,
 Bennem ütne fészket és ott
 Ágamon dalolna.

Lennék váromladék
 A hegy legtetetjén,
 Bús pusztulásomat
 Venném csak könnyedén , . .
 De csak úgy, ha szeretőm
 Ott a repkény volna,
 Elnyúló zöld karjaival
 Homlokomra folyna.

Lennék kicsiny kunyhó
 A rejtett völgybe' lenn,
 Eső-vágta sebbel
 Szalmafödelemen . . .
 De csak úgy, ha szeretőm
 Bennem a tűz volna,
 Tűzhelyemen lassacskán, de
 Nyájasan lobogna.

Lennék felhődarab,
 Összetépett zászló,
 A vadontáj fölött
 Fáradtan megálló . . .
 De csak úgy, ha szeretőm
 Az alkonyat volna,
 Búshalovány arczom körül
 Pirosan ragyogna.

(Lennék én folyóvíz . . .)

Ez a tiszta Petőfismus, csakhogy bájos, szelíd kivonatban, mert a mennydörgés és villámlás itt szükségszerűen hiányzik belőle. És az olvasó, aki

játszva hintáztatja magát az édes szerelmi ábránd hullámain, talán meg se gondolja, hogy a költő lelkének, mialatt a verset írta, ötször kellett egészen újnemű ihletbe esnie, vagyis annyi ihlet-energiát egy vers írásában kifejtenie, mintha ötöt ír vala. Már most hogyan nevezzük el a lírai alkotó láznak azt a formáját, mely gyorsan egymás után következő többszöri termékenyülés által a különböző hangulatképek egész skáláján úgy ragad bennünket végig, hogy mégis egy alaphangulat árján lebegünk tova? Közönségesen ezt „csapongás“-nak nevezik, s ez szép s találó szó, de azért mégis gyöngé talán még csak annak is a kifejezésére, ami ebben a négy sorban foglaltatik:

Könnyelműség szárnyát
Váltaimra vettem,
És a csapodárság
Pillangója lettem.

(Kit feledni vágytam.)

Csapongani csaponghat a könnyelmű, a hűtlen lélek is: ámde hogyan nevezzük azt a csapongást, mely magából az örök hűségéből fakad és fölragad bennünket a tiszta eszményhit világába? Ennek a csapongásnak megnevezésére a kellő műszavunk hiányzik: de hiszen sebaj, megtestesült az egy magyar költő személyében, aki a költői csapongásnak legtökéletesebb művésze a világirodalomban.

A lírai ihletnek azt a formáját, mely különemű hangulatokon köröszkül szökelve törekszik magasabb hangulati egységet létrehozni, jobb kifejezés híján dynamikus ihletnek akarom nevezni, mert az ilyen műsöt Petőfi költészetének jellemzésében nem nélkülözhetjük. Hogy ez a dynamikus ihlet mily nagy s jellemző szerepet játszik Petőfi lírájában, azt csak bőséges idézetekkel bizonyíthatjuk: kérnem kell tehát az olvasót, vegye kézhez Petőfi költeményeit, hogy csak a legszükségesebb esetekben legyen kénytelen egész költeményeket ide iktatni. Elég, ha a bizonyításban 1847-re szorítkozunk: a magyar líra történetének erre az ünnepi esztendejére, melyben Petőfi alkotó láza a tetőpontot éri el s művészete is a legteljesebb mértékben kibontakozott és kiforrott már. Föl fog tűnni, hogy éppen legjellemzőbb s leghatásosabb költeményeiben mennyire nem marad meg egy hangulat medrében s lázongó vére mennyire kész-teti, hogy ha már nem egész hangulatskálán rohan végig, akkor legalább is két ellentétes hangulat kaczer versenyével fokozza föl gyönyörűségünket.

Itt van pl. „A Tisza“ című híres tájképe. A költő tudatos művészettel a lehető legszelídebben,

leggyöngédebben árnyalt képet fösti kedves folya-
máról csak azért, hogy az idyllt, melybe bennünket
oly mesterien beleringatott, minél féktelenebb tom-
bolással zárhassa le. Mindjárt az első ütemekkel
tökéletes csendéletet varázsol elénk, mert ott ragadja
meg a Tisza képét, ahol a kis Túr szalad beléje,
mint gyermek az anyja ölébe:

Sima tükrén a piros sugárok
(Mint megannyi tündér) tánczot jártak,
Szinte hallott lépteik csengése,
Mint parányi sarkantyúk pengése.

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
Egy madár csak néha füttyentett be.
Nagy távolban a malom zúgása
Csak olyan volt mint szúnyog dongása.

(A Tisza.)

Bizonyára minden más költő megmaradt volna
ez ünnepi csöndnek búvóló hangulatrajza mellett;
de Petőfi dinamikus lelkületéhez híven így fejezi
be a költeményt:

Pár nap múlva félszendergésemből
Félrevert harang zúgása vert föl.
„Jön az árvíz! jön az árvíz!“ hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekintek.

Mint az örült, ki letépte lánczát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bőgve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

(A Tisza.)

Még jóval érdekesebben világítja meg azonban Petőfinek ellentétes hangulatok közt csapongó költői hevületét a „Beszél a fákkal a bús őszi szél“ című költeménye, mely bámulatos könnyedséggel egyesíti a szerelem leggyöngédebb bensőségét a szabadság forradalmi indulatának legvéresebb föl-zajlásával. A költemény ugyanazon a szerkezeti elven épül föl, mint az előbb idézett („A Tisza“), csak azzal a különbséggel, hogy a két ellentétes hangulat egészen egymásba van szöve. Az első versszak ugyancsak az ifjú házaspár (a költő és Júliája) idylljének tündéri finomságú rajzát tartalmazza, de a második szakaszban már két ellentétes hangulat szövődik egybe:

Egyik kezemben édes szendergőm
 Szelídeden hullámzó kebele,
 Másik kezemben imakönyvem: a
 Szabadságháborúk története!

(Beszél a fákkal a bús őszi szél.)

De az utolsó versszakban már ilyen véres látományokban fürdik a költő képzelete:

Vérpanoráma leng előttem el,
 A jövőendő kor jelenései,
 Saját vérök tavába fülnek bé
 A szabadságnak ellenségei! . . .
 Egy kis mennydörgés szívem dobogása,
 S villámok futnak által fejemen,
 S keblemre hajtva fejecskejét, alszik
 Kis feleségem mélyen, csendesen.

(Beszél a fákkal a bús őszi szél.)

És itt emlékezzünk csak vissza arra, amit fön-
tebb mondtam, hogy t. i. Petőfi nem hiába járt
a színművészet iskolájába: megtanulta ottan, hogy
önlényét játszi könnyedséggel úgy állítsa be, hogy
ez által ugyan nem színészi, de legerősebb lírai
hatásosságot érjen el. Mily szabadon nyúl bele mézes
heteinek világtól eltakart koltói csöndjébe s mégis
egy pillanatig sem jut eszünkbe arra gondolni,
hogy művészi vakmerőségével a legkisebb csorbát
is ejtette volna a szerelmes elvonúltság leggyön-
gédebb kényes hangulatán. És szerelmi Pegasusa
mily játszi szerrel válik vértől tajtékozó hadi pari-
pává, anélkül, hogy egy perczig is kiesné az
igazi lírai hangulatból s talán valami lármás, hideg
szónokiasság csapná meg fülünket. Hallatlanul
merész művészi játszmát nyert itt meg a nagy
költőművész: de nem ajánljuk senkinek, hogy
hasonlót megcselekedni próbáljon.

Mert még Petőfivel is megesik, hogy kétféle
hangulattal vagy még inkább kétféle emberi esz-
ménynyel kaczer játékot űzven, az egyiket össze-
veszíti a másikkal. Mindenki ismeri Petőfi úgy-
nevezett jelszavát, melyet (1846-ban) költeményei-
nek élére tesz:

Szabadság, szerelem!
E kettő kell nekem.
Szerelmemért föláldozom
Az életet,
Szabadságért föláldozom
Szerelmemet.

Van e jelszóban valami, ami visszásan hat, különösen akkor, ha az embernek véletlenül eszébe juttatja Petőfinek 1845-ben Mednyánszky Bertához irt versét, melynek első szakasza így hangzik

Háborúval álmodám az éjjel,
Háborúba hitták a magyart;
Fölhívó jelül, mint hajdanában,
Országszerte járt a véres kard.

(Háborúval álmodám.)

s melynek harmadik szakaszában az álmodó költő ily módon vall szerelmet a kedves leánynak:

Éppen e nap volt menyegzőnk napja,
Az enyém, leányka, s a tiéd;
S én, hogy haljak a honért, elhagytam
Házasságunk első éjjelét.

(Háborúval álmodám.)

Lám, itt is kétféle hangulat vagyis inkább kétféle eszmény van oly módon versenytársként szembe állítva, hogy egyik (a szabadság) leüti a másikat (a szerelmet). Hát arra valók az emberi eszmények, hogy hetvenkedve egymásba gázoljanak? Arra valók-e a mennybolt örök csillagai, hogy egymásnak neki rontva a hozzájuk föltekintő hajóst úttalan tengeri útján megtéveszszék? Tekintsen mindenki magába és ítéljen: vájjon a szerelem és a hazaszeretet olyan érzések-e, melyek a lélekben egymással megférni nem tudnak, és természetükben rejlik-e, hogy

egymással hajba kapjanak? Avagy nem merő külső casuistica-e, mely közöttük összeférhetetlenséget akar megállapítani? Igenis, a romantikus iskola Íróinak legjellemzőbb kedvtelése az, hogy vagy bujálkodó viszonyba hozzák egymással a különemű emberi eszményeket, vagy a viszály magvát hintik el közöttük, hogy egymás ellen uszítsák, egyiket a másikkal elhomályosítsák. Hát mért oltott az isteni akarat sokféle eszményi vágyódást és szenvedélyt az emberi lélekbe? Talán azért, hogy az egyiknek nevében jogunk legyen a többit becsmérelni és megtagadni? És nem inkább azért, hogy sokféle utunk legyen, mely mind egyenlően becses, mert mind Ő hozzá vezet, aki az emberi szívet és elmét alkotta? Petőfit is tisztán az ifjúi romanticismus hatásvadászata vitte rá, hogy úgynevezett „jelszavában“ kétféle eszményt, mely egyaránt örök értéke az emberi léleknek, játszszon ki minden belső szükség nélkül egymás ellen. Különben jellemző, hogy csak Bertával szemben mondja ki a gyöngédtelen szót, hogy háború esetén elhagyná őt a nászéjszakán is. Tudvalevő ugyanis, hogy Bertába nem volt igazán szerelmes. Mily másképen ír Júliához: milyen gyönyörű összhangba tudja itt hozni szerelmét és szabadságért való lángolását. És életrajzának ismerője tudja, hogy később a valóságban is, mennyire iparkodott összeegyeztetni a hazája iránti kötelességeit imádott Júliájának kívánságaival.

Rá kellett mutatnom a veszedelemre, melybe a

költő jut, ha egymással össze nem mérhető (specifikusan különböző) eszményi vágyakat és hangulatokat akar egyazon compositioban kifejezésre juttatni: mert csak így értékelhető igazán az a rendkívüli művészet, melyet Petőfi az ilyen nehézségek játszi leküzdésében kifejt. Ámde művészetének minden káprázatát csak akkor csillogtatja igazán, ha ihletett képzelete nem is kétféle hangulaton, hanem a hangulatok egész során szárnyal végig a fecske könnyedségével, a sólyommadár merészségével. Különösen két költeményét akarom e szempontból kiemelni: a „Levél Arany János“-hoz és „A csárda romjai“ címűeket.

Az Arany Jánoshoz intézett költői levelet Petőfi a Júliával való eljegyzését követő napon (1847. aug. 6.) írta. Elején a költő kacskaringós jó kedvében hosszasan évődik kedves barátjával, egy-egy magyaros czifra káromkodástól sem riadva vissza:

Meghaltál-e? vagy a kezedet görcs bántja, imádott Jankóm, stb.

(Levél Arany Jánoshoz.)

De lassan, észrevétlenül a komámasszonyról, a Laczi és Julis gyermekekről, a kertről, a csonka toronyról beszélve a levél hangja édes költői merengésbe megy át:

. . . Hát a kert hogy van, amelynek
Rózsáin szemeim sokszor függenek, amíg a
Messzeröpült lélek hívemhez vitte szerelmét?

És a csonka torony, mely a harczoknak utána
 Most szomorún hallgat gyér fűkoszorúza fejével,
 S várja jövődjét, mely lábát ráteszi, s akkor
 összeomol, mint a koldus, ha kikapja kezéből
 A mankót a halál ... áll még a gólya fölötte,
 Méla merengéssel nézván a messze vidékbe?

(Levél Arany Jánoshoz.)

Majd annak módja szerint áttér magára, házasulandó voltára, és hogy így-úgy most már neki is meg kell komolyodnia, hivatal után néznie, meg kell tanulnia a kenyérért szépen mosolyogni, nyájasan szót fogadni, alázatosan fejet hajtani. No de ennek a gondolata is egyszerre csak „lángfelhőket idéz véres szemeknek elébe“, szíve tombolni kezd, Pegasusa megbokrosodik és a kezdetben vastagon tréfálgató epistola a szabadságimádatnak fényes himnusává magasztosul:

Isten hozzátok! lelkem mulatni szeretne
 Még veletek, kedves híveim, de az elragadó szél
 Képzetelem szásrétű vitorlájába belefűjt,
 Szétszakad a horgony, fut gályám, elmarad a part,
 S ringat habkarján a látkör nélküli tenger,
 És míg az orkán zúg, s a felhők dörgenek, én a
 Lant idegébe kapok, s vad tüzzel zengi el ajkam
 Harsány himnusodat, százszorszént égi szabadság!

(Levél Arany Jánoshoz.)

Nagy művészettel van fölépítve ez a költői levél, mert szinte népies kedélyeskedésből indulva ki a különböző átmeneti hangulatok egész létráján fut

végig, hogy a költői exaltationak felhő magasságaiban veszszén el.

De a levél mégis csak levél, mondhatná a kritikus olvasó, és a levélnek már természetében rejlik a szabad csapongás. Lapozzuk hát most már föl Petőfinek azt a költeményét, mely a legtökéletesebb mintában, a legtüneményesebb eredetiséggel szemlélteti alkotó módszerének, képzelme tűzijátékának páratlanságát. Ez a költemény: „A csárda romjai“ már 1845-ből ered (amikor Petőfi még csak 22 éves volt) s lényegében véve nem egyéb, mint a Mulandóságról írt elégia. Hány poéta írt már verset mindeneknek elmúlásáról a jelenségek érzéki világában: de van-e a tengernyi búslakodó vers között egy is, mely eredetiségben, színességben, a hangulatos képeknek változatosságában a Petőfiéhez mérhető volna? Az alföld költője természetesen csak egy csárda romjainak szemléletéből merítheti az inspiratíót a mulandóság fölött való örök emberi bánat megdallolására; de mi lesz ebből a csárdából a költői ihlet érintése alatt? Jelképe mindennek, ami a földi életben az emberi szívnek drága lehet, s aminek mégis menthetetlenül el kell múlnia, romba kell dőlnie. A költő lángelméje a csárdát *egy* összeroskadt templom széthullott köveiből épültnek mutatja be és *így* végtelen gyöngéd művészettel a fizikai örömek tanyáját más magasabb lelki szükségletek szentelt csarnokával hozza szoros kapcsolatba, amint hogy ezt másképp tenni nem is szabad, mert hiszen testi gyönyöreink embervoltunknál

fogva magasabbrendű érzékfölötti vágyódásokkal függenek össze. így hát nem is pusztán csak csárdát, hanem egy templomra emlékeztető csárdát látunk itt romokban heverni, úgy, hogy a földi dolgok elmúlása fölött való fájdalmonkon keresztül egy húr csendül meg bennünk, mely az Örökkévalóhoz ragadja lelkünket. De a költő nem elégszik meg azzal, hogy pusztán egyéni érzületünknel fogva ragadjon meg bennünket, hanem megpendíti bennünk történelmi emlékek révén a nemzeti érzésmódot is olyformán, hogy nincs az a híres várrom, melynek omladékai előtt kegyeletesebb érzés támadhatna bennünk, mint amelyet bennünk ez a nagy költő-bűvész egy rozoga csárda láttára fölébreszteni tud:

De mi ez?... sír... halál... hova nem vetődtem!
 Nem csoda különben, mert rom van előttem.
 Nem váromladék ez. Csárdának romjai,
 Hanem hiszen azt az idő nem keresi:
 Mely'k milyen épület? vár-e avvagy csárda?
 Ennek is, annak is reá lép falára;
 S hova az idő lép, omlik, ha kő, ha vas,
 És neki semmi nem alacsony, nem magas. —
 Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle?
 Holott kőtermésnek nyoma sincs körüle.
 Itt régente falu avagy város állott,
 Míg nem nyögte hazánk a török rabságot;
 (Szegény Magyarország, szegény édes honom,
 Be sokféle bilincs volt már lábaidon!)
 E hajdani várost földülta az ozmán,
 Kő kövön nem maradt, csak az isten házán.

A templom maradt meg, — de ez is betegen —
 Hogy a pusztulásnak gyászolója legyen
 És gyászolt a templom több hosszú századot,
 Míg végre bújában össze nem rokadott.
 Hogy haszna ne veszszen széthullott kövének,
 Belőle e helyen csárdát építének.
 Az isten házából csárda! ... és miért ne?
 Ott léleknek: testnek szolgált itt enyhére.
 És úgy nem részünk-e a test, mint a lélek?
 Egyenlőn kedveznünk kell mind a kettőnek.
 Az isten házából csárda! ... és miért ne?
 Itt és ott élhetünk az isten kedvére;
 S láttam én csárdákban tisztább szíveket már,
 Mint kit naponként lát térdelni az oltár. —

(A csárda romjai.)

Mennyi képváltozás, mennyi hangulat és gondolatszökevény van már e néhány sorban, melylyel a költemény első fele lezáródik. A műalkotásnak ebben az első felében a költőnek minden tőle telhető eszközökkel arról kellett gondoskodnia, hogy bennünk a legkegyeletesebb hangulatokat ébreszsze föl a romokban heverő csárda iránt, és nemde a költő ezt a fölöttébb kényes föladatot játszi módon s fényes sikerrel oldotta meg? Most tehát áttérhet tulajdonképeni föladatára, a mulandóság elégiájának megírására. Itt aztán azzal remekel, hogy mintegy újra fölépíti előttünk a csárdát és belevarázsolja mind azt a meleg életet, amitől egykoron viszhangzott, de csak azért, hogy búsongó képzetének egy fuvalmával szertefújja az ígésző látományokat és minden romlandóságnak ura, az Idő,

előtt meghajolni kényszerítsen bennünket. S ekkor a költő váratlanul a borongó hangulatból nagyszerű lendülettel a fönségesbe csap át, azzal a művészi fogással élve, hogy önmagát beleviszi festményébe: a kútgém csúcsán ülő sasnak jelképében dicsőítvén meg a mulandóságon merengő költői elmét. Végül az egész festményt a pusztai délibáb viszfényében fűroszti és aranyozza meg:

Csárda, eldőlt csárda, még mikor tebenned
 Utasok vígadtak, utasok pihentek!
 Fölépít tégedet újra képzeletem,
 S vendégidet színről-színre szemlélhetem:
 Itt görcsös botjával egy vándorló legény,
 Ott zsiros subában egy pár szegénylegény,
 Itt hosszú szakállal egy üveges zsidó,
 Amott egy drótostót s több ilyen borozó.
 Hát a szép csaplárné fiatalságával?
 Mostan ölelkezik egy hamis deákkal,
 Kinek a bor kissé megzavarta fejét,
 De a szép menyecske még jobban a szívét.
 S hol a vén csaplár, hogy ezért föl nem pattan?
 Kinn a kazal végén álmodik nyugodan . . .
 Kazal végén akkor, most már lenn a sírban,
 És a szép fiatal menyecske is ott van,
 És a hamis deák s mind, kik itt boroztak,
 Ők valamennyien már rég porladoznak.
 A csárda is vénült, vénült és roskadott,
 Leüté fejről a szél a kalapot,
 A födelet . . . ekkép áll hajadon fővel,
 Mintha urával beszélne, az idővel,
 S kérné alázattal, hogy kissé kímélje;
 Hanem sikertelen esdeklő beszédje.
 Düledez, düledez; félig ismerni csak:
 Melyik volt az ajtó, melyik volt az ablak.

Még áll s emelkedik az éghez kéménye,
 Mint a haldoklónak utósó reménye.
 Pinczéje beomlott, a kút is mellette,
 Honnan az ostorfát valaki elvitte;
 Csak az ágas és a gém van meg épségben,
 Egy mogorva sas ül a gém tetejében.
 Legmagasabb hely a pusztán e gém vége,
 Azért ült föl a sas ennek tetejébe.
 Fönn ül és merően maga elé bámul,
 Mintha gondolkodnék a múlandóságról.
 Fölötte lángol a nap, az égnek ifja,
 Lángol, mert kebelét a szerelem vívja;
 Szeretője, aki epedve néz rája,
 Délibáb, a puszták szép tündérleánya.

(A csárda romjai.)

Ez a példa a legjobban világítja meg azt, hogy mi is az a dinamikus ihlet. Olyan költői kedélyt jelent ez, mely nem tud hova lenni a termékenységtől és gazdagságtól, s melynek csapongania kell, hogy szabadulhasson pazar kincseinek el nem viselhető terhétől. Valóban Petőfi olyan Kroesus a lírai kedély- s képzelemvilágnak, hogy hozzámérve még a nála nagyobb kaliberű költői lángelmék is olykor szürkéknék és szegényeseknek tünnek föl. De ha így föltártuk Petőfi költői erejének legragyogóbb oldalát, akkor mindjárt jeleznünk kell az árnyékot is, mely annak szükségszerű kísérője. Egy, csakis egy az, aminek Petőfi költészetéből szükségszerűen hiányozni kellett. És ez: a nyugalom. Oh, nem a közönséges nyugalomról beszélek, hanem arról a nyugalomról, mely lebomlásra készít, mert az erő tökélyének megjelenése. Petőfi

költészetéből, éppen mert dinamikus ihletből származik s mert a forradalom orkánja süvölt rajta keresztül, okvetlenül egy elemnek hiányoznia kellett: és ez a nyugodt fönség, melynek nincs szüksége csapongásra, szökellésre, mert ő maga az erő bevégeztsége. De hát ki is várna ilyet a forradalom lantosától, aki már huszonhat éves korában nem talál többé helyet a földi létezésen belül. Mégis jeleznem kellett Petőfi kedélyalkatának szükségszerű gyengéjét, mert a jellemzés igazsága ezt így követeli. Egyébként erről a pontról később még szó leszen.

Még csak azt az önjellemezést akarom ide iktatni, melyet Petőfi saját dinamikus lelkületéről adott, és mely olyan hiánytalan, hogy vele szemben minden aesthetikai elemzés megszégyenül. Amit összes előző fejtegetéseimben elmondani akartam, de nem tudtam: íme itt van dalban, zenében kifejezve:

DALAIM.

Elmerengek gondolkodva gyakran,
S nem tudom, hogy mi gondolatom van,
Átröpülök hosszában hazámon,
Át a földön, az egész világon! —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Holdsugári ábrándos lelkemnek.

Ahelyett, hogy ábrándoknak élek,
Tán jobb volna élnem a jövőnek,
S gondoskodnom ... eh, mért gondoskodnám?
Jó az isten, majd gondot visel rám. —

Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Pillangói könnyelmű lelkemnek.

Ha szép lyánynyal van találkozásom,
Gondomat még mélyebb sírba ásom,
S mélyen nézek a szép lyány szemébe,
Mint a csillag csendes tó vizébe. —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Vadrózsái szerelmes lelkemnek.

Szeret a lyány? iszom örömben;
Nem szeret? kell inni keservemben,
S hol pohár és a pohárban bor van,
Tarka jókedv születik meg ottan. —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Szívárványi mámoros lelkemnek.

Oh, de míg a pohár van kezemben,
Nemzeteknek keze van bilincsen;
S amilyen víg a pohár csengése,
Olyan bús a rabbilincs csörgése! —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Fellegei bánatos lelkemnek.

De mit tűr a szolgaságnak népe?
Mért nem kél föl, hogy lánczát letépje?
Arra vár, hogy isten kegyelméből
Azt a rozsdá rágja le kezéről? —
Dalaim, mik ilyenkor teremnek,
Villámlási haragos lelkemnek.

Ehhez aztán több magyarázat nem kívántatik.

Petőfi itt maga írja meg versben saját kedélyalkatának természetrajzát úgy, ahogy azt prózában megírni nem lehet. A költő itt maga teljes öntuda-

tossággal fejti ki előttünk ihletének dinamikus jellemét, még pedig olyan költeményben, melyben hat különböző hangulatnem árjain ragad bennünket végig, hogy ily módon mintegy oktatta szemléltesse velünk, mi is az a dinamikus ihlet. És e föladatot oly könnyedséggel, annyi eleven hangulatcsapongással oldja meg, hogy észre sem vesszük a költeménynek oktató jellegét. De éppen ezért azt a nevezetes okulást meríthetjük ebből a jellemzetes költeményből, hogy az igazi költő, mily nagyon el tudja velünk *feledtetni* azt a *rendkívüli öntudatosságot*, melylyel ő műveit megalkotja. Együgyű aesthetikusok, korlátolt értelmű nyárszolgárok azt hiszik és hirdetik, hogy a költői ihlet nem egyéb, mint valamelyes botor, öntudatlan állapot, mely benső szellemi világosság nélkül termeli a szép műveket. Holott a művészi ihlet mindig két componensből áll: az öntudatlan sötétségben munkáló termő erők fölzajlásából, és egy átható napfényes világosságból, melyet a teljes öntudatossággal működő eszmélet vetit az öntudatlan sötétségből feltörő kedélymozgalmakra. Minél tudattalanabb mélyekből szakad föl a költői láz és minél élesebb világosságot vetit reá a gondolkozó öntudat, annál nagyszerűbb a művészi alkotás, amely létre jő. És a két tényezőnek bármelyike is szenvedjen csorbát, mindjárt megsínyli azt az ilyen suta ihletből eredő költemény. Eppen Petőfi költészete nagyon alkalmas annak az aesthetikai alapigazságnak megvilágítására, hogy a költői

ihletben a tudatos és a tudattalan tényezők teljesen egyenrangú szerepet játszanak, és hogy az ihlet csodája éppen abból áll, hogy benne a tudatlan zajlás és a tudatos eszmélet teljes összhangban működnek össze egymással. Aki ebből a szempontból vizsgálná végig Petőfi költészetét, külön nagy tanulmányban bebizonyíthatná, hogy mennél *öntudatosabbá* vált ez a lángelme, annál jobban bele tudott markolni saját lelkének öntudatlan mélyeibe, vagyis a szívnek annál több kincsével halmozott el bennünket, minél erősebben kifejlett öntudatos gondolkozása.

Eddig Petőfi költészetének csakis legjobban szembeötlő jellemvonását fejtegettük: azt, amelynek szokatlan tündöklése által ő egyedül álló csillaggá válik a költőcsillagok égi rajában. Most azonban az a nehéz föladat tornyosul föl előttünk, hogy őt egész költői lényében megragadjuk, úgy amint az műveinek illatterhes, sűrű, szinte áthatatlan virág-erdejében megnyilatkozik. Más mód erre nem kínálkozik, mint hogy a költőt lelki fejlődésének útjain, vagy legalább is annak főbb vonalain végig kísérni próbáljuk. A föladat amilyen kényes, épp oly ellenállhatatlanul;csábító. Mert egyáltalán, mindentől eltekintve, van-e ebben a földi létben más egyéb is, ami érdekes, ingerlő, csábító volna, mint a fejlődés? Egy titkon csüngünk mindnyájan: azon a mérhetetlen csodán, hogy a természet mindenütt, hol benne élet fakad, szótlanul ígér valamit és szótlanul be is váltja azt, és ezt a csodát aztán fejlődésnek nevezzük el. És lelkünk a természettel mért oly rokon? Azért, mert benne is ígéret rejlik, melyet be kell váltanunk. Az» ő titka és csodája is: a fejlődés. És vájjon a lelki fejlődést hol tanulmányozhatjuk a legtöbb gyönyörűséggel? Én azt hiszem: a gyermekeken s a lángelméken.

A művészi lángelmék között pedig Petőfi mindenek fölött alkalmas arra, hogy egyéniségén a fejlődés titkát tanulmányozzuk, mert az ő fejlődésének menete olyan rohamos, hogy belső növekedése szinte szemmel láthatóvá válik. Hiszen kortársait is az ragadta bámulatra, hogy gyors ütemben megjelenő munkái (Versek, A helység kalapácsa, János vitéz, Czipruslombok, Versek, Szerelem gyöngyei, Felhők, Összes költeményei) három esztendő lefolyása alatt egy költői egyéniség olyan viharos kibontakozását tárták föl, aminőre azelőtt nem volt példa a magyar irodalomban. A mai olvasónak is ezekbe az időkbe (1844—1847) kell magát beleképzelnie, hogy átérezze a gyönyört, amit ilyen fejlődésmenet kivételessége a szemlélőben kelteni képes és hogy megértse a népszerűség dicsfényét, mely Petőfit a márcziusi napokban övezte.

Már húsz év előtt írt kis dolgozatomban jeleztem, hogy Petőfi költői fejlődésében egészen világosan két szakaszt különböztethetünk meg, melyek közül az első 1844-ben, a második pedig a költő halálával 1849-ben záródik le. Az első szakaszban egyénisége tulajdonképen csak ígéretként jelentkezik; a költő ugyanis olyan súlyos benső homálylyal küzködik még — hiszen majdnem jobban vonzza a színészet, mint a poesis — és annyi nyomorúságon kell átvergődnie, hogy már emiatt sem ébredhet egyéniségének kellő tudatára. Költészete ebben az első időszakban, noha már egyre

jobban sejteti egyéniségét, mégis túlnyomóan népies jelleget mutat. Csak miután helyet vívott ki magának az irodalomban s már a közélet vagy, mondjuk ki egyenesen, a politikai élet színpadára is léphet költészetével, alakul ki benne a világszabadság dalnoka, aki nemzeti költészetünket legbensőbb kapcsolatba hozza a nyugoti világ szellemi áramlataival.

E két korszakot egy igen sajátos átmeneti idő kapcsolja össze, mely jóformán csak egy fél esztendőt (1845 utolsó és 1846 első hónapjai) vesz igénybe és mely különös figyelmet érdemei, mert a költő lelke ez időtájt nagy háborgáson, hogy ne mondjam: hideg és forró lázas állapotok változásán megy keresztül. Ezt az időszakot, melyet a Petőfi-búvárok a költő szalkszentmártoni periódusának neveznek, a kritikusok igen különféleképpen ítélték meg és nagyon ellentétesen értékelték: fölfogásom szerint főleg azért, mert nem iktatták be a költő egyéniségének egész evolúciójába s így nem vették észre, hogy ez az időszak volta-képpen nem egyéb, mint az a híd, mely a költő fejlődésének két föntjelzett korszakát összeköti. Furcsa híd ez bizony: a magábaszállás hídja. Petőfi lelke ezt a hidat „Felhők“-ből és „Tündéralom“-ból építette magának. Erre a hídra akarunk ráállani, hogy egy pillantást vethessünk előre is, hátra is: és amennyire csak lehet, átfoghassuk a költő egész pályáját. Midőn így járunk el, volta-képpen magát a költőt utánozzuk, mert ő maga is

ott áll a magábaszállás hídján; maga is pillantást vet előre is, hátra is, hol komor világlázadó gondolatokba merülve, hol tündéralmot szöve egy még el nem ért boldogságról.

Minden kiváló egyéniség fejlődési útjában megtaláljuk azokat a mély bevágásokat, melyek szakaszokra osztják szellemi bontakozását s élő, szerves tagoltságot kölcsönöznek benső lényének. S az egyes szakaszok határán ott találjuk a mély lelki barázdát, mely a magábaszállásból származott. És e barázdák biztos jegyei a belülről fejlődő, kiváló lelkeknek. Közöttük különösen érdekes az első barázda, mely az első nagy magábaszállásból, a világgal s önmagával való első komoly leszámolásból ered.

Mindnyájan ismerjük a nagyratörő ifjú léleknek, (s lehet-e igazán ifjú az a lélek, aki nem nagyratörő) azt a nevezetes szakát, mikor eszményei, vagy mondjuk ábrándjai beleütődven a még kellően föl nem fogott „zordon valóság“-ba, valami hihetetlen nagyméretű benső válságot idéznek elő, mely akárhányszor igazi katasztrófhához vezet. Az ifjú léleknek eszmei követelése és a valódi élet egymásnak vadul neki rontani látszanak, és e zűrzavaros viadalban, hol az eszmények bukdácsolnak és roskadoznak, hol pedig a meglévő világrend tűnik föl olyannak, melyet az eszmények nevében okvetetlenül végkép és gyökeresen föl kell forgatni. Az eszmények zűrös omlásának, a legsötétebb ifjú melancholiának és legvadabb világlázadásnak kor-

szaka ez, mely egyéenkint rendkívül eltérő sajátos képet mutat és melyet már ez oknál fogva is nagyon nehéz találóan jellemezni. De ezt a nehézséget még egy másik körülmény igen jelentős mértékben fokozza. Ha ugyanis érett korban tekintünk vissza a fiatal válságok időszakára, könnyen olyan humoros hangulat támad föl bennünk, melylyel megsértjük még azt is, ami az ifjú léleknek oly gyönyörű kiváltsága, hogy t. i. érintetlen tiszta hevülettel tud epedni, lázongani az örök értékeknek megvalósításáért. Viszont maga a válságban leledző ifjú lélek rendszerint annyi affectatiot és hazugságot visz bele saját dúlt állapotába és oly kevés tárgyilagossággal tekint saját benső zavarára, hogy többnyire csak fölöttébb ízetlen wertheriádákban tud róla valahogy beszámolni. Innen van, hogy a világirodalom aránylag csak nagyon kevés valóban becses rajzát nyújtja az ifjú lélek első nagy magabeszállásának; az első mély barázdának, melyet az élet vés éppen az eszményies ifjak lelkébe. És éppen ezt a kevés becses rajzot nem méltatja elegendő figyelemre a nagy közönség, mert az esztétikusok nem tárják föl előtte azoknak igazi jelentőségét.

Miért nevezzük Petőfit az ifjúság költőjének? Miért övezzük alakját önkéntelenül az örök ifjúság dicsfényével? A többi közt azért is, mert a költemények egész sorozatában („Felhők“, „Tündéralom“ stb.) örökbecsű adalékot nyújt az eszményhitű ifjú lélek első súlyos válságának, első komoly

magábaszállásának ismeretéhez. Neki erre kettős okból volt kiváló hivatottsága: az egyik az, hogy ami a wertherekből hiányzik, ő igazi romlatlanságot, igazi tiszta idealismust visz bele fiatal válságaiba; a másik ok pedig az, hogy ő már ekkor, már huszonegy éves korában olyan művész, aki helylyel-közzel ritka tárgyiassággal tudja megragadni és kialakítani saját lelki szakgatottságát és benső forrongásait.

És honnan ered a költő benső válsága? Miért menekül Pestről a szülei ház magányába, csöndjébe: Szalk-Szentmártonba? Rámutatnak erre a következő költői sorok:

A szomszéd tóból a vadludakat
Látom csapatban messzeszállani;
Szívemből is föl és- elszállanak
A nagyravágyás, hír vad álmai.

(Falun.)

Igen, a nagyravágyás, a hír álmai hozzák lelkére a sok nagy keserűséget. Már ivott a dicsőség poharából, már országos hírt szerzett magának költeményeivel: de mily másnak képzelte ő egykor, ismeretlen vándorszínész korában, a dicsőségnek, hírnek mennyei gyönyöreit. Most úgy érzi, hogy gyönyörökbe méreg van keverve, és hogy a múzsa maga csak gonosz kerítője volt ifjúi hívő lelkének.

Oh költészet, te a
Gyanútalan szív csalfa pókhálója,
És azután foglyodnak
Oly irgalomtalan fojtogatója!
(Költő lenni vagy nem lenni.)

És lelke lázong saját hivatása ellen, mert, amit igaz hittel örök érték gyanánt oly hön szomjazott: a költői dicsőség most élete megrontója gyanánt áll előtte:

De véreből e gyilkos férget én
Többé nem hizlalom,
Úgy is mi lenne a kiszívott, elfolyt
Vérért a jutalom?
Dicsőség legfőlebb,
Ez a szem fényét elvakító semmi;
És még az is nagy kérdés:
E semmi is fog-e jutalmam lenni?

(Költő lenni vagy nem lenni.)

És mily szomorúan törődik bele a végzetbe, hogy költőnek kell lennie:

És elnémuljak mindörökre hát?
Egy hangszer életem;
E hangszer ép még, s azt, mint elromlottat,
A szögre föltegyem?
Hallgasson örömem?
Ne légyen hangja többé fájdalomnak?
Hallgathat-e a tenger,
Midőn hullámin szélvészek rohannak?

(Költő lenni vagy nem lenni.)

De ha itt még megnyugodni is látszik, súlyos helyzetéből fakadó keserősége, idegessége nőttön növekedik. Nem csak irigy versenytársak áskálódása bántja, nem csak korlátolt és rosszhiszemű kritikusok ócsárló lármája izgatja: más mélyebb

seb is rágódik lelkén, más keserűbb csalódás kelti benne az ember s világgúylő hangulatot. Ő, aki néhány év lepergése alatt csak úgy ontotta a költői műveket és akkora munkát végezett, minőt mások egy élet folyamán sem végeznek: ő kénytelen tehetetlenül szemlélni szüleinek vagyoni tönkjét, koldusbotra jutását, mert nem hogy rajtuk, de magán sem tud segíteni, hiszen egy irodalmi üzérlelek használta ki munkaerejét. Oh, a Petőfi ifjú világgúylatának nagyon is reális alapja van: nem nyávogó érzégsből, nem léha világgúylas gyönyörök mértéktelen élvezetéből, hanem a legforróbb szeretetnek és a legnemesebb becsvágynak gyökeréből fakadt az. Azért bárhogy tomboljon világgúylölete, mi a látszólag oly sötét kitérésen keresztül, folyton az eszményi tűzben égő, lánglelkű nemes ifjút látjuk magunk előtt. Hiába mondja:

Megvetésem és utálatomnak
Hitvány tárgya, ember a neved, stb.

(A világ és én.)

mert minden szavából csak a nagy hitet érezzük ki, melyet ifjú haragjában lábbal akar tapodni, holott tudjuk, hogy csakis ő maga szenved e kísérlet alatt, hiszen maga mondja:

Oh, ha én búsulok!
Keblem egy oroszánbarlang,
S szívem benne bárány . . .

(Búm és örömem.)

És nagyon jól tudjuk, hogy voltaképen az fáj neki, ami a föllengző ifjú szíveknek örök fájdalma, hogy

Látám a jónak örökös bukását
S a rosznak örök diadalmait.

(Mért vagyok én még a világon . . .)

és hogy ez az alapja a vad kétségbeesésnek, mely lelkét szagatja, s mely a következő mesteri állapotrajzban jut kifejezésre:

Fejemben éj van, éjek éjjele,
S ez éj kísértetekkel van tele;
Agyamban egymást szülik a gondolatok,
S egymást tépik szét, mint vadállatok.
Lázzal verő szívemnek vére forr,
Mint boszorkány üstjében a bűvös víz,
Gyúlt képzeletem mint meteor
Fut át a világon és magával visz.
Laktársam a kétségbeesés,
Szomszédom a megőrülés.

(Fejemben éj van . . .)

Ilyennek kell képzelnünk azt a lelki állapotot, melyben „Az örült“ születik; Petőfi fiatal világgyűlöletének eme legjellemzőbb darabja, mely egy szétzúzott lélek törött tükör-részleteiben szemlélteti a költő világgyűlölő hangulatának minden motívumát. „Az örült“ olvasása közben érzi az ember legjobban, mennyire igaza van Jókainak, hogy a költő írva szavalta, valósággal színésziiesen szavalta verseit és különösen ezt a verset, mely minden ízében a legnagyobb hatásszámítással van kialakítva és mely a benne lappangó fényes ifjú eszményhitnél fogva, nemes fiatal lelkekre igéző hatást gyakorol. Van egy részlete, mely hihetetlenül bizarr eredetisége által mindig újabb ámulatba ejt, valahányszor újból elolvasom:

Oh ég, oh ég, te vén kiszolgált katona,
 Érdempénz melleden a nap,
 S ruhád, rongyos ruhád a felhő.
 Hm, így eresztik el a vén katonát,
 A hosszú szolgálat jutalma
 Egy érdempénz és rongyos öltözet.
 Hahaha!

(Az örült.)

Petőfi itt már világosan tudja, hogy mi is az a jutalom, (az az úgynevezett dicsőség) melylyel a nemzet éppen legjobb fiait kifizetni és útnak ereszteni szokta: egy érdempénz és rongyos öltözet. De az ő páratlan phantasiája mindjárt az egész világot ilyen érdempénzzel és rongyos ruhával lefőzött és elbocsájtott katonának teszi meg!

Így tölti meg a saját csalódottságának érzésével az egész világegyetemet! Nem ismerek a világ-irodalomban annál vakmerőbb személyesítést, mint amelyre Petőfit itt föllázadt képzelme ragadja. Mert az egyenesen formai lehetetlenségnek látszik, hogy valaki magát az égboltozatot személynek képében fogja föl. De Petőfi képelmét épp ez a lehetetlenség ingerli. íme, az eget magát, kiszolgált katona képében állítja elénk, a napot érdempénzként biggyeszti mellére, a felhőczafrangot pedig rongyos ruházat gyanánt ölti reá. Az alakító képzelemnek mily őrjöngő szertelensége: de épp ez a szertelenség helyezi legélesebb világításba Petőfi képzeletének azt a páratlan jellemvonását, hogy

ihlete a természet megelevenítésében, megszemélyesítésében határt s akadályt nem ismer. A főntebbi hat soros idézet olyan, hogy az a világ-irodalomban senkitől sem, csak Petőfitől telhetett ki.

6.

De Petőfi lelki válságának van még egy másik, az előbbieknél jóval kényesebb oka is. A fiatal költő, aki példátlan gyors rohammal hódította meg a hazai közönség kegyeit, a szerelem harcmezéjén nem válik be hasonló nagy hódítónak, sőt úgy látszik, hogy ezen a síkos területen némi balszerencsével kísérletezik. Mennél zordabb hányatásokon vergődött át már diákéveiben, annál forróbb epedéssel vágyódik a boldog szerelem révében kikötni, és így abba a könnyen érthető tévedésbe esik, hogy szerelmi szomjúságát a föllángolás egy-egy pillanatában mindjárt igazi szerelemnek tekinti. Azt hiszi, hogy hevesen udvarló versekkel meghódíthatja egy bájos úri leányzó (Mednyánszky Berta) szívét és lobbanékony képzeletétől ragadtatva egyenesen belerohan a kikoszarztatásba. Igaz, hogy rugalmas ifjú lélekkel könnyedén túlteszi magát képzelt szerelmének szertefoszlásán, de azért titkon, szívének rejtekén, bizonyos benső vereség-érzéssel kerül ki a fölösleges szerelmi kalandból. Ez az, ami erősen disharmonikus rezgésbe hozza lantjának minden idegét és eddig nála teljesen ismeretlen, tépett, szakgatott futamokban („Felhők“)

tör elé sebzett önérzetéből. És mily jellemző még ebben a visszás hangulatban is, mikor nem csak a világtól, de önmagától is menekülni szeretne, ilyen gyönyörű kis verset tud írni:

Szeretném itthagyni e fényes világot,
 Amelyen oly sok sötét foltot látok.
 Szeretnék rengetegbe menni,
 Ahol nem lenne senki, senki!
 Ott hallgatnám a lombok suttogását,
 Ott hallgatnám a patakok zúgását
 És a madárnak énekét,
 S nézném a felhők vándorseregét,
 Nézném a nap jöttét s lementét . . .
 Míg végre magam is lemennék.

(Szeretném itthagyni.)

Tíz egyszerű sorban, melyekben nincs egy szerényke szóvirág sem, mégis mennyi zene, mennyi tisztára szűrt költészet! íme, tíz sorban együtt van minden, ami a világfájdalom lényegét alkotja, de minden bombast, minden sallang nélkül. Meg kell azonban jegyezni, hogy Petőfi ezt a hangot egyáltalán nem fejlesztette tovább. Itt megcsendül valami egészen új hang, mely azonban többé soha sem szólal meg költészetében. Hogy is szólalhatna meg újból, hiszen ő nem a világbanat költője; hiszen ő azt a világot, melyet elhagyni szeretne, még „fényes világ“-nak látja. Igen, ha túléli vala szabadságharcunk bukását, ha összeomlani látja a világszabadság reményeit, akkor lett volna folytatása ennek a tíz-soros versnek.

Egy másik nagy magyar lángelmének, Vajda Jánosnak, volt fönntartva, hogy a hangot, melyet itt Petőfi megpendít, mély és hatalmas symphoniává fejleszse.

A „Felhők“ tehát irodalomtörténeti szempontból tekintve csak előfutárja lírai költészetünk egy későbbi fejlődési szakának, melyet Vajda János és iskolája képvisel. Petőfi, mint mondom, csak az első, csak az ifjúi nagy magabaszállásnak megismeréséhez lehetett. Érdekes azonban, hogy már ekkor a lélek-problemát oly eredeti módon fogalmazza meg, hogy a philosophus is megirigyelhetné tőle:

Hová lesz a kaczaj,
 Hová lesz a sóhaj,
 Ha hangja elenyész?
 S hová lesz az ész,
 Midőn már nem gondolkodik?
 S a szeretet
 S a gyűlölet,
 Ha a szívből kiköltözik?

(Hová lesz a kaczaj . . .)

A test és a lélek viszonyának alapkérdését pedig ilyen bizarr érzelmes alakban veti föl:

Szeretője-e vajon a testnek a lélek?
 S mint szeretőkhöz illik, együtt enyésznek?
 Vagy a lélek a testnek csak barátja?
 S úgy tesz, mint rendesen a barát:
 El hordja magát,
 Midőn amazt pusztulni látja?

(Szeretője-e vajon . . .)

A barátságban való csalódottsága csendül meg
ebben a kis reflexióban is

.... szemlélem
A füst árnyékát a falon,
És a barátságról gondolkodom.
(Gyertyám homályosan lobog.)

Legköltőibb azonban a „Felhők“ reflexiói között
a dicsőségről adott hires definitiója:

Mi a dicsőség? . . . ,tündöklő szivárvány,
A napnak könnyekben megtört sugara.
(Mi a dicsőség? . . .)

Ámde mindaz, ami e csillogó, hol bánatosan,
hol mogorván odavetett költői töredékekben meg-
nyilatkozik, voltaképen mégis csak futó felhő a
költő lelkén, mely mögül folyton kikandikál esz-
ményhitének, szerelmi sóvárgásának ragyogó nap-
fénye. Akik nagyképűen Petőfi „pessimismus“-át
vagy „byronismus“-át emlegetik, azokkal nem
érdemes vitába bocsájtkozni. Ugyanabban a szalk-
szentmártoni időszakban, melyben a világrend-
szer fölbomlásának képeivel foglalkozik:

S mint most az eső és hó esik,
Esnének akkor csillagok,
S folynának a csillagpatakok!
(Elmém ezen sokat gondolkodik . . .)

írja „Tündéralom“ című költeményét, mely ennek
a látszólag oly sötét átmeneti időszaknak legjel-

lemzőbb alkotása. Petőfi minden művei között ez a legrózsaszínűbb, s ez a rózsaszín oly üde, oly sugárzó, hogy tőle rózsaszínt nyer minden, amit a költő valaha alkotott. A „Tündéralom“ ugyanis valóban az, aminek címe mondja, s azt a szinte lehetetlennek látszó feladatot oldja meg, hogy az első szerelem álmaiban alvajáró ifjú léleknek üdvösségét híven, a maga valóságában tárja elénk. Igen, az álomnak a valóságát rajzolja itt Petőfi. És oly híven rajzol, hogy a realismusnak új válfaját, a tündéri realismust, alapítja meg.

Abban az állapotban írja e költeményt, mikor a sértő disharmonia, mely „Az örült“-ben, a „Felhők“-ben s a többi főntjellemezett verseiben megnyilatkozik, feloldódik és csak egy mély, de harmóniára hangoló fájdalom marad belőle:

Sajkás vagyok vad, hullámos folyón,
 Hullámzik a víz, reng a könnyű sajka,
 Reng, mint a bölcső, melyet ránczigál
 Szilaj kezekkel a haragvó dajka.
 Sors, életemnek haragos dajkája,
 Te vagy, ki sajkám úgy hányod-veted,
 Ki rám zavartad fergeteg módjára
 A csendriasztó szenvedélyeket.

Elfáradtam már, messze még a pari?
 Mely befogad révébe;... vagy az örvény?
 Mely nyugodalmat szintúgy ad, midőn
 Mélyébe ránt, a sajkat összetörvén.

Sem part, sem örvény nincsen még előttem,
 Csak hánykódás, csak örökös habok;
 Hánykódom egyre a folyó nagy árján ...
 Ki sem köthetek, meg sem halhatok.

(Tündéralom.)

Milyen kristálytisztá látással tekint e két versszakban vissza a vad háborgásra, melynek szíve hónapokon által oly nagy betegje volt, s mily tökéletesen szemlélteti valódi élethelyzetét, mely hánykódás az örökös habokon, mert éppen a nagy életharcz kellő közepéig jutott el ez időtájt, amikor sem örvény nem fenyegeti, sem a partot nem láthatja még. De midőn most a kínzó disharmonia elcsitul, mely hónapokon át gyötörte, egyszerre csak ráköszönt ifjú lelkének eredendő, napfényes harmóniája, melyben lénye mintegy újjászületik. És az újjászületés teremtő pillanatában egyszerre csak bűvös emlék támad benne; újjászületik lelkében az első ifjú szerelemnek egész tündérvilága:

De mily hang ez, mily túlvilági hang,
 Mely bévegyül a habzúgás közé?
 Tán szellem, égbe szálló a pokolból,
 Hol büntetését már átszenvedé? . . .
 Egy hattyú száll fölöttem magasan,
 Az zengi ezt az édes éneket —
 Oh lassan szállj és hosszan énekelj,
 Haldokló hattyúm, szép emlékezet!

(Tündéralom.)

És az ének, melyet a hattyú zengedez: az a régi és mindig új ének, mely ifjú, romlatlan, nagyra-

törő szívekben szólal meg, örökhű barátságról, a csillagokba ragadó dicsőségről, és ami ezeknek legszebbik testvére, az első szerelem hajnalhasadásáról:

Barátom hű volt; üritgettem véle
 A boldog órák édes poharát,
 S a lelkesülés égi mámorában
 Sasként röptültem a világon át.
 S a merre szálltam, minden az enyém volt!
 A dúsgazdagság bársony pamlagára
 Hajtám le főmet, melyet övezett
 A dicsőségnek csillagkoronája.

(Tündérialom.)

Ez az a kor, melyről a költő maga mondja: „Nem voltam többé gyermek, s nem valék még ifjú.“ Petőfi most erre az időszakra, mint régen múltra tekint vissza: pedig a dologban az a nagyszerű, hogy a költő rajongó lelkülete most is, huszonhárom éves korában is, bámulatosan közel áll még a serdülő gyermekifjú tiszta hitéhez, úgy hogy még tovább is ebben a korban leledzeni látszik; másrészt azonban mint művész annyira magasan áll, hogy egész tárgyiasággal tudja megrajzolni a gyermekifjúnak szerelmi álmait. Szóval szerencsésebb pillanatban a „Tündérialom“ valóban nem születhetett volna meg. Legnagyobb sajnálatomra nem idézhetem a lapokra terjedő költeményt és meg kell elégednem azzal, hogy egyik versszakát ide iktassam. Ebben a költő az ifjút úgy festi,

mint aki magának már terhére van, nem kell neki semmi, még a jó barát sem, hanem csak szerelemvágytól űzelve, a képzelmet benépesítő tündérsereg nyomán száguldozik oltatlan, első nagy szomjúsággal:

S meguntam ezt a földi életet,
 Mely elvesztette szépségét szememben.
 Föl, föl! mondám, a mennybe! a hová
 Fájó szívemnek tündérnépe lebben;
 Föl a mennyekbe! ha a léget szívom,
 Mit ők színek: tán majd e szomj nem éget...
 S ha ott is futnak tőlem? ah, utánok
 Keresztülbolygom a nagy mindenséget!

(Tündéralom.)

Ez ugyanis az az oltatlan szerelmi szomj, mely még egyre bolyongó vándorrá teszi a költőt és mely utóbb már belehajszolta a világgyűlöletbe és világutálatba is. Már most tessék őt még tovább is a szerelemmel nagyon is jóllakott pessimistákhoz, byronistákhoz hasonlítani!

Meggyőződhattünk, hogy czélszerű volt a költőt mindenek előtt magába szállása pillanataiban fölkeresni, mert csak ekkor, midőn mélyebben magára eszmél, válik le lényéről a népies köntös, melybe költői fejlődésének első szakában oly szorosán burkolódzott volt. A „Felhők“-ről ugyan csak senki sem mondhatja, hogy azok népies versek volnának, hiszen a költő géniusa ezekben a világbanat birodalmát súrolja. Ami pedig a Tündérálmot illeti, ez a legtisztább szűzies ifjúi romantika terméke, mely csak a művelt ember lelkéből sarjadhat, úgy hogy még csak érintkezési pontja sincs a népköltészet világával. Valóban a „Tündérálmom“-ban Petőfi költői nyelve egészen a Vörösmartyéval rokonul. Valami új vonást visz ugyan bele a Vörösmarty nyelvébe, mert még az ifjú álmok világát is meglepő lélektani realismussal festi, de azért alapjában véve mégis csak a Vörösmarty költői nyelvét fejleszti tovább, természetesen a maga egyéni módja szerint. Hiába, tisztában kell lennünk azzal, hogy Vörösmarty a magyar lyra költői nyelvének igazi atyja, úgy hogy minden igazi lantosunk akarva vagy nem akarva ezt a nyelvet fejleszti tovább. Aki nem vinne be valamit Vörös-

marty szózatos nyelvéből a saját lírai ihletébe, s akinek lantján nem csendülne meg többé Vörösmarty daliás nyelvének tiszta nemes aranyérczű csengése, az úgy hiszem, magyar költő nem lehetne. Lám, Petőfi is, aki pedig „A helység kalapácsá”-ban oly zamatosán parodizálta hősköltészetünknek nagyon is vitézlő pengésű szólamait, most mikor kibontakozik a hétköznapi érzések világából, költői kifejezésmódjában a Vörösmarty nyelvalkotó géniuszával testvéresül.

De még más fontos eredménye is volt annak, hogy Petőfi ifjúi magába szállásának szakát közelebből szemügyre vettük. Belepillantottunk égő szerelmes szívébe. Mily határtalan epedéssel várja már évek óta a nagy pillanatot, hogy végül kiköthessen a boldog szerelem paradicsomi kikötőjében! A büszke, daczos ifjú férfi, aki oly merészen száll szembe az életharcz veszedelmeivel, csupa végtelen sóvárgássá olvad el, mihelyt szerelmes szíve szólal meg benne. Kolumbus az atlanti óceán kietlen vizein evezve nem fürkészte oly sóvár szemmel a közelgő partot, mint amily türelmetlenül Petőfi bevezni kívánt a boldogító szerelem fölfedezendő révébe. Szép, szép az egészséges eszményies szívnek égő szomszárja a földi paradicsom után, mert hiszen ez az égő tiszta nagy szomszárúság első záloga, talapzata a fölépítendő boldogságnak: de ahogy Petőfi gyermekszíve a szélvész szárnyain ront az idvezítő cél felé, az mégis baljós sejtelmeket kelt a szemlélőben. A szó

szoros értelmében vett igazság, ha a költő így dalol:

Lelkem bolyongó, hontalan madár,
Keresve száll: fészket hol rakja meg?

(Szerelmvággy.)

És hogy mennyire eseng a fészkek után, azt e sorok sejtetik:

Minden virágnak, minden kis fűszálnak
Jut a napból, ha több nem, egy sugár.
Oh szerelem, te szívek napja, szívem
Egy sugárt tőled csak hiába vár?
Nincsen leány, ki engem szeretne,
Nincsen leány, ki mondaná nekem:
Hideg világ van, lelkedet meghűté,
Jer, melegedj föl forró keblemen!

Nincsen leány, ki mondaná: fáradt vagy,
Bocsásd vállamra bágyadt fejedet!
Nincsen leány, ki véretem lemosná
E homlokról, mely megköveztetett! . . .
Magam vagyok, mint a szőlő karója,
Melyről leszáradt a zöld venyige;
Madár nem száll rám, csak fölöttem repdes
Sötét eszméim hollóserege.

(Minden virágnak . . .)

Tetszőlegesen szaporíthatnám az idézeteket, melyek mind a költő szerelmi esengéséről tanúskodnak, de talán elég, ha a legjellemzőbbet ide iktatom. „Az apostol“-ban a költő így emlékezik vissza egykori sóvárgására:

Te szétesztod mások közt lelkedet,
 Lesz-e, ki néked adja lelkét
 Vagy lelkének csak egy darabját
 Vagy egy tekintetét csak, amiből
 Gyanítanom lehetne legalább,
 Mi a boldogság? ... Oly szomjas szívem, hogy
 Fölinna egy záport, s talán
 Egy harmatcsepp sem hull reá soha!

(Az apostol. XII.)

Hogy ezt a határtalan sóvárgást megértsük, arra a mélységes családias érzésre kell gondolnunk, melyet költészetéből épp úgy, mint élete történetéből oly jól ismerünk. Éppen mert gyermekifjú korában megszökött hazulról, éppen mert — ahogy ő maga mondja — garabonczyás diákként csavarogta be az országot: szívében a családi fészek után való vágyódás, a szülei háznak imádata még csak jobban meghatványozódott. Az elzüllés örvényének éles, hajmeresztő határszélén járt ő az ifjúkor legkényesebb szakában: és járt a holdkóros léleknek rejtelmes biztosságával, mert a hivatásnak csodatévő ereje vitte, ragadta őt a sötét és süppedékes mélységek fölött, és mert lelkének tekintete, bárhová vezette is őt kalandos sorsa, mindig az édes, a visszasóvárgott családi fészken csüngött, melynek ő, a látszólagos hűtlen szökevény, volt leghívebb gyermeke. Oh, édes családias érzés, oh, te dicső világhatalom, mely az öledben rejlő erkölcsi erőt akkor tárod föl legszebben, mikor sajkádat széttörte az élet vihara és

tagjaidat világgá szórta a balsors vad szeszélye: van-e szó, mely téged kifejezzen és dal, mely méltóan megdaloljon? Ha van, akkor az ott élt Petőfi szíve közepén, de még ő is mily keveset tudott belőle a világgal közölni!

Ha látjuk, hogy száll lelkének minden fohásza a kis lak felé ott a Duna mentében: akkor egyszerre megértjük szerelmes szívét is. Amint gyermekifjú korában kínos vágyódással gondol a szülei házra, úgy később szerelme idején szinte beteges epedéssel sóvárog a fészek után, melynek ő maga legyen megalapítója. Ez utóbbi érzés csak az elsőnek újjászületése és magasabb kivirágzása. Megérteni a Petőfi szerelmi epedését csak az tudná egészen, aki olyan ifjú megpróbáltatásokon ment volna át, mint ő. Egészen egyénies jellege van tehát Petőfi határtalan vágyódásának a családi fészek szerelmi boldogsága után. Azért kissé nevetséges színben tűnnék föl az olyan aesthetikus, aki e vágyódás alapján Petőfit egyszerűen az idylli szerelem költőjének akarná nevezni. Épp oly visszászás volna ez a fölfogás, mintha valaki Petőfi költészetének jellemzését egyszerűen a „népies“ jelzővel akarná elintézni. Persze, hogy a legtisztább idylli érzésmód az, ami Petőfi szívében él: de vájjon ki látott már tüzes szekéren fölbokrétazott csodaparipákkal az aetheren át vágató és egyenesen a mennyországba rontó idyllit? Pedig az ilyen lángoló Illésszekérben ül Petőfi az ő Júliájával.

Két szakasza van a Petőfi szerelmi költészetének: ugyanaz a két szakasza, mely az ő egész egyéni fejlődését jellemzi. Az elsőben a szerelem csak mint ígéret jelentkezik, a másodikban mint ez ígéretnek a beváltása. Nem mesterkéltnél bölcseleti constructio ez, hanem az életvalóságának egyszerű leírása. Olvassuk csak figyelemmel a „János vitéz“-t: nem pusztán ígéret marad-e itt a szerelmi boldogság; nem halt-e meg a szegény Iluska azalatt, míg a világgá menekült Jancsija mesés kalandokban ragyogtatja csodálatos virtusát? És nem marad-e pusztán ígéret a szerelmi üdv a holdvilágos temetői hangulat fényében úszó „Czypus-lombok“-ban is? A kritikusok megakadnak azon, hogy Petőfi jóformán a már ravatalon fekvő Etelkébe szeret bele, s azt feszegetik, hogy ez nem lehet az igazi szerelem. Persze, hogy nem az. De nem veszik észre, hogy amit a költő itt nyújt, az még nem a szerelem, hanem csak a szerelemnek ígérete akar lenni. És a „Tündérrálm“ mi egyéb, mint az ifjú lélekben élő szerelmi ígéretnek remekbe menő csodálatos rajza? Petőfi megtudta oldani azt a végtelenül kényes földadatot, hogy a szerelemből, mely még csak pusztán ígéret is, költői műveket tudott formálni, melyek elandálitának, mámorba ejtenek, sőt becsületesen megkönnyeztetnek.

De azért azt nagyon is érezte a költő, hogy a szerelemnek pusztán ígéretéből művészete nem élhetne meg sokáig, és így borzasztóan nyugtala-

nította, hogy az ígéretnek beváltása még mindig késlekedik. Nem csak a szülei házból magával hozott mélységes családias hajlam követelte parancsolóan a fészek-alapítást, de művészetének sorsa is egyenesen attól függött, hogy megtalálja-e végre-valahára azt a különös női szívet, mely az ő szerelmi álmát az égből a földre hozza le. És megtalálta: Júliában. És művészete is csak ekkor érlelődik meg igazán, csak ekkor éri el fejlődésének zenithjét.

Szóval Petőfinek a szerelem nem probléma, hanem megoldás. Addig, amíg szíve páriját meg nem találja, addig igenis nyugtalankodik, vagyis probléma csak az, hogy miként lehessen a szerelemhijjas állapotból kimenekülni, de mihelyt ez a kérdés meg van oldva, akkor megzendülhetnek az angyaloknak összes diadalkürtjei és harsonái, a menny leszáll a földre, s az eddig csak álmodott boldogság most már valósággá leszen í

A szívvel vitatkozni nem lehet, és főként ki akarna a Petőfi áldott szívével vitába bocsájtkozni? De tisztán a költő tárgyilagos jellemzésének érdekében igenis ki kell mondani, hogy a szerelemben benne rejlik az egész világprobléma, és hogy másnemű költői egyéniségek, mint a Petőfié, éppen az által kelthetnek és keltenek bennünk mérhetetlen gyönyörűséget, hogy a szerelmen belül, már a mennyire csak tőlük telik, megszólaltatják az egész világproblémát. Mert mi az, amitől a férfi szíve megremeg a nővel szemben? Érzi, hogy

a női szemekből, melyekbe tekint, az egész fajhoz, az egész emberiséghez való viszonya beszél hozzá. A legtöbb emberlélek oly gyöngé, oly korlátolt, hogy nem tud fölemelkedni az egész fajhoz, az egész emberiséghez való viszonyának *elvont* fölfogásához. Ami elvont (abstract) jellegű, az olyan a számára, mintha csak nem léteznék és így nem érti, hogy az egyes embert élő érzés, élő tudat, élő akarat kötheti az egész emberiséghez: sőt, hogy vannak egyesek — s ezek az igazi nagyok — akiknek lelkét éppen az egész emberiséghez való élő viszonyuk foglalja el legjobban. A természetnek tehát gondoskodnia kellett arról, hogy azt a viszonyt, mely az egyest az egész emberiséghez fűzi, megfoszsza abstract jellegétől és a szó szoros értelmében vett érzékies, személyes viszonynyá tegye, vagyis szerelmes párok alakjában állítsa elénk. Ami üdv és ami kárhozat rejlik az egyes embernek az egész emberiséghez való viszonyában, annak mind meg kell szólalnia a szerelmi-költészet világában*: még pedig oly elementáris erővel, hogy az az együgyű ember, akinek számára az emberiség (mert elvont fogalom) üres szó, megrendüljön belé és pillanatra fölocsudva, megsejtse azt a rettenetes és egyben üdvözítő hatalmat, mely a nemeket egymáshoz,

* Schopenhauer a „Metaphysik der Geschlechtsliebe“ czimű dolgozatában ezt nem látta meg. Nagyon elterelt volna tárgyamtól, ha a nagy philosophiai íróművészzel itt vitába bocsájtkozom.

illetve az egyest az emberiség egészéhez kapcsolja. Szóval a szerelmi költészet nem csak arra való, hogy a szerelem boldogító erejét, hanem hogy egyben a szívek tragikumát is éreztesse velünk. Petőfit azonban egyéni vérmérséklete minde- nek fölött arra képesítette hogy a szerelmi boldogság legforróbb vágyát és legmagasabb kielégülését dalolja meg. Mégis jellemző, hogy éppen az a szerelmi költeménye, melyet az irodalmi közvélemény a legszebbnek ítél, a „Szeptember végén“ s mely kétségtelenül lírai költészetének culminációját jelzi, a legközelebb jár ahhoz, hogy bennünk a tragikumnak mélabús sejtelmét ébreszsze föl:

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
 Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
 Én feljövök érte a síri világból
 Az éj közepén s oda leviszem azt,
 Letörlni véle könnyűimet érted,
 Ki könnyeden elfeleded hívedet,
 S e szív sebeit bekötözni, ki téged
 Még akkor is, ott is, örökre szeret!

(Szeptember végén.)

Valahányszor újra elolvassuk a három strófás remekművet, mindannyiszor újra elmélyedünk belé, hogy egészen belelássunk a költő szívébe: még oda is, a hová talán ő maga sem látott. És mindannyiszor meggyőződünk, hogy az a csodálatos valami, amit hangulatnak nevezünk és ami elemi erővel árad az igazi lírai versből, valóban min-

dent elárul, amit a költő szívéből tudni akarunk. Szembetűnő ugyanis, hogy ez a költemény, noha mélységes fájdalom szól belőle, mégis minden disharmoniától mentes, vagyis nem veri föl bennünk a tragikai meghasonlás fúriáit, hanem ellenkezőleg gyógyító édes melancholiában fürösztli meg lelkünket. Miről tesz ez csalhatatlan bizonyosságot? Arról, hogy a költő maga is nem tragikai alakban vetette föl a Júlia szerelme iránt táplált kételyét, hanem mint igazi szerelmes, aki még akkor is vak, amikor lát, saját kételyét is csak eszközül használta, hogy mennél hathatósabb szerelmi vallomást tehessen imádott hölgyének. Ezért a „September végén“ valóban a költőnek oly sok gyönyörű szerelmi vallomása között a legmélyebb s a legmeghatóbb.

Annak a kételynek, mely a „September végén“ben megszólal, folytatását, továbbfejlesztését a Petőfi költészetében hiába keresnők. Itt is, mint annyi más ponton, ama nagy kérdőjel előtt állunk, melyre válasz nincsen: hogy t. i. mivé fejlődött volna Petőfi egyénisége és költészete, ha az irigy végzet őt tőlünk oly korán el nem ragadja. Vájjon végkép kiábrándulhatott volna-e a Júlia iránti szerelméből? Válhatott volna-e a szerelem válságainak, tragikai meghasonlásainak festőjévé? Hiábavaló kérdések ezek; inkább vizsgáljuk azt, amit Petőfi költészete valóban elének tár: a boldog szerelemnek gyönyörrel, napfényvel telítve telített rajzait.

A virágnak nincsen oly szüksége harmatra, napfényre, mint amily szüksége volt Petőfi költészetének a boldogságra, mely a viszonszerelemből fakad. Bámulatos, hogy Petőfi egyénisége mennyire megnövekedik, költői alkotóereje mennyire meghatványozódik a szerelmi boldogság nap-sütése alatt. Különösen jól eső látvány, hogy a költő szívébe 1847-ben valami nyugalom vonul be, mely azelőtt sohasem lakott benne. Először kelti azt a benyomást, hogy erejét nemcsak büszke dacból, hanem nyugodt férfiöntudatából meríti. Megvetette lábát a földön, szilárd talajon áll, nem zaklatott a lelke, nem lázong örökké, hanem szívének boldog összhangjából csak úgy ontja, árasztja a költői nyárnak érett gazdag termését.

Mindjárt fejtegetéseim elején kiemeltem volt, hogy Petőfi főképp dinamikus ihlete által különbözik más poétáktól, vagyis hogy gyorsan változó különmemű hangulatokon át csapong a költészet virányain vagy szökel merész futamokban a légi magasságokba. Egyéniségének képe azonban nagyon hiányos maradna, ha megfelelkezniék arról, hogy főképpen szerelmi boldogsága idején,

vagyis művészeiének zenithjén épp oly mestere az egyhangulatú, mint a szivárványos ihletből eredő lírának. Csak benső megnyugvásra van szüksége, hogy ugyanazon egy hangulat csapásán is tudjon tetszőleges magasságokba emelkedni, vagy nagy mélységekbe alámerülni. Szivárványos kedve természetesen most sem hagyja el és az épp az 1847-iki költészetének legfőbb varázsa, hogy dinamikai hevülete mellett egyre gyönyörűbben érvényesül statikai (egy csapáson maradó) ihlete is; sőt ez utóbbi talán már fölül is múlja amazt, mint azt a következő példák szemléltetik

Itt van pl. a „Látom kelet leggazdagabb virányit“ című hymnusa, melyet Júliához írt és melyben elmondja, hogy mi mindent lát imárottja szemében. Ez természetesen alkalom a képzelmi csapongásra pálmaligeteken, tengermosta kék szigeteken, holdfényes éjszakák szellemjárásán keresztül, vagyis ez a hymnus abból ered, amit dinamikus ihletnek nevezek. A buja szépségű és tündérfinomságú költeményt nem igen szokás idézni, azért álljon itt egész terjedelmében:

Látom kelet leggazdagabb virányit,
 A természetnek virág-háremét,
 S a napnak rózsaszínű szempilláit:
 Hasadt felhő mosolygó peremét;
 Látok homályos pálmaligetet,
 Hol a szellő rejtélyesen susog,
 És énekel fényes madársereg . . .

Madarak? vagy tán zengő csillagok?
 — Látok nagy hegyről egy kék szigetet
 A tenger és a messzeség ölében;
 Körülem ősz van, amott kikelet,
 Vándorló darvak úsznak át az égen
 Az őszből a tavaszba, és utánok
 Elküldi a szív minden vágyait,
 S e vágy talán még jobban boldogít,
 Mint ha ott volnék, ahol lenni vágyok.
 — Látok mesés, holdfényes éjszakát,
 Az élet alszik, a halál viraszt:
 A légen szellemek suhannak át,
 Ruháiktól megrezzen a haraszt;
 Nem alvilági rémes szellemek:
 Boldog halottak, kik lejöttek
 A holdsugárok arany fonalán
 Csillagjaidból, mennyei magasság,
 Hogy kedveseiket meglátogassák,
 S hogy ajkaikra csókolják talán
 Az édes álmát, melyben lelkeik
 Az ég üdvét előre érzik.
 Látok mindent, mi sohasem a szemnek,
 Csak a sejtésnek látható az éjben . . .
 S mindezt két szemben látom: kedvesemnek
 Sötét világú, ábrándos szemében.

(Látom kelet leggazdagbbb virányit)

Azért is közlöm ezt a költeményt, mert van
 ennek egy gyönyörű párja, némiképen hasonmása,
 de egyébként ellentétje, mert a boldogtalan szerelem
 ihletéből fakadt: Vajda János írta. Aki szereti az
 igazi költészetet, keresse föl és gyönyörködjék
 benne.

Petőfinek még egy másik himnusát Júliához,

mely szintén csapongó ihletből ered, a „Szeretlek kedvesem“ címűt is itt kell említenem, de nem idézek belőle semmit, mert föltételezem, hogy a szerelmes lelkek könyv nélkül tudják és talán az illő helyen el is szavalják. A feleségek feleségéhez intézett vallomások vallomása ez: vagyis a legédesebb szerelmi delírium, mely Petőfi lantján megzendült. — Egészen rokon ezzel a „Minek nevezzelek?“ című csapongó hymnus is.

Ezekkel a csapongó költeményekkel szembe állítom „A csillagos ég“ című hymnust, mely nyugtalan szökellés nélkül egyenes futammal emelkedik a csillagok közé, s mely Petőfi föllengző költészetének gondolati tartalom szempontjából talán legkiválóbb darabja, mert ez szűri le legtisztábban azt a jellemző, hogy úgy mondjam „érzelmi philosophiát“, melyet Petőfi magának megalkotott. Két legjelentősebb versszaka a következő:

Szállj, lelkem, oh szállj az égi testek között,
 És pillants keresztül rejtelmök fátyolán,
 Melyet az istenség titkos ujja szövött . . .
 Bölcseségből-e vagy csak szeszélyből talán?
 Nézd meg, lelkem, mi van *ott* a csillagokon,
 És nézd meg, mi vagyon a csillagok felett,
 Azután röpjél le hozzám gyors szárnyadon,
 Hadd beszéljek veled;

Hadd kérddjem: mit láttál? van-e ott is élet?
 S ha van, ily gyötrelmes, ily bús, mint a földi?
 Áll-e az a kemény, szigorú Ítélet,
 Amely jutalmat oszt és boszúját tölti? . . .

De mi közöm ehhez! egyet szeretnék én,
 Csak egyet megtudni, arról hozz hírt nekem:
 Vannak-e ott szívek, és a szívek mélyén
 Lángol-e szerelem?

(*A csillagos ég.*)

Mert ha ott fönns is van helye a szerelemnek, akkor a költő imádkozni akar, hogy oda följusson, de ha a szerelem ki van zárva ama körökből, akkor Isten hozzátok ragyogó csillagok, mert akkor a földi élet minden búbánatával többet ér ama túlsó életnél, és akkor mi sem kívánatosabb, mint hogy a halál teljes megsemmisülés legyen. Ebben az eredeti fölfogással alkotott költeményben az a metaphysikai gondolat lappang, hogy a világ igazi lényege az érzelem, illetve a szerelem, és hogy olyan világ, melyből éppen ez hiányzanék, üres, értéktelen semmiség volna. Petőfi ugyan nem foglalkozott philosophiával, de hátrahagyott könyvei mutatják, hogy érdeklődött iránta; és ami ennél fontosabb, az, hogy vele született érzéke volt a bölcsészeti világfölfogás alapkérdései iránt. Nagy kár, hogy sem alkalma, sem nyugalma, sem olyan baráti köre nem volt, mely lehetővé tette volna, hogy rendkívüli fogékonyságú elméje az elvont bölcsészeti kérdéseket megszeresse és azt a finom metaphysikai hangot, mely pl. Byron poesisét jellemzi, belevigye költészetébe. Ez a metaphysikai elem, mely pedig minden nagyszabású költészetnek (s általában művészetnek) legbecsesebb alkatrésze, csak Vajda János óta indul nálunk erősebb fejlődésnek.

A szerelmi boldogság hatása alatt nemcsak új magaslatokhoz emelkedik Petőfi gondolkodása, hanem érzése jóval el is mélyed, mint ezt azok a nevezetes elégiák mutatják, amelyekhez hasonlókat fejlődésének első szakában hiába keresnénk. Első tekintetre talán megütközést kelt, ha halljuk, hogy Petőfit éppen szerelmi boldogsága avatja az elégia mesterévé, de az emberi szív ismerője ezt magától értődőnek tekinti. Hol virulhat úgy az igazi elégia, mint oly szívben, mely hosszas küzdelmek után végül az epedett révben kiköthet? Hiszen csak az elért boldogságon belül vevődik észre, hogy amit a földön elérhetünk, mind mily tökéletlen. Az, ami tökéletes, nem fér bele a földi élet keretébe és mert szívünk úgy van alkotva, hogy mégis a tökéletes után vágyódunk, hát egész lényünk iránytűje a földi léten túl fekvő túlsó part felé mutat. Ha a tökéletes után való vágyódás oly szenvedélyes, hogy szétrepeszti a földi boldogság törékeny abroncsait, akkor az ilyen vágyódást tragikusnak mondjuk. De ha a szív a földi boldogság édességeihez ragaszkodva, inkább enged valamit a tökéletesség után való föltétlen vágyakodásából, akkor ez alkuból a költő szívében édes-bús elégiák teremnek.

Ilyen elégia a „September végén“, vagy „Itt benn vagyok a férfikor nyarában“, „Ti ákáczfák a kertben“, „Az utósó virágok“, „Búcsúpohár“ stb. Ez utóbbit, a „Búcsúpohár“ címűt, mely a költőnek a legényélettől való búcsúját tartalmazza, nem igen szokás idézni, de én mély gyönyörűséget

lelek benne, mert a bánatnak valami rendkívül finom árnyalatát tartalmazza. Két legszebb verszaka hadd álljon itten:

Amiért a sorshoz úgy esengtem,
Bár sokára, de megadta: engem
Házaselet boldogsága vár.
Hányt-vetett a vad hullámos élet,
S végre, végre meglelem a révet...
Czimborák, ez a búcsúpohár!

Még ez este vagyok a tiétek,
Töltsétek meg poharam, töltsétek,
Kocczantgassunk, míg e nap lejár;
Holnap messze járok, más vidéken,
Üresen fog itten állni székem . . .
Czimborák, ez a búcsúpohár!

(Búcsúpohár.)

A hangulat az egész költeményen át változatlanul egy mederben marad, úgy amint ezt az elégia föltétlenül megköveteli. Sokkal ismertebb a „Mily szép a világ!“ című elégia, mely szépen szemlélteti ennek az egész műfajnak benső alkatát, mert tisztán állítja elének a borún áttörő örömsugarat:

Én hittem-e egykor
Átoknak az éltet?
Én bolygtam a földön,
Mint éji kísértet?
Elégeti arczom A szégyeni láng!
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Vad ifjúkoromnak
 Szélvésze kitombolt,
 Kék, tiszta szemével
 Mosolyg le a mennybolt,
 Mint gyermekeikre
 Az édes anyák —
 Mily édes az élet,
 Mily szép a világ! stb.

(Mily szép a világ!)

Most még csak az „Itt benn vagyok a férfikor nyarában“ című (1848-ban írt) híres elégiára akarok emlékeztetni, melynek az a jelentősége, hogy legerősebben tárja föl a nagy átalakulást, melyen a költő a házasság boldogság hatása alatt átment. A szívnek milyen mélységes mélyeiből fakad itt föl a költői hangulat s a szerelmi boldogságtól fénybe vont mezőkön milyen egyenletes széles mederben omlik, zuhog már a nagy életfájdalom egyre hatalmasabb folyama:

Itt benn vagyok a férfikor nyarában,
 Az ifjúságnak eltűnt tavasza,
 Magával vitte a sok szép virágot,
 A sok szép álmot, amelyet hozta,
 Magával vitte a zengő pacsirtát,
 Mely fel-felköltött piros hajnalon . . .
 Milyen sötét vón' a világ, az élet,
 Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Elszállt az égről a piros sugár és
 Elszállt a földről a dalos madár,
 Üres fészkébe énekelni a bús
 Szellő vagy a haragos vihar jár;

Ábrándaimnak száraz erdejében
 Csörög, csörög már s nem susog a lomb ...
 Milyen sötét vón' a világ, az élet,
 Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Az ég arany hajnalcsillagja s a föld
 Ezüst harmatja mind, mind elvesze,
 Letörlé őket kérlelhetlenül a
 Rideg valóság szigorú keze;
 Felhők borongnak, s rekkenő meleg van,
 A gondok fojtó levegője nyom . . .
 Milyen sötét vón' a világ, az élet,
 Ha nem szeretnél, fényes angyalom!

Regényes bérezek kősziklái közt folyt
 Csengő morajjal egy tündérpatak,
 Dicsvágy patakja! Ajkaim belőle
 Sok boldogító mámort ittanak.
 Foly még ma is, de más igyék vizéből,
 Én nem iszom, többé nem szomjazom . . .
 Milyen sötét vón' a világ, az élet,
 Ha nem szeretnél, fényes angyalom! stb.

(Itt benn vagyok a férfikor nyarában.)

Íme, itt látni, hogy mi is az a nem csapongó, hanem magának egy irányban mind mélyebb medret vájó költői hangulat. Az a tündéri délibábos káprázat, mely Petőfi költészetének legcsábítóbb vonása, ugyan hiányzik belőle, de amit érte cserébe kapunk, az talán az ő művészetének még értékesebb eleme. És lélektani szempontból is mily nagyjelentőségű ez a költemény: mennyi férfias érlelődés nyilatkozik már benne, az ifjonti dicsvágy hiúságait hogy le-

nézi már a költő és milyen új hit ereje az, mely refrainjéből oly biztatóan szólal. Oh, ha ennek a hitnek meglett volna az igazi alapja, ha ez a házasság nem lett volna *puszta regény*, hanem az a *realitás*, melynek a költő azt oly buzgón hitte: akkor a költő élete nem lett volna töredék, akkor sarjadhatott volna ki szívéből olyan költészet, miről eddig az emberiség mégcsak nem is álmodott!

De ne ábrándozzunk, hanem lássuk a valóságot. Petőfi szerelmi költészetének két fejlődési szakát áttekintvén, egész világosan áll előttünk kedélyalkatának alapjelleme. Ő az eszményhívő optimisták típusának egy tüneményes megjelenése. Vagyis azok közül való, kik mennél súlyosabb fiatal válságokon és megpróbáltatásokon mennek keresztül, annál tündöklőbb álmot alkotnak a jövőről és annál aczélosabb vakbuzgó hittel vannak eltelve, hogy a boldogságról alkotott képzetüket itt a földön föltétlenül lehet és kell megvalósítaniok. Az ilyen kedélyalkattal együtt jár a gyorsan, sőt hirtelenül kész aczélos akarat. Valóban Petőfi életében ez a hirtelen — s fájdalom gyakran hirtelenkedő — akarat döntő szerepet játszik. Nem akarnék félreértetni: nagyszerű adománynak tekintem a nem hamleteskedő, gyorsan kész akaratot; főleg pedig Petőfi dinamikus kedélyéhez természetből fogva hozzá tartozott a dinamikus akarat is: csakhogy ilyen sok dynamismussal, különösen a fiatal korban, még oly fényes elme, aminő Petőfié volt, sem

képes mindig lépést tartani. Ha élete történetét áttekintjük, akkor mindjárt szemünkbe is ötlük, hogy diákkori szökése, katonásdjaja, színészkedése, leánykérő kalandjai, barátaival való rettentő összezördülése, a közvéleménynyel, vezető politikusokkal való szembeszállása stb. stb. voltaképpen szünettelen sorozatát képviselik a kedélyrobbanásoknak, melyek mind gyönyörűen illusztrálják lelkületének vele született ragyogó eszményies optimismusát. Ezeket a hibbanásokat tehát nem tragikusan, hanem inkább humorosan kell fölfogni, és érdekes, hogy Petőfi maga „Bolond Istók“-jában (1847) is ilyeszerű világtításba helyezi a saját lényét. Kár, hogy ezt a költői elbeszélését elnagyolta és nem is egy, hanem két hőst, egy nagyon is öreget és egy nagyon is fiatalot helyezett beléje és hogy egyáltalán az egész munka compositioját át nem gondolta: mert egyébként pompásan jellemzi benne a saját eszményies optimismusát: a földön föltétlenül megvalósítható boldogságnak rózsaszínű hitét. Az aggastyán, aki ebben a beszélyben szerepel, nagyon el van keseredve egész életének boldogtalansága miatt, de Bolond Istók, aki előtt szívének nagy kétségbeesését föltárja, figyelmezteti, hogy a kétségbeesés milyen nagy bűn, sőt hogy egyenesen a bűnök koronája, mert a legsötétebb istentagadást foglalja magában. A kétségbeesés pokoli hang, amely fölkiált az égre, hogy nem lakik ott Isten, aki az emberiség gondját viselné. Már pedig az ily érzésmód bűnhődést érdemel:

Mert van a világnak atyja,
 Van egy hű gondviselője,
 Minden ember megláthatja,
 Aki el nem fordul tőle.

(Bolond Istók.)

Csak ne türelmetlenkedjünk, csak várjunk so-
 runkra, mert mint a nap a föld körül, úgy vándorol
 körül az isten jósága:

S nincsen, akit elkerülne.
 Ha ma nem jött, eljön holnap . . .
 Míg az ember boldog nem volt,
 Addig meg nem halhat.

(Bolond Istók.)

Petőfi boldogságtól túláradó, háládatos szíve
 ezekben a kedves, hitvallásos sorokban csordult ki.
 Hiszen Júlia vizontszerelme annyira boldoggá
 teszi, hogy mint „Szép napkeletnek“ . . . című
 versében vallja, a szerelmi boldogság sarjasztotta
 ki szívében a hit virágát is:

Csak egy hiányzott,
 A hit virága,
 A sírontúli életnek hite,
 S ez is kikelt már,
 Ez is virít már,
 És ezt szerelmed ülteté ide.

(Szép napkeletnek . . .)

Föladatunk most már megkönnyebbült, mert hiszen ugyanaz a kedélyalkat, melyet Petőfi szerelmi költészetében föltártunk, nyilatkozik meg szabadságköltészetében is. Itt is az eszményhitű optimista lélek nagyszerű fényes föllengzésével és e föllengzésnek bizonyos szükségszerű meghibbanásaival állunk majd szemben; itt is a költő fejlődésének két szakát kell megkülönböztetnünk úgy, hogy az elsőben a szabadságköltő még csak sejtelmesen, ígéretképen, naiv népies alakban jelentkezik, a másodikban ellenben a francia forradalmi szellem s a francia romanticismus érlelő hatása alatt a „világszabadság“ apostola bontakozik ki előttünk.

Ami Petőfi fejlődésének első szakát illeti, az ő népiességéről kortársai annyi szidalmat, a későbbiek pedig annyi magasztalást hordottak össze, hogy ez a tárgy szinte kimerítettnek látszik. De én azt hiszem, hogy úgy az ócsárlók, mint a magasztalok bizonyos pártos szempontból ítélték meg Petőfit: amazok egy mesterkélt, émelygős szalóniaság szempontjából támadták az újtót, emezek pedig Arany János iskolájának szempontjából indulva ki, Petőfi népiességét csak abból a szempontból tekintették, hogy az Arany népiességének

egy előkészítő stádiuma volt. Nyilvánvaló, hogy az ilyen pártos szempontokból induló vizsgálódás éppen csak azt homályosította el, hogy mi jelentősége volt a népiességnek magában Petőfi költészetében, és hogy mi a jelentősége egész nemzeti költészetünk fejlődésének történetében.

Mondottam, hogy Petőfi vívta ki a művészi individualizmus sarkalatos (modern) elvének jogosultságát irodalmunkban. Ezt az elvet, fájdalom, nagyon sokan félreértik, félreismerik, mert tehetőségtelen, de feltűnési viszketegtől űzött írók ezerszeresen visszaéltek vele. Utánzóik, főképpen a divatos külföldi áramlatok majmolói akárhányszor az „egyéniesség“ szent nevében tukmálják majmolásaikat az irodalmi fórumokra és az olvasó közönségre. És ami a legnagyobb baj: akadnak súlyos idegbetegségben szenvedő íróemberek, kik az „egyéniesség“ szent nevében a nemzeti és ebből kifolyólag az általános emberi eszmények megtagadását hirdetik, és azt akarják elhithetni, hogy mennél súlyosabb agybetegségből vagy idegbántalomból ered ez a tagadásuk, annál nagyobb egyéni kiválóságról tesz bizonyosságot. Ez a járvány, mely az utolsó évtizedek folyamán szokatlan méreteket öltött Európaszerte, mindenütt az „egyéniesség“, az individualizmus jogainak modern leplébe burkolózik és nagyon alkalmas arra, hogy az individualizmus igazi művészi elvét teljesen elhomályosítsa. Pedig ennél világosabb, érthetőbb elv nem képzelhető. Azt mondja, hogy a költészetben s általában a

művészetekben csak a kiváló egyéniségnek van helye és egyben megállapítja, hogy miben áll ez a kiválóság. Kiváló művészi egyéniség csak az lehet, kinek igen magas fejlettségű vagyis souverain öntudata van, amely öntudatosságánál fogva nem más egyéniségeknek, hanem saját egyéniségének ihletett sugalma szerint és e sugalomhoz való törhetetlen hűséggel alkotja meg munkáját. Az ilyen kiváló egyéniség továbbá éppen kiválóságánál fogva a nemzeti s ez által az általános emberi haladásnak munkása: tehát nem, hogy megtagadója lehetne a nemzeti és emberiségi ideáloknak, sőt ellenkezőleg azoknak hivatott letéteményese.

Megengedem, hogy ezek a meggyőzések az esztétikai ábéczéhez tartoznak; de fájdalom, a modern emberek mindent tudnak már és csak az ábéczét felejtették el. Különben, ha valaki az imént kifejtett meggyőzéseket nem is vallaná, az mitsem változtat azon a tényen, hogy Petőfi valóban a föntebbi értelemben vett művészi individualismus elvének volt úttörője költészetünkben.

Abban az időben ugyanis, amikor Petőfi fölépott, az egyéniség elvének nem lehetett másként érvényt szerezni, mint a népiesség segítségével. Avagy talán az akkori szalónias műcinczogatásnak védelmére kellett volna kelni az egyéniség nevében? Hiszen az a lírai műcinczogatás, melyet Bajza epigonjai kifejtettek, egyenes megtagadása

volt éppen a művészi egyéniség elvének. Ha valaki az érzés egészsége, naivitása, őszintesége és a lírai élmény realitásaért akart síkra szállani, akkor nem maradt egyéb hátra, mint a népies hangnak érvényt szerezni az álműveltség és álidealismus akkortájt divatos hamis tónusával szemben. És Petőfi annál inkább rászorult arra a nagy és határozó segítségre, mely a népiességben rejlik, mert a maga legsajátabb bensősége, a maga legsajátabb egyénies művészete még fejletlen volt akkoriban. De a népiesség újszerű vértetében föllépve nemcsak megdöbbsenhetette elleniét, hanem tapsoló híveket is szerezhetett országszerte s a népszerűség árja által emeltetve módot nyerhetett saját legbensőbb költői egyéniségének művészi érvényesítésére. És Petőfinek annál is inkább kellett a népiességhez segítségért folyamodnia, mert ezt nem számításból cselekedte, mint költészetünk későbbi mű-naivái, hanem természetes ösztönből, vagyis azon egyszerű oknál fogva, mert a népies érzésmód, annak egészsége, frissége, szilajsága, humora, valóban a szívéhez volt hozzánőve, és mert művészi alakító tehetségénél fogva — majdnem színész-líraiságnak mondanám azt — a csikóst, a juhászt, a bojtárt, betyárt úgy megszólaltatta, a hogy azt irodalmunkban még sohasem hallottuk. De bárha a népiesség szerves alkatrésze volt Petőfi költői lelkületének és egész fejlődésén át egyik mozgató és jellegző tényezője maradt művészetének, mégis alapjában véve csak eszköz volt neki mélyebb

bensőségének, magasabb eszmevilágának győzedelmes kifejtésére. Hogy miként göngyöli be Petőfi saját legbensőbb énjét a népies naivitásnak tündéries köntösébe, azt legjobban a „János vitéz“ szerkezetén és meséjén lehet megmutatni.

A hivatalos kritika a „János vitéz“-t körülbelül olyaténképen elemzi, mintha az nem lírai költőnek, nem Petőfinek alkotása volna, hanem olyan tárgyias epikai költőtől származnék, a milyen pl. Arany János. Átkutatja a népmesék birodalmát, az Ezeregy éjszakát, az Artus és Nagy Károly mondakörét és nem tudom még mit, hogy fölmutassa azokat a népies, mesei és egyéb elemeket, melyek a „János vitéz“-t alkotják. Az ilyen kutatás kétségtelenül nagyon értékes és tanulságos, ámde nagy baj az, ha megfélekedzik a fődologról: arról az alanyiságról, melyet Petőfi a látszólag oly naiv tárgyiassággal megalkotott költeménybe belevitt. Pedig ezt a „népmesét“ az teszi oly határtalanul kedvessé, hogy mindenütt a Petőfi egyénisége kandikál ki belőle. És mert éppen ezt a legfőbb és vezető szempontot mellőzi a hivatalos kritika, azért a következő pontozatokban részletesen kell e hiányra rámutatnom:

a) Véletlenség-e az, hogy a „János vitéz“-ben a hősnek névváltozáson kell átmennie? Pedig nemde Kukoricza Jancsit hősi cselekedeteiért János vitézzé nevezi ki a francia király, még pedig a következő bájos párbeszédben:

„Mindenek előtt is mondd meg a nevedet,
 Bátor vitéz, aki lányom megmentetted.“
 „Kukoricza Jancsi becsületes nevem;
 Egy kicsit parasztos, de én nem szégyenlem.“

Kukoricza Jancsi ekképen felele,
 Azután a király ily szót váltott vele:
 „Én a te nevedet másnak keresztelem,
 Mától fogva neved János vitéz legyen.“

(János vitéz, XIII.)

Honnan vette Petőfi ennek az elkeresztelésnek az aranyos eszméjét? Az ezeregy éjszakából? A Nagy Károly mondaköréből? Tessék kutatni! Pedig kétségtelen, hogy e nélkül az elkeresztelés nélkül az egész mű csonka volna, mert a legfontosabb motívum hiányzanék belőle, az, hogy Kukoricza Jancsi János vitézzé magasztosuljon. Bocsánatot kérek az olvasótól: de nekem itt önkéntelenül az jut eszembe, hogy a mese szerzőjének, Petőfinek, életében is annak idején nevezetes szerepet játszott a névcsere, és hogy voltaképpen akkor lép be igazán az irodalomba, mikor Pönögei Kis Pálból Petőfi Sándorra lesz. Úgy érzem, hogy János vitéz legalább oly magasságban áll Kukoricza Jancsi, mint Petőfi Pönögei fölött.

b) Milyen különös véletlen az is, hogy Kukoricza Jancsinak azért kell világgá futnia, mert rossz fát rakott a tűzre, midőn szerelmi lángjától elragadtatva, megfeledkezik a reá bízott nyájnak őrzéséről. Ha e sorokat olvassák:

Csak azért futott, mert világosan látta,
 Hogy méltán haragszik oly nagyon gazdája,
 S ha ütlegre kerül a dolog, azt verje?
 Ki félig apja volt, ki őt fölnevelte.

(János vitéz, III.)

talán másoknak is eszébe jut, hogy a Petrovich gyerek is rossz fát rakott ám a tűzre, elhanyagolta az iskolát, a színház iránti nagy szerelemből eladogatta holmiját stb. és hogy épp úgy menekült itt Pesten apja elől, ahogy az idézett versszakban Kukoricza Jancsi futott megkárosított gazdájának jogos nagy haragja elől.

c) Talán az sem túlságos vakmerőség, ha föl-tételezzük, hogy Petőfi, midőn e sorokat írta le Kukoricza Jancsiról:

„. . . Ha befogadnának,
 Be örömet mennék én is katonának!“

(János vitéz, VII.)

egy kicsit a saját maga zöldhajtókás, sárgapitykés közlegénységére is gondolt, annál is inkább, mert Kukoricza Jancsit is közlegénynek veszi be a hadsereg vezére:

Nagyon természetes hát, hogy a vezérnek
 Megtetszett, és be is vette közlegénynek.

(János vitéz, VII.)

Ámde van annak még több apró és igen jellemző nyoma, hogy Petőfi a János vitéz írása közben a saját életpályájára gondol és ha egyebet nem, de

a hős cselekvésének *motívumait* a maga élményeiből meríti. Helyenként pedig a mese mintegy *symbolikus* képe a költő pályafutásának vagy eszmei törekvéseinek.

d) Azt mondják, hogy Petőfi az Iluska alakjánál Csapó Máriára (Vachott Sándornéra) gondolt, akinek szőke szépsége reá mély benyomást tett, s akit ő Tündér Ilonához hasonlítgatott. Nem én vagyok tehát az első, aki a János vitézt Petőfi egyéni életével hozom kapcsolatba: tették ezt önkéntelenül mások is; de úgy látszik, hogy e gondolatba el nem mélyedtek. Ami Iluskát illeti, én nem tartom kizártnak, hogy Petőfi legalább ottan, ahol Iluska haláláról van szó, nem is Csapó Máriára, hanem annak húgára, a tizenötéves korban elhunyt bájos Csapó Etelkére gondolt, akinek emlékét a költő a Czipruslombokban dicsőítette meg. Egy fontos körülmény azonban ennek a föltevésének ellentmondani látszik. A Petőfi-búvárok úgy tudják, hogy a költő a János vitézt 1844 novemberének második felében írta és hogy december elején föl is olvasta Vörösmarty, Vachott Sándor és Vahot Imre előtt, akiknek tetszését a munka igen nagy mértékben megnyerte. Csapó Etelke pedig, aki 1844 november óta lakott néjénél, csak 1845. január 7-ikén halt meg és így kizártnak látszik, hogy a költő az Iluska halálának motívumát az Etelke halálából meríthette volna. Ámde tekintetbe veendő, hogy a János vitéz csak 1845 január végén, tehát legalább is három héttel Etelke halála

után kerül sajtó alá és hogy márczius első napjaiban jelent meg; tekintetbe veendő továbbá, hogy a Petőfi-búvárok szerint a költő a János vitézt kezdetben csak rövidke költői elbeszélésnek tervezte és csak munka közben vált abból a költő eredeti szándéka ellenére, egy 27 fejezetre terjedő nagyobb méretű alkotás. Én tehát azt hiszem, hogy Petőfi a János vitézt csak rövidebb alakjában olvasta föl (1844 decemberében) Vörösmarty és Vachotték előtt, és hogy csak 1845 januáriusban írta hozzá az Iluska halálára vonatkozó s az ezután következő (17—27) fejezeteket, melyek a költeménynek második (s az első szakasztól föltűnően elütő jellegű) szakaszát alkotják. Hiszen a népmese szelleme azt követelte, hogy Kukoricza Jancsi, aki hősies viselkedésével a francia királyleány kezét is elnyerhette volna, de aki mesebeli hűséggel ragaszkodik drága Iluskájához, ne fosztassák meg az ő szíve „gyöngyházáétól. Mikor Jancsi így beszél:

„Nem mondtam én neki, az én Iluskámnak,
 Hogy ne adja szívét soha senki másnak,
 Ő sem mondta nekem, hogy hűséges legyenek —
 Tudtuk, hogy hűségünk úgy sem szegjük mi meg.

Azért szép királylyány ne tarts reám számot;
 Mert ha nem bírhatom kedves Iluskámat:
 Nem is fogok bírni senkit e világon,
 Ha elfelejtkezik is rólam halálom“.

(János vitéz.)

akkor mindnyájan meg vagyunk győződve, hogy a népmese igazságszolgáltatása értelmében, a hazatérő János vitéz kiszabadítja Iluskáját a gonosz mostoha körmei közül és hogy boldog párként máig is élnek, ha meg nem haltak. Valóban senki sem akadhatna főn az ilyen befejezésen, sőt ellenkezőleg mindenki el volna ragadtatva a költemény kerekességétől, remek, egységes compositiojától. Ámde a költő kegyetlen szívvel másként intézi a szegény Iluska sorsát, agyon kínoztatja gonosz mostohája által és a hűséges Jancsit kedvese sírhalmára borulva mutatja, úgy hogy önkéntelenül maga a költő jut eszünkbe, aki épp így búsongott az aranyhajú Etelke sírján. Ide iktatok három versszakot a János vitéz temetői jelenetéből, és aztán három versszakot a Petőfi búsongásából Etelke sírján, hogy az olvasó a két idézet teljesen rokonhangulatáról maga is meggyőződjék:

Leáldozott a nap piros verőfénye,
Halovány hold lépett a napnak helyébe,
Szomorún nézett ki az őszi homályból.
János eltántorgott kedvese hantjától.

Még egyszer visszatért. A sírhalom felett
Egyszerű kis rózsabokor nevelkedett.
Leszakította a virágszálat róla,
Elindul s mentében magában így szóla:

„Ki porából nőttél, árva kis virágszál,
Légy hűséges társam vándorlásaimnál;
Vándorlok, vándorlok, a világ végéig,
Míg kívánt halálom napja megérkezik.“

(János vitéz, XVIII.)

A Czipruslombok utolsó darabjában pedig Petőfi így búsong Etelke sírján:

Messze vándoroltam, elhunyt édes lelkem,
De mindig, mindenütt, ahol jártam-keltem,
Bánatos emléked, mint egy sötét fátyol
Húzódott utánam sírodnak halmától.

Visszajöttem hozzád. Csókot nem adhattam
Nyájas üdvezletül; mélyen vagy alattam,
Lehajtom fejemet árva fűz módjára,
Nem látg kebeledre, de kemény fejfádra.

Játszanak ujjaim, nem szőke hajaddal,
Tán már hamvaiból sarjad fűszálakkal;
És hallok suttogást, nem kedves ajkadét,
Hallom suttogni csak a temető szelét.

(Messze vándoroltam . . .)

Ez a két párhuzamos idézet azért is különös figyelemre méltó, mert mutatja, hogy Petőfi menyire ura a különböző tónusoknak, melyek a gyermeteg hangból a finomabb érzelmességhez vezetnek. János vitéz természetesen naivabb hangnemben búsul kedvese sírján, mint Petőfi maga, de azért a két hangulat alapjában véve azonos. Különben, ha valaki nem is akarná elfogadni föntebbi bizonyításomat, akkor is kénytelen volna elismerni, hogy a János vitéznek és magának a költőnek szerelmes szíve mily tökéletesen egyező. Nem csak azért, mert mindketten egyenlő hűséggel tudnak szeretni, hanem azért is, mert János vitéz számára a szerelem csak épp úgy ígéret marad az egész költeményen át,

mint ahogy az a szerző számára sem volt egyéb a szívében lakó puszta ígéretnél, abban az időben, mikor ezt a gyönyörű tündérmesét írta.

e) A János vitéz talán kerekesebb műalkotás volna, ha a költő megengedi vala, hogy a hazatérő hős még életben találja Iluskáját és a szerelmes pár boldog házasságban egyesüljön: mégis jobban örülünk annak, hogy a költő eltért a meseírás sablonjától, mert így az egész költemény bámulatos szép allegóriája az ő saját lelki fejlődése menetének. Ha már egyszer Kukoricza Jancsiból hősi érdemei folytán János vitéz lett, akkor igazán kíváncsiak lehetünk arra, hogy a hős, aki nem érte még el célját (mert Iluska meghalt), milyen új evolúción fog átmenni, milyen újnemű hőstetteket fog végezni, hogy végül is a boldogság révébe evezhessen. A költemény ily módon két lényegesen különböző jellemű szakaszra oszlik és már ez által is megragadó módon szemlélteti magának a költőnek benső fejlődését. Az első szakasz ugyanis még egészen népies és naiv jellegű, de a második, — noha a mű egysége kedvéért, — még mindig lehetőleg meg kell őriznie a naiv tónust, — mégis egy-két árnyéklattal magasabb rendű, csodásabb, tündéresebb és ami a fődolog, allegorikusabb szellemű, mert a hős, ha burkoltan is, ha naiv alakban is, de eszményekre törő hőssé válik, — mint a költő maga a saját fejlődése második szakában. Érdemes tehát a János vitéz két szakaszát egymással összehasonlítani. Első tekintetre föltűnik, hogy

Kukoricza Jancsi nem egyedül, hanem a huszárok seregében vívja legfőbb csatáit, ellenben János vitéz az ő csodás kalandjaiban már egészen *magányossá* válik, vagyis csak most lesz igazi egyéniséggé, aki maga szerzi meg az „óriások“ fölötti fensőbbiségét, vagyis maga szervezi a föladatainak megoldásához szükséges óriási energiákat. Nincsen oly részlete ennek a második szakasznak, mely igen finoman eltakart jelképes értelme által nem ragadná meg a figyelmes olvasót. Ámde én nem szeretek ilyen allegóriák magyarázatába bocsájtkozni, mert a költemény sejtelmes szépségeihez hozzányúlni nem akarok. Elég lesz tehát, ha arra a pontra utalok, ahol az allegória már maga megszólal. Mikor János vitéz úrrá lett a kősziklákat faló óriások birodalmában, vitézli útján egy fölöttébb érdekes tartományba, a Sötétség országába kerül, ahol országos gyűlésre sereglett boszorkányok mérhetetlen hadával kell megbirkóznia. Nosza hát sípja szavára előteremnek az ő engedelmes óriásai és ugyancsak derekas munkát végeznek a sötétség tartományában:

Az óriások sem pihentek az alatt,
Mindenikök egy-egy boszorkányt megragadt,
S úgy vágta a földhöz dühös haragjába',
Hogy széjjellapultak lepénynek módjára.

Legnevezetesebb a dologban az volt,
Hogy valahányszor egy-egy boszorkány megholt,
Mindannyiszor oszlott az égnek homálya,
S derült lassankint a sötétség országa.

(*János vitéz, XXI.*)

Íme, így kandikál ki János vitézből a világosság apostola, a költő maga. Petőfi már 1845-ben olyan rajongója az emberi nem haladásának, mint 1847-ben, mikor a XIX. század költőihez szól a század föladatairól. Csakhogy rajongása most még kissé alakatlan, miért is népies-naiv burokba göngyölve jelentkezik.

Meggyőződünk tehát, hogy Petőfire nézve a népiesség eszköz a saját egyéniségének kifejtésére, fegyver a saját ideáljaiért való nagyszerű küzdelemre. Hogy hasonlattel éljünk: a népiesség az a zöld szűrős kehely, mely védőén övezi Petőfi bensőbb költészetének ezerszirmú, színes, illatos virágpártáját. Amíg a bimbó ki nem feslett, addig csak a burkon akadtak meg az emberek szemei, de amikor a virág kinyílt, a lánglelkű egyéniség, az eszményhitű költő, a világszabadság apostola bontakozott ki belőle.

10.

Petőfi már nagy népszerűségnek örvendett, mikor egyéniségének legbenseje még alig nyilvánult költeményeiben. A szökött diák, a sárga pitykés közlegény, a borozó czimbora, a pajkos tűzű népdalok költője úgy megigézte a lelkeket,

hogy sokan ezeknél alig sejtettek egyebet Petőfi egyéniségében. Tompa is 1844 így ír Petőfihez:

Víg szeszélyű bordalaid hogy olvasám,
Jól beszél ez a poéta! gondolám.
S életemben bár egyszer se láttalak:
Megengedj, de czimborámnak szántalak!

Hozzon egyszer jó fiú az Isten el!
Szívesen lát e szív és a tölt kehely,
Jere hozzám „sárga pitykés közlegény“
Úgy segéljen, fővezérré teszek én.

Jellemző azonban, hogy a mély önérzetű Petőfi a többi közt mit felel erre a versre:

Egyébiránt ne gondold, barátom,
Hogy én valami vad ficzkó vagyok,
Mihelyest a bor színét meglátom:
Nem én! csak úgy csendesesen vígadok.

S ha bizalmas ember van mellettem,
Mosolyogva a bús múlt időket,
Elbeszélem, hogy mennyit szenvedtem,
Mint majd egyszer elbeszélem néked.

(Tompa Mihályhoz.)

Petőfi ekkor (1844) már közel állott fejlődésének fordulópontjához, a fiatal csavargás ideje máj- emlékké vált, a népkegy fölemeli, és érezni kezdi, hogy szava van a haza ügyeiben. Ez oly gyönyörrel tölti el, hogy egész lénye hazafiságban olvad föl. Kezdetben még határozott politikai irány nélkül, édes szelídséggel szólal meg lantjának hazafias húrja:

Titkon kísérem lépteid,
S mindegyre híven;
Nem mint az árny az utazót,
Csak jó időben.

(Honfidal.)

Majd az ősi dicsőség varázsfénye az, ami köl-
tészetének magasabb lendületet kölcsönöz; ő is érzi,
mint Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty:

Oh, nagy volt hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka;
Magyar tenger vizében hunyt el
Éjszak, kelet s dél hullócsillaga.

(A hazáról.)

és ő is kesereg:

Elvirult már a magyarnak
Tettvirágos tavasza!
Hosszú, gyáva tespedésben
Pang, sínlődik e haza.

(Egri hangok.)

De az ősi dicsőségnek még sem ő a valódi
dalnoka. E tekintetben Vörösmartyé a pálma, és a
magyar szív, mely a régi nagyságért lelkesedik, soha
senkiben sem fog többé oly gyönyörűséget találni,
mint Vörösmartyban. Mert Petőfi már új dicsőség
után sóvárog. Ismeretes az a szava, hogy vasútra
szeretné ültetni az egész magyar hazát, hogy néhány
esztendő alatt tán kipótolná, amit néhány század
alatt elmulasztott a haladásban. Minden lépéssel,
amit a költő előre tesz, egyre jobban érződik kedé-
lyének forradalmi jellege, melyet legjobban maga
jellemmez e szavaival: „Türelem, te a birkák s a

szamarak dicső erénye ...“ A szabadság vágya mely benne lappangott a közélet szellőjének érintésétől lánggra kap és saját lelkének benső orkánja által táplálva, az egész világot elborító tűzvészszé lesz. Ha valakiről a világirodalomban, hát Petőfiről mondhatjuk el, hogy ő ugyancsak a szabadság eszményének költője volt. Mégis mily érdekes megfigyelni, hogy szabadságköltészete nem 1848-ban és 49-ben, hanem 1846-ban éri el culminációját. Nem kell ahhoz bővebb magyarázat, hogy az 1848 és 49-iki évek nem kedveztek túlságosan a költészetnek, még az olyan szabadságköltészetnek sem, milyen a Petőfié volt. Maga a költő is mélyen érezte ezt, s már nála érezni és dalolni egy volt, hát ezt a fájó érzését ki is dalolta: „Mit daloltok még ti, jámbor költők?“ című versében (1848). A vers első két szakában mintegy maga a forradalom szelleme neki támad a poétáknak, hogy mért dalolnak, mikor a világ úgy sem hallgat reájuk, és mikor a csaták mennydörgésében elenyézik a pacsirtaszó. Mire a költő e halhatatlan sorokban válaszol:

Meglehet. De a madár nem nézi,
Hallgatják-e ötet odalent?
A pacsirta fõnn a kék magasban
Istenének és magának zeng.

Önmagától száll a dal szívünkbe,
Ha bú vagy kedv érintette meg,
Száll a dal, mint szállanak a szélben
A letépett rózsalevelek.

(Mit daloltok még ti, jámbor költők?)

Mint ez és még több más példa is igazolja, Petőfi még 1848-ban is annyira ki tudja magát ragadni az események hatása alól, hogy művészete zenithjéről nem hanyatlik le; de azért mi tűrés-tagadás: a pacsirtaszónak nem kedvez az ágyúk dörgése. Ne csodálkozzunk tehát azon, ha Petőfi szabadságköltészete akkor hallatja legmagasabb C-hangjait, mikor a világzivatar még csak közeledőben van. Sőt éppen azon kellene csodálkoznunk, ha ez nem így volna.

Petőfi az ő nemzeti és szabadság-költészetének két legjelentősebb darabját 1846 végén írta. Ennek az esztendőnek két legutolsó verse: „A magyar nemzet“ és „Egy gondolat bánt engemet“ szorosan összetartoznak és közelebbi megvilágítást igényelnek.

Ami „A magyar nemzet-et“ illeti, elég abból ezt a két sort idéznem: Ha a föld Isten kalapja, — Hazánk a bokréta rajta! hogy annak egész tartalma az olvasó lelke előtt álljon. A költeménynek bátran ilyen czímet is adhatnánk: A nemzeti eszme: vagy A nemzeti gondolat, mert aki annak érzelmi tartalmát a bölcsészet vagyis a gondolatok nyelvére lefordítani próbálja, az megtalálja benne mindazt, ami a nemzeti eszme lényegéhez tartozik. Petőfi ebben a költeményben foglalta össze minden rajongását a magyar földért és nemzetért és minden bánatát, szégyenkezését, haragját nemzeti elmaradottságunk miatt. Éppen az ő dinamikus ihletének megfelelő föladat volt az, hogy egy versben két ellentétes hangulatot egyesítsen és ugyanakkor

mikor lángoló öleléssel karolja át nemzetét, egyben meg is korbácsolja nagy önérzethíjjasságát. „Csak a magyar büszkeséget — Csak ezt ne emlegessétek!“ Minden égbetörő pathos nélkül a leg-egyszerűbb szavakkal a világtörténet Ítélszéke elé állítja a magyarságot, fölvetvén a kérdést, hogy ha a nemzetnek most jönne halála, vájjon mit hagyna örökségül az emberiség számára? Vagyis azt nézi, hogy a magyar nemzet mennyire felel meg világtörténeti, emberiségi küldetésének? Abból a szempontból tekinti a nemzetet, amelyből minden modern embernek a nemzeteket tekinteni kell. Hogy Petőfi *ilyen szempontból*, az emberiségi küldetés szempontjából nézi a magyarságot, az adja meg költeményének eszmei jelentőségét.

És mégis vannak közöttünk még ma is sokan, akik a nemzeti és emberiségi gondolat közt ellentétet látnak! Vannak olyanok, akik a nemzeti gondolatot fölcserélik a kizárólagosság, az elszigetelődés, szóval a maradiság gondolatával! Hát Széchenyi hiába ébresztette volna a magyarságot emberiségi küldetésének gyakorlatias tudatára? És Petőfi ugyan e tudatot hiába ruházta volna föl a költészet minden hódító varázsával? A világtörténelem minden tanítása is csak mi rajtunk nem fogna semmit? Mert mit tanít a történelem? Tanítja azt, hogy csak az ókori népek, a zsidók, görögök és rómaiak állottak a kizárólagosság álláspontján: mert az idők még nem érettek volt meg arra, hogy művelődésünk emez úttörő népei föl-

emelkedjenek az emberiség életközösségének gondolatához. És miért kellett megbuknia, romba dőlnie a római világbirodalommal együtt az egész ókori civilisationak? Azért, mert a római világbirodalom a rabszolgaság alapjain nyugodott, vagyis mert kizárta, hogy a különböző népek a maguk egyénisége szerint emberiségi hivatásuknak élhessenek. És mit köszönhetünk a zsidóságból kivirágzó kereszténységnek? Köszönhetjük azt, hogy új és magasabb érzésmód gyökeredzett meg a szívekben, mely olyan közösséget tudott teremteni a népek között, minő az ókorban még nem fejlődhetett ki. Ezen az új érzésmódon építette föl az újkori fölvilágosodás (a tudomány, művészet, technika stb.) az újkori nemzeti gondolatot, mely tehát lényegesen különbözik az ókoritól. Az újkori nemzeti gondolat már az olasz renaissance nagyszerű szellemi mozgalmaiban sarjadzott ki, de csak a francia forradalom világot rázó katastróphájában érlelődött meg teljesen. Ennek a modern nemzeti gondolatnak értelmében a nemzetek csak az egymással való közösségben, vagyis folytonos versenyben és kölcsönhatásban fejthetik ki egyediségüket, nem pedig a közösség megtagadása, az elzárkózás és elszigetelődés által. Minden nemzet a maga egyedisége, vagyis a maga természetadta és történelmi helyzetének módja szerint szolgálja az általános emberiségi föladatokat és csak oly mértékben érdemli meg a nemzet nevét, amily mértékben hozzájárul az emberiség örök javainak szaporí-

tásához. Viszont az emberiség haladása menten lehetetlenségé válnék, ha nem léteznének egymással folyton versenyző és legbensőbb kölcsönhatásban álló nemzetek, akik egyéniségüket mennél határozottabban kifejtteni, differentiálni iparkodnak. A nemzeti és általános emberiségi gondolat tehát nem csak hogy nem zárják ki egymást, de sőt egymást oly mértékben föltételezik, hogy egymás nélkül egy pillanatig sem állhatnak meg. Ez modern gondolkozásmód, mely ötszáz esztendő óta alakul ki mindvilágosabban az európai államok történeti életében, de legfőképen a nagy francia forradalom óta, melynek egyik legfőbb hatása az volt, hogy a nemzetek souverain egyediségük, önrendelkezésük, szabadságuk, szóval emberiségi hivatásuk világos tudatára ébredtek. Hiszen éppen napjainkban látjuk, hogy a francia forradalmi szellem utóhatása alatt még az ozmánóság is nemzeti öntudatra ébred, megifjodik, új életre támad. Sőt szemünk előtt folyik az az óriási és a beláthatatlan történelmi folyamat, mely Ázsia összes népeit a modern értelemben vett nemzeti gondolat erejével ezredéves lethargijukból fölébreszti és az európai nemzetek versenytársává avatja.

Bocsánatot kérek e kitérésért, de a nemzeti önérzet nálunk annyira elhomályosodott, hogy egyre szaporodik azoknak száma, akik a nemzeti eszmét az emberi haladásba ütközőnek látják. Ha ez így áll, akkor nagyon megérett az idő, hogy Petőfihez visszatérjünk. És mily különös: „A ma-

gyár nemzet“ című költeménye olyan, hogy mindenik sora hatványozott mértékben illik mai viszonyainkra, vagyis olyan, mintha az egyenesen ma íródott volna. Lerajzolja természettől áldott voltát ez országnak.

S ilyen áldások daczára
Ez a nemzet mégis árva,
Mégis rongyos, mégis éhes,
Közel áll az elveszéshez.

(A magyar nemzet.)

És aztán leírja az anyaginál még sokkal nagyobb szellemi nyomorát, melynél fogva itt mindennek a világon inkább van értéke, mint a jellemnek, mint a tehetségnek és tudásnak.

S szellemének országában
Hány rejtett gyöngy és gyémánt van!
S mindezek maradnak ott lenn,
Vagy ha éppen a véletlen
Föl találja hozni őket,
Porban, sárban érnek véget,
Vágy az ínség zivatarja
Őket messze elsodorja,
Messze tőlünk a világba,
Idegen nép kincstárába.
És ha ott ragyogni látjuk,
Szánk-szemünket rajok tatjuk,
S ál-dicsőséggel lakunk jól
Hogy ez onnan van hazánkból.
Ez hát nemes büszkeségünk,
Melyről annyiszor mesélünk?
Azzal dicsekedni váltig,
Ami szégyenünkre válik! . . .

(A magyar nemzet)

Bizony mond is olyan Ítéletet rólunk, mintha
— itt élne köztünk.

Ezer éve, hogy e nemzet
Itt magának hazát szerzett.
És ha jöne most halála,
A jövődő mit találna,
Mi neki arról beszélve,
Hogy itt hajdan magyar éle?
S a világtörténet könyve?
Ott sem lennénk följegyezve!
És ha lennénk, jaj minekünk,
Ezt olvasnák csak felőlünk:
„Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván.“

(A magyar nemzet.)

Az „Egy gondolat bánt engemet“, melylyel Petőfi 1846-iki verseit lezárja, az ő szabadság-költészetének jól ismert csúcspontját képviseli. Akadt tudós kritikus, aki ezt a költeményt a világ-szabadságról alkotott zavaros német elméletek hatásának tulajdonította, a költőt magát pedig száj-hösködéssel vádolta, amiért azt kívánta magának, hogy „Ott essem el én — A harcz mezején“ stb. És általán tapasztalható, hogy bizonyos kritikusok nagyon meg vannak akadva a „világszabadság“ fogalmával. Szomorú fényt vet a mi műveltségünkre, hogy még ilyen fogalom is magyarázatra szorul. Mert ez arra vall, hogy nálunk valóban nem ismerik vagy legalább elfeledték a nemzeti és emberiségi gondolat válhatatlan kapcsolatának elvét,

mely pedig nemzeti újjászületésünk alapgondolata volt. Minden nemzet, mely a saját szabadságáért küzd, éppen ez által az egész emberi nem szabadságának harczosává válik. így éreztek a múlt század első felének szabadsághősei mind, és ha az egyik elnyomott nemzet fegyvert ragadott, akkor a testvérnemzet fiai segítségére siettek. A nagy francia forradalomnak ugyanis az volt legjelentősebb kihatása az európai nemzetek életére, hogy a solidaritás érzését fejlesztette ki a szabadságra vágó összes nemzetek között. Midőn tehát Petőfi a magyar szabadságért lángolt, ő úgy érezte, — s vele éreztek annak a kornak fölvilágosodott fiai mind, — hogy a világszabadságért akar síkra szállani. Amint hogy az, aki helyesen érez, más-ként nem is érezhet. Mert ahol valamely elnyomott nemzetnek a maga szabadságát kivívnia sikerül, ott ül csak igazi ünnepet az emberiség géniusa. Petőfi ezt dalolja: s a magyar nemzetnek dicsősége, hogy a nyugat minden nagy költői közt nem támadt a világszabadságnak olyan dalnoka, mint Petőfi.

Szokássá vált nálunk Petőfi jelentőségét, hogy úgy mondjam, localis szempontokból vett mértékekkel méricskélni és ily módon az ő világirodalmi nagyságát a mi szomorú kicsinyes viszonyainkhoz letörpíteni. Nemzeti életünk, fájdalom, nagyon elszigetelődött; félkörben körül vagyunk véve osztrák tartományokkal, melyek a nagy világ eleven életáramlataitól elszakítanak és nem csak anyagi fej-

lődésünket zsibbasztják meg, hanem ami még talán ennél is lehangolóbb: még szellemi látásunkat is elhomályosítják, úgy, hogy nemzeti öntudatunk apályával együtt megapadt általános emberiségi föladataink, a nyugati nemzetekkel való életközösségünkől eredő nagy történelmi kötelességeink iránti érzékünk is. Innen van, hogy nagyjainkat sem tudjuk többé méltányolni. Csak még egy dolog iránt maradt érzékünk: az általános vad életversenyben, mely már valósággal „bellum omnium contra omnes“ jellegét kezdi nálunk öltetni, az egymásnak szenvedélyes lekicsinyítése végett látszunk már csak létezni. Ebbe a pártos forgatagba vesznek bele a lelki értékek mind; ebbe a sötét örvénybe ragadtatva, már-már azt a mértéket is elveszítjük, melylyel történelmi nagyságainknak általános emberiségi jelentőségét értékelnünk kellene.

A 19-ik század nagy lírai költői közül vájjon ki az, akit mint Petőfit egyenesen a világszabadság apostolának nevezhetnénk? Ki az, aki a francia forradalmi szellemből kisugárzó ama nagy gondolatnak, melyet a világszabadság szóval jelölünk, olyan megszemélyesítője volna mint Petőfi? Sem Béranger, sem Heine vagy Hugó erre a jelzőre nem pályázhatnak. Legfőlebb Byron lehet az, aki életének végén az újgörög nemzet szabadságáért való hősies fáradozásával, fényesen szemlélteti a modern nemzetek solidaritásának azt az elvét, mely az újkori szellemnek már eddig is legnagyobb sociális vívmánya, s mely a jövőben is belátha-

tatlan nagy társadalmi haladásnak leszen elsőrangú tényezője. De ha Byron-t (1788—1824) emlegetjük, ne feledjük el, hogy a 19-ik századnak eme legnagyobb szabású lírai költője tiz évvel idősebb lett mint Petőfi, vagyis harminczhat éves kort ért el, úgy hogy őt a világ férfikorának teljesen kifejlett erejében láthatta, amikor jóformán már mindent beváltott, ami költői lángelméjében Ígéretként foglaltatott. Ne feledjük el továbbá, hogy az angol nemzet vajmi más talapzatra állíthatja jeles fiait, mint a léteért küzdő s elemi válságokban leledző magyarság. Mégis, ha tisztán a világszabadság eszméjét tekintjük, akkor vájjon ki nem érzi, hogy annak legigazibb megszemélyesítője Petőfi volt? Byron költészete ugyanis éppenséggel nem a világszabadság gondolatában culminál, holott Petőfi költészete legmagasabb kilángolásában éppen ezt az ígét hirdeti öröktüzű égi betűkkel a késő századoknak. A magyar nemzet történelmi helyzetében rejlik annak titka, hogy csak magyar költő érezheti át teljesen, mennyire egybeesik a nemzeti szabadság (vagy függetlenség) gondolata a világszabadságéval. Mikor a magyar nemzet 1848-ban szabadságharczát vívta, egész Európa szeme ezen a harczon csüngött, mert mindenki önkéntelenül is érezte, hogy ebben a szabadságharczban dől el igazában az összes európai nemzetek szabadságának nagy kérdése. Petőfi így érzett, s az ő apostoli szíve helyesen érzett. Hogy a mi szabadságharczunk megbukott, az csak annak a kétségbevonhatatlan jele,

hogy az európai nemzetek szabadságának kérdése még egyáltalán nincsen megoldva. Ne legyünk tehát kishitűek amiatt, hogy ma-holnap már majdnem minden nemzeti egyéniség kivívja a maga souverainitását, és hogy mi magyarok jutunk majd legutoljára küzdelmeink jól kiérdemelt béréhez. Eljön annak ideje, mikor az európai nemzetek szeme ismét Magyarországon fog csüngeni, és nem lesz többé művelt ember, aki nem látja, hogy a magyar szabadság kérdésében benne foglaltatik az összes európai nemzetek szabadságának problémája. Ha majd ez a nevezetes történeti pillanat elkövetkezik: akkor fogjuk csak igazán megérteni, hogy mily nagy próféta volt Petőfi, akinek lelkében a magyar szabadság a világszabadsággal azonosult. Oh, nem véletlenség az, hogy minden nemzetek között éppen a magyarnak támadt a legnagyobb szabadságköltője. A magyar nemzet lelkületéből, ezeréves történeti múltjából következik az, hogy a nemzeti szabadság gondolata sehol a világon nem érlelődhetik meg oly mélyen, mint minálunk. A magyar föld ugyanis az, melyen a nemzeti szabadság gondolatát a legnehezebb megvalósítani. Ami nehézség csak útjába állhat a nemzeti szabadság győzedelmének: az mind a mi magyar világunkban együtt található oly mértékben, mint sehol másutt a földön. Nyelvi elszigeteltségünkön kívül, példátlan felekezeti és nemzetiségi széttagoltságunk, s főképen a germán, szláv és román néptenger közé való ékeltségünk okozza azt, hogy

a nemzeti szabadság kérdése nálunk olyan súlyos problémává lett, melybe beleszövődik az összes európai népek és fajok szabadságának kérdése. Sem a német, sem a szláv, sem a román nemzetek souverainitásának határkérdései nem oldhatók meg valójában a magyar szabadság kérdésének megoldása nélkül: ez az a tudat, mely Petőfit, mint magyar szabadságköltőt a világszabadság egyetlen dalnokává avatta. Itt a Duna és Tisza közén fog eldőlni, vajjon az európai nemzetek valóban képesek-e modern értelemben veit nemzetrendszert alkotni, mely a nemzetek solidaritásának elvén nyugodjék, vagyis minden nemzeti egyediségnek egyéni kifejlődése számára a lehető legnagyobb szabadságot biztosítsa. Itt, csakis itt dőlhet el az újkori társadalomnak ez az alapvető kérdése, mert itt fut össze minden elképzelhető nehézség, mely ez alapvető kérdés megoldása elé tornyosulhat. Nem elbizakodottság tehát az, ami velünk mondatja, hogy a szabadság kérdése iránt minden nemzetek között a magyar a legérzékenyebb: hanem ellenkezőleg nemzeti életünk számíthatatlan nyomorúsága az, ami bennünk ezt a jogos öntudatot évszázados harcok folyamán fölébresztette és kifejtette. Mennél súlyosabb föladattá vált reánk nézve nemzeti szabadságunk teljes mértékű megvalósítása, annál erősebb a hitünk, hogy ebben a föladatban benne rejlik magának az újkornak nemzeti szabadságproblémája. Mondjuk ki egyenesen a meggyőződésünket: Magyarország a

nemzeti szabadság kérdésében a vénhedt Európa fiatalon lüktető szívének mondható. Tanúbizonyosság reá a Petőfi költészete. És ha egynehány évtizeden át ez az öntudatunk kissé elernyedt is, jönnek majd költők, talán még Petőfinél is nagyobbak, akik éreztetni fogják nemcsak velünk, de az egész művelt világgal, hogy a magyar szabadságban a világszabadság benne foglaltatik.

11.

Petőfi gondolkozásmódjának, világfelfogásának kialakulására misem bírt olyan mély és elhatározó befolyással, mint a nagy francia forradalom történeteinek olvasásából merített impressio. Kedélyének lázas gyorsaságú lüktetése megkívánt egy kívülről jövő szélvészt, mely táplálékot adjon saját benső háborgásának: s ezt a kívülről eredő fürgeteget, melyre kedélyének épp oly nagy szüksége volt, mint tüdőknek az élenyre, meg is találta a francia forradalom följúuló zivatarában. Petőfi forradalmi temperamentumára misem jellemzőbb, mint hogy semmit sem szeret úgy leírni, mint a fürgeteget, és hogy képzel mének óriási ereje sehol sem mutatkozik oly megdöbbenően, mint az ilyen leírásban. Már a Felhők-ben (1846) olyan leírását

adja a viharnek, hogy valami hasonlót a világ más költőjénél alig találhatunk:

Oda nézzetek!
 Csatára iramlik a fergeteg;
 Paripája a szél, a nyargaló,
 Kezében a felleg a lobogó,
 Amelynek villám a nyele.
 Vágtat vele, vágtat vele
 Csatára, csatára . . .
 Mint harsog trombitája,
 A mennydörgés!

(Oda nézzetek!)

A forradalom szélvészét halljuk dübörögni e nagyszerű sorokban. Érdekes, hogy Franciaországban, a nagy forradalom hazájában, nem akadt költő, aki a forradalom szelét így érezhetővé tudta volna tenni. Mert valóban viharzó kedélye a világon nincsen másnak, mint a magyarnak. Fényes bizonyosság erre a fürgetegnek egy másik leírása, melyet Petőfi „Az apostol“-ba szőtt bele, s mely voltaképpen az ő saját tüneményes kedélyalkatának és képzelő erejének legtökéletesebb rajza:

Népetlen utczákon csak egy
 Őrült bolyongott,
 A fergeteg.
 Nyargalt az utczákon keresztül,
 Mikéntha ördög ülne hátán,
 És lángsarkantyút verne oldalába.
 A háztetőkre ugrott fel dühében,
 És besüvített a kéményeken.

Tovább rohant s teli torokkal
 Ordítózott belé a
 Vak éj siket fülébe.
 Aztán a fellegekbe markolt,
 Rongyokra tépte éles körmivel,
 S reszkettek a megrémült csillagok,
 S a felhődarabok között
 Idébb-odább hömpelyge a hold,
 Mint a holt ember a hullámokon.

(Az apostol. V.)

Hogy az ilyen kedélyalkat mennyire beleillik a forradalmi időkbe, azt ugy-e magyarázni nem kell. Nem is akadt sehol más nemzetek között költői lélek, akinek lelki rythmusa olyan teljesen egyezett volna a forradalmi idők szellemével, mint a Petőfié. Szórói-szóra elhihetjük neki, amit naplójegyzeteiben mond: „Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esti imádságom, mindennapi kenyérem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit.“ (1848. márczius 17.) Európa költői közt valóban ő képviseli legjobban azt, amit a francia forradalom szellemének nevezhetünk, és ha a magyar nemzetnek, a magyar irodalomnak van oka valamire büszkének lenni: úgy bizonyára ebben rejlik önérzetének egyik elsőrendű jogczime. Petőfi költészetével bizonyíthatjuk be legfényesebben, hogy az újkori szellemnek a magyar nemzetnél tüzesebb és lelkesebb képviselője az európai nemzetek között nem található.

A föntebbi idézetből egyszersmind láthatjuk, hogy Petőfi a francia forradalmi szellem leglényegesebb tartalma gyanánt a szabadság eszméjét szűri le a maga számára. A szabadságot mondja az emberiség második megváltójának és semmi kétség sem férhet hozzá, hogy ő magát öntudatosan eme második evangélium apostolának, szükség esetén vértanújának tekinti:

Pusztá, pusztá, te vagy a szabadság képe
 És, szabadság, te vagy lelkem istensége!
 Szabadság, istenem, még csak azért élek,
 Csak azért, hogy egykor érted haljak én meg,
 S síromnál, ha érted onthatom véretem,
 Meg fogom áldani átkos életemet.

(A csárda romjai.)

De a francia forradalom szellemében nem csak a szabadság eszméje, hanem a társadalmi és politikai irányelvek egész halmozata kavarg, fájdalom, nagyon is zagyva egyvelegben. A szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavai már azért is kétértelműek, mert nem tudni, hogy vájjon csak az egyes emberekre vonatkoznak-e, avagy ami főfontosságú dolog, tudatosan kiterjesztődtek-e a nemzetekre, mint az emberi társadalmat alkotó egységekre? Ami különösen a testvériséget illeti, az olyan magasabb érzésmód, melyet nem a francia forradalomnak, hanem a zsidóságból sarjadt keresztény hitnek köszönhetünk. És a keresztény értelemben vett testvériség nem csak az egyes

emberekre, hanem a solidaritásban élő nemzetek rendszerére is vonatkozik; mert a kereszténységnek éppen az a legnagyobb világtörténeti dicsősége, hogy egymással solidaritásban (testvéries kölcsönösségben) élő nemzetek rendszerét teszi lehetővé; illetve ennek a solidaritásnak fokozatos kifejlődését biztosítja a jövőendő évezredek folyamán. A francia forradalom maga csak egy véres mozzanata volt ennek a nagy fejlődési folyamatnak, mely egy lépéssel előbbre vitte ugyan a nemzetek solidaritásának gondolatát, sajna anélkül, hogy azt világosan kifejezésre tudta volna juttatni. Ennek a solidaritásnak értelmét legmélyebben Petőfi sejteti, midőn a magyar szabadságot a világszabadsággal egybeejti.

A francia forradalom jelszavai közt az egyenlőség látszik a legkönnyebben érthetőnek, pedig ebből eredt a legtöbb fogalomzavar és az emberiség haladásának legsúlyosabb akadálya. Az egyenlőség nevében lehet ugyanis legkönnyebben támadást intézni minden embernek egyetlen kincse, az ő egyénisége ellen. A természet még csak két falevelet, két rügyet, két sejtet sem alkot soha egyenlőnek, s ez az egyenlőtlenség örök törvénye mindennek, ami él, mindennek ami szervezettel bír. Az emberi társadalom, mely a munkafelosztás és munkaegységesítés, szóval a munkaszervezés elvén nyugszik, éppenséggel csak úgy állhat fönn, csak úgy teljesítheti emberiségi földadatait, ha minden egyén egészen külön, éppen csak az ő egyéni-

ségéből következő helyet foglal el benne. A jól értelmezett egyenlőségi elv tehát csak azt mondja, hogy mindnyájunknak egyenlő jogunk van nem egyenlőknek lenni, vagyis mindenkinek egyenlő joga van a maga egyéniségében rejlő és őt mindenki mástól megkülönböztető képességeket a maga egyéni módja szerint kifejteni, természetesen csak oly értelemben, hogy ebből egyszersmind a közösségnek is a lehető legnagyobb előnye származzék. A társadalom csak akkor virul igazán, ha minden egyén teljesen kifejtheti egyéni sajátlagosságát, és az egyéniségek csak akkor fejthetik ki igazán sajátlagosságukat, ha a közösség javára fejtik ki azt. Ez nem egyéb, mint az individualizmus és socialismus válthatatlan kapcsolatának elve, melyet azonban a francia forradalom újítói megfogalmazni nem tudtak. A forradalom emberei az egyik pillanatban megtagadják a társadalmi közösséget, hogy az egyéniség jogait védelmezzék, a másik pillanatban minden egyéniség megsemmisítésére törnek, hogy fönntartsák a társadalmi közösséget. Ebbe a kettős hibába esnek a francia forradalomnak communistái és utópia gyártói majdnem kivétel nélkül. A francia forradalmi szellem világtörténeti nagy bűne az, hogy fölszabadította a társadalmat romboló szenvedélyeket, sőt valósággal tudománynyá fejlesztette a társadalom rendszeres mérgezését, az emberi civilisatio ellen való rendszeres háborúságot. Ha látjuk a fényt, melyet a francia forradalmi szellem árasztott a világra, akkor az igazság nevében lát-

nunk kell ezt a sötét árnyékot is, mely ama fény-nyel együtt járt.

Bármily szertelenkedő léleknek is lássék Petőfi az első tekintetre, ő a francia forradalom szelleméből némely poétái túlzásoktól eltekintve, mégis csak annak legbecsesebb alkatrészeit szűrte le költészetében. Mert az igazi költészet olyan mint az igazi philosophia: szűrőjén a salakot át nem bocsáthatja. Petőfi, aki a nép fiának érzi magát, a nép védelmezője akar lenni elnyomóival szemben, ámde a demagógia útjaira soha sem téved. Mikor megfenyegeti az uralkodó osztályokat, mégis egy pillanatra sem feledkezik meg a nemzetről, mint egészről és csak igazságos kiegyenlítést követel a különböző társadalmi rétegek között:

Az alkotmány rózsája a tiétek,
Töviseit a nép közé vetetek;
Ide a rózsa néhány levelét,
S vegyétek vissza a tövis felét.

(A nép nevében.)

A nép boldogítására vonatkozó poétái álmait legérdekesebben „A XIX. század költői“ című versében (1847) fejezi ki:

Ha majd a bőség kosarából
Mindenki egyaránt vehet,
Ha majd a jognak asztalánál
Mind egyaránt foglal helyet,
Ha majd a szellem napvilága
Ragyog minden ház ablakán:
Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk,
Mert itt van már a Kánaán.

(A XIX. század költői.)

Lehetne-e azt, amit itt a költő kifejezni kívánt, még szebben és még helyesebben megmondani? Valóban Petőfi legnagyobb költői erénye, hogy gondolatait oly világosan, élesen és mégis a szívet és képzelmet megigéző módon tudja kifejezni, hogy akárhányszor minden aesthetikai kívánalmunkat teljesen betölti. A föntebbi nyolcz sorban például meg van mondva mindaz, amit socialista írók vaskos kötetekben nem tudnak ily egyszerűen és hatásosan kifejezni. És érdekes a sorrendre ügyelni, melyben a népboldogságra vonatkozó álmait előadja; utolsó helyre teszi ugyanis azt a kívánalmát, hogy minden ember szellemileg megvilágosodjék: utolsó helyre azért, mert nyilván ezt tartja a legjelentősebbnek, erre esik az egész versszak súlypontja. Petőfi versben és prózában több ízben fejezi ki, hogy a népek sorsa elsősorban szellemi életüktől függ, s ahol megvan még a nemzeti életnek szellemi épsége, ott minden anyagi nyomor és balsors ellenére a nemzeti élet talpra állítható, a függetlenség s a jólét teljes mértékben kivívható. Szóval Petőfi az *ideális* socialisták közé tartozik vagyis a lehető legélesebb ellentétben áll a ma divatos materialista socialis-mussal (marxismus), mely egyedül a gazdasági életnek tulajdonit komoly jelentőséget, a szellemi életet ellenben az „ideológia“ gúnynévvel akarja csúffá tenni, vagy legalább olybá föltüntetni, mintha az csak pusztá viszfénye volna az egyedül jelentőséges gazdasági harczoknak. Eme matéria-

listák mégis a maguk számára akarják Petőfit lefoglalni! Vajha igazán lefoglalnák, vajha csak egy szikrája is a Petőfi honszerelmének a szívökbe szállna!

De „A XIX. század költői “-bői Petőfinek egy sajtóságos nagy és jellemző tévedését is olvashatjuk ki:

Pusztában bujdosunk, mint hajdan
Népével Mózes bujdosott,
S követte, melyet isten küldé
Vezérül, a lángoszlopot.
Újabb időkben isten ilyen
Lángoszlopnak rendelé
A költöket, hogy ők vezessék
A népet Kánaán felé.

(A XIX. század költői.)

Kissé különös hivatás az, melyet itt Petőfi az újkor költőinek tulajdonít! A költészet végül is csak a kedélyre, az érzelemvilágra tud közvetlenül befolyást gyakorolni, és bárha kétséget nem szenved, hogy a nagy költők e helyes érzésmód kifejelesztése által közvetve az emberi jellem kialakulására is befolyhatnak, mégis a nemzeti élet szorosán gyakorlati teendőiben nem őket illeti a vezérszerep. Petőfi komolyan összezavarta a költészetet s a politika határait, és a költő számára olyan szerepet látszott követelni, minőre máskülönben csak a hivatott politikai vezér tarthatna igényt. Láttuk, hogy ifjú éveiben mily nehezen szakadt el a színészpályától, s milyen súlyos élettapasztala-

tokra volt szüksége, míg végül belátta, hogy ő elsősorban nem a színészet, hanem a költészet terén teljesíthet igazi hivatást. Fejlődésének második szakában a színészet helyét a politikai szereplés foglalja el nála, és most már a költészetet nem a színészettel, hanem a politikával kezdi confundálni. Mi szívvel-lélekkel meghódolunk Petőfi világirodalmi nagysága előtt, de ebből korántsem következik, hogy fátyolt borítsunk kissé komikai tévedéseire, melyek mind abból eredtek, hogy tulajdonképeni hivatásának területéről nagyon is hajlandó volt más szomszédos területekre lesiklani, melyeken számára babér nem termett. Petőfi egyéniségének ebben rejlett legnagyobb és legvégzetesebb gyöngesége: nem birt még kellő önkritikával, nem tudta még kimérni saját hivatásának határait. Ő például 1847-ben a bekövetkezendő forradalmat ilyen alakban látja előre:

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
 A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,
 Győzni fog itt a jó. Da legelső nagy diadalma
 Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az Ítélet,
 Melyet ígért isten, próféták ajkai által.
 Ez lesz az ítélet, s ez után kezdődik az élet,
 Az örök üdvesség; s érette a mennybe röpülnünk
 Nem lesz szükség, mert a menny fog a földre leszállni
 (Az ítélet)

Szándékosan idézem e látnoki sorokat, hogy midőn a poéta nagyságát szemléljük, egyben világosan álljon előttünk az utópista, aki minden a

világon, csak éppen politikus nem lehet. Petőfi határtalan optimismusát talán az idézett sorok helyezik legfényesebb világításba. Ő szentül hiszi, hogy a forradalom elhozza a végítélet napját, melyen a jók győznek a gonoszak fölött és a mennyország leszáll közénk a földre. A forradalmi utópistának, az ihlet mámorától elragadott költőszívnek vakhite ez, mely megérteti velünk, hogy Petőfi miért nem lehetett politikus, de egyben a leggyöngédebb érzést kelti bennünk a költő iránt, akinek egész lénye már annyira csak lelkesedésből áll, hogy nem tud különbséget tenni ég és föld között.

Különben az magában még nem is volna baj, hogy a költő eszményies hevületében utópista látományokra ragadta magát; sőt ellenkezőleg a legnagyobb esztétikai gyönyörrel követnököt képzeletének vakmerő röptében: a baj csak az, hogy a költő az ő látományait fölcserele magával a zordon valósággal, és noha álmodik, mégis azt hiteti el magával, hogy ő komoly politikus. Csak egy teremtett lélek létezett a földön, aki Petőfit ebből a tévedéséből játszi könnyedséggel a helyes útra, a szerepléstől való visszavonulásra s a tiszta költészet útjára terelhetné: talán fölösleges kimondanom, hogy ez a költő neje, Szendrey Júlia volt. Ámde Júlia, tán éppen mert oly nagyon boldoggá tudta tenni a költőt, sejtelmével sem birt ama föladatának, melynél fogva ő lett volna hivatva a költő lángelméjének sajátos alkatából

szükségszerűen folyó gyakorlati hibbanásokat nőies tapintattal észrevétlenül ellensúlyozni. Ő, mint mondom, a Petőfihez való szerelmi viszonyában tisztára regényhősnő volt, egészen olyan hősnő, amilyennek a regényes szívű költő őt kívánta, és így vajmi könnyen érthető, hogy eszébe sem juthatott, férjét a fölösleges politikai szerepelgetéstől lehetőleg elvonni és mennél mélyebb benső concentratio útjára terelgetni. Egyébként a költő és neje viszonyának részletes jellemzése az életrajzírónak föladata, és e viszonyt itt csak annyiból tesszük szóvá, amennyiben erre Petőfi költészetének, főleg pedig „Az apostol“-nak magyarázatához szükségünk van. Petőfi a márcziusi napokban szerzett dicsősége és népszerűsége által elragadtatva, komoly politikai szereplésre vélte magát hivatottnak, elannyira, hogy ő, a *költő*, versenyezni látszik az akkori Magyarország politikai vezéreivel, Kossuth-tal és Széchenyi-vei. Félreértvén hivatásának határait, nem elégszik meg a márcziusi ifjúság élén szerzett dicsőségével, hanem mikor az ifjúság szereplésének ideje lejárt, tovább is oly módon avatkozik a politikába, amint ezt csak költő teheti, aki nem különbözteti meg az ihlet perczeit a prózai életvalóságtól. Nem veszi észre, hogy a politika nem költészet s a költészet nem politika, és a kettőnek összezavarása folytán tendentiosus republicanus, királyellenes verseket ír oly időpontban, midőn ezzel a nemzetnek semmi-nemű szolgálatokat nem tehetett és csak a saját

népszerűségének árthatott, sőt közellenszenvet támaszthatott személye és politikai szereplése ellen. Egyszerre csak arra ébredt, hogy rendkívüli népszerűségének tőkéje hirtelen elpárolgott, ami magában véve nem lett volna baj, ha káros visszahatást nem gyakorolt volna költészetére; Petőfi ugyanis nem tartozott ama költői egyéniségek közé, akiknek eleme az elszigeteltség, a komor magány; ő nem merít újnemű, magasabb ihletet abból, hogy ő magánosan áll, hogy őt a világ meg nem érti. Szóval ő nem a világbánat és világdacz költője; ő nem Byron s nem Shelley. Sőt ellenkezőleg, ha létezett valaha a világon költő, akinek életeleme, levegője a népszerűség, akkor az bizonyára Petőfi volt. Láttuk, hogy mily végtelen sóvárgás tölti el, amíg nem találja meg élete párját; nos hasonló végtelen sóvárgás él benne a közszeretet iránt. Petőfit s a népszerűséget az istenek is egymás számára alkották, úgy hogy visszásabb állapot nem képzelhető annál, mint mikor Petőfi és a népszerűség egymásnak hátat fordítanak.

Pedig a népszerűtlenségből eredő visszás, disharmonikus hangulatban írta meg egyik legjellemzőbb főművét „Az apostol“-t, mely teljes ellentéte a „János vitéz“-nek. Amilyen tündéries derű ömlik el ez utóbbin, olyan ideges tépett és zaklatott hangulat uralkodik „Az apostol“-ban. De bárha szerencsétlen ihletnek szüleménye ez a költemény, mégis magán viseli a nagyság bélyegét, mert minden sorával sejteti, hogy mit alkothatott volna ez

a költőlélek, ha nem feküdnek rajta valami átok, és nem süvítene rajta át a meghasonlottság, a kétségbeesés őrzőgő disharmóniája. Aki nem mint műélvező, hanem mint lélekbúvár olvassa a költeményt, az látja csak, mennyire dúlt a költő lelke és mennyire nem képes — éppen e dúltságánál fogva — állapotát művészileg kifejezni. Az érzi meg, hogy a rajongásra termett költő szívében megingott éppen az, ami rajongásának tartalma volt: a néphez és szabadságba vetett vakbuzgó nagy hite. Mi több: már a családi életben belül sem leli többé megnyugvását, mert bárha a költemény tele van a hős nevének dicsőítésével, mégis ebből a dicsőítésből semmi fénysugár sem fakad, mely megenyhítené a költemény vigasztalan sötéttségét. Szóval, a költemény olyan hangulatból eredt, mikor Petőfi semmit, de semmit sem talált a világon, ami szívét valami édesebb megnyugvással kecsegtette volna; pedig merő zaklatottságból művészi kerek alkotás nem állhat elő.

És mégis, még ebben a vigasztalan költeményben is, egyszerre csak a hívő Petőfi jelenik meg előttünk, még pedig eszményies lelkületének olyan fényes sugárpalástjában, mint talán semelyik más művében. Az emberiség fejlődésébe, evolúciójába vetett hitét és a saját apostolságáról benne élő meggyőződését sehol oly szerényen, oly egyszerűen és oly elragadó költői eredetiséggel nem fejezte ki, mint ebben a költeményben, melynek egész meséje nem egyéb, mint egy hosszú idegszagató dissonantia.

Az ember elképed, mikor a forradalmi furortól áthatott ideglázás költeményben egyszerre csak ily harmonikus sorokat olvas:

„A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
 Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
 A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
 S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
 Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek,
 Amíg megérik? ez belékerül
 Évezredek vagy tán évmiljomokba,
 De bizonyára meg fog érni egykor,
 És azután az emberek belőle
 Világ végéig lakomázni fognak.
 A szőlő a napsugaraktul érik;
 Míg édes lett, hány napsugár
 Lehelte rája élte melegét,
 Hány százezer, hány miljom napsugár? . . .
 A földet is sugárok érlelik, de
 Ezek nem nap sugarai, hanem
 Az embereknek lelkei.
 Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
 Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem;
 Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
 A föld hamar megérjék? . . .
 Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
 Amely segíti a földet megérni.
 Csak egy nap tart a sugár élete,
 Tudom, hogy amidőn megérkezik
 A nagy szüret,
 Akkorra én már rég lementem,
 S parányi művemnek nyoma
 Elvész az óriási munka közt,
 De életemnek a tudat erőt ad,
 Halálomnak pedig megnyúgovást,
 Hogy én is, én is egy sugár vagyok! . . .

(Az apostol. XI.)

Lám, ez az igazi Petőfi; mert világfölfogásának szilárd változhatatlan alapjait itt fejezi ki. Ha pillanatnyi kétségbeesés hatása alatt, népszerűtlenségének és anyagi gondjainak terhe alatt képzelete vad királygyilkos meséket sző, akkor az ilyenekben éppen csak futó hangulatot kell látnunk, melynek kifejezésére a költőnek szüksége van, hogy lelkének harmóniáját megint visszanyerhesse. Akik oly nagyon fönnakadnak Petőfi forradalmi túlzásain, miért nem tesznek kellő különbséget aközött, ami a költőnek igazi lénye és ami nála csak átmeneti, visszás, tépett hangulat? Minden nagy szellem műveiben találunk részleteket, melyekről azt mondjuk, hogy elavultak, a mai nemzedéket már közvetlenül nem érdeklik, és csak úgynevezett történelmi érdeklődést kelthetnek, vagyis nem annyira ama nagy szellem lényegéhez, mint inkább korának, külső viszonyainak jellemrajzához tartoznak. Így vagyunk Daniéval, Milton-nal, Byron-nal, Goethé-vel és akármelyik más költői nagysággal. Így vagyunk Petőfivel is. Kit érdekelnek ma már az ő lírai királygyilkosságai és pathetikus republikánus balladáái? Elavultak: már csak történelmi érdeklődést kelthetnek. Helylyelközzel mosolygunk is rajtuk. Mert látjuk, hogy a költő politikai szerepléseiben egy kissé a francia forradalom alakjait utánozhatta és e mímeléséből folyt az is, hogy némely versében szörnyű komoly republikánus vérengzéseket vigyen véghez. Mindezek a poétái vérengzések pompásan beleillenek a múlt század 48-as és 49-es éveinek történelmi

keretébe és mással mint korfestő jelentőséggel nem bírnak, de mint ilyen korszínező mozzanatok a történetbúvárra nézve értékesek lehetnek. Az aestheticus ezeket csak könnyedén érinti, mert a fősúlyt arra kell helyeznie, hogy Petőfi egyéniségében az eredeti vonásokat élezze ki, melyek őt a világ-irodalom nagy lírikusai közé emelik.

Az imént idézett szőlőszem-hasonlat mutatja, hogy Petőfi világfölfogása nem olyan zavaros, milyennek azt „Az apostol“-nak kuszált meséje föltüntethetné. Az a hasonlat mutatja, hogy Petőfi olyan fölfogást alkotott magának az emberi nem történeti evolutiojáról, amelyet még az úgynevezett „conservatív“ gondolkozók is bátran a magukénak vallhatnak. Ki szemléltette még oly szépen a sociális fejlődés szörnyű lassúságát, mint éppen a türelmetlen Petőfi az ő szőlőszem-hasonlatában? És mily gyönyörű, mily modern szellemű látomány az, mely a földet egy végtelenül lassan érlelődő gyümölcs képében fogja föl, olyan gyümölcs képében, melynek érlelődési folyamatában az emberi szellem játszsza a világító és melegítő nap szerepét. Hogy ez a kép, mely Petőfi sociális hitvallását tartalmazza, a legélesebb ellentétben áll az egész költemény lázongó, embert és istent káromló kétségbeesésével: az annyira szembetűnő, hogy bővebb magyarázatra nem szorul. De a költőnek ki kellett magából írnia ezt a kétségbeesését önmaga, családja, nemzete s az egész emberiség fölött, hogy sebzett lelke valamennyire meggyógyulhasson.

De „Az apostol“ meséjét minden disharmonikus volta daczára is érdemes behatóbb figyelemre méltatni, mert hiszen a költőnek majdnem egész élete-pályája tükröződik benne. A János vitéz meséjébe naiv módszerrel lopta be oly módon a saját lelkületét, sőt életrajzi motívumait is, hogy ezt a kedves csinyt a tudós kritikus urak észre sem vették; vagyis a pompás átöltözésben Petőfit magát föl sem ismerték. Az apostolban ellenben oly világosan önmagát teszi a költő saját elbeszélése hőségévé, hogy ez a túlon túli világosság már szinte sértően hat. Ha ilyen nyíltan magáról beszél a költő, miért kell a hősről mégis harmadik személyben szólnia? Ha pedig a tárgyiasság kedvéért mégis a harmadik személyben beszél magáról, miért regényesíti el a saját életét? Az elregényesítő eljárásban rejlik a mű tulajdonképeni gyöngéje. Petőfi „Az apostol“-ban tisztára a francia romanticismusból tanult módszerekkel dolgozik; igaz, hogy gyakran ezekkel a módszerekkel is erős hatásokat tud elérni, főként mikor borzalmakat halmoz borzalmakra; mégis ez a romanticismus inkább felelt meg színészi, mint költői egyéniségének. Különösen azt sajnáljuk, hogy Petőfi ifjúkori éveinek kalandjait annyira elregényesítette „Az apostol“-ban, holott azok minden romantikus világítás nélkül a maguk realitá-sában voltak csak igazában regényesek. Mily nagy-szerű nyeresége lett volna irodalmunknak, ha Petőfi egyszer igazán belemarkol vala fiatal élmé-

nyeinek dúsgazdag tárházába és megfesti azt, amit az életrajzírók soha elénk nem tárhatnak. Ámde Petőfiben bizonyos irtózat élt fiatalkori kalandjainak, illetve tévelygéseinek megrajzolásától, mert ezekben a főszerepet a lelkifurdalás motívuma játszotta. Nélkülözése, szenvedése, betegsége, nyomora, elhagyottsága, sok mindennemű megaláztatása mind, mind csak csekélység ahhoz a lelki kínhoz képest, mikor legsúlyosabb óráiban be kellett magának vallania, hogy eszményi törekvésénél fogva mégis csak meggondolatlanul a legmélyebb sebet ejtette szülei lelkén. Ha Petőfi ezt a motívumot ragadja meg, ha saját hirtelenkedő temperamentumának végzetességét tárta volna elénk: akkor alkothatta volna igazán meg az ő főművét. Minden költői egyéniség ott éri el fejlettségének csúcsát, ott nő tragikai magaslatig, ahol legkegyetlenebb kézzel szíve legnagyobb gyengéjét ragadja meg, mert éppen csak a legmélyebb önismeret és legforróbb igazságszeretet erejével dicsőítheti meg igazán a maga egész valóját. Petőfi adósunk maradt azzal, hogy saját egyéni lelkületének legmélyére szálljon le, pedig kétségtelen, hogy erre igenis hivatást érzett magában, hiszen már 1845-ben mondja képzeletéről:

Mint bűvár, sülyed a
 Mélységek mélyére,
 A legmélyebb tenger:
 A szív fenekére.

(Képzetem.)

De ki kívánhatná huszonhat éves költőtől, hogy valóban szíve fenekére bocsájtkozzék le, holott a világ-irodalom legnagyobb mesterei is, akik pedig magas életkort értek el, csak oly ritkán éreztetik velünk a gyönyört, mely az emberi szív legmélyének föltárásából ered.

Petőfi nem csak ifjú vándoréveit, de a Júlia iránti szerelmét és házaseletét is romantikus világításba helyezi „Az apostoliban jeléül annak, hogy még nem jutott el életének abba a szakába, mikor kritikusabb szemmel nézhetett volna vissza saját pályájára. Éppen a forduló ponton állott, éppen a második nagy magábaszállás küszöbére jutott, mikor a végzet elragadta őt e siralmak völgyéből, talán hogy megkímélje őt attól a fokozott mártíromságtól, melyet éppen a legszeretőbb szíveknek s legigazabb lelkeknek kell itt végig szenvedniük.

12.

Immár nagyjából áttekintettük a költő fejlődésének útvonalait, hogy egyéniségének jellemző alapvonásait, úgy amint azok költészetében megnyilatkoznak, kidomboríthassuk; most már tehát csak az marad hátra, hogy egész pályáját átpillantván, a költő világfölfogását összefoglalóan jellemezzük, ami csak úgy lehetséges, ha természetpoézisét is közelebbről szemügyre vesszük.

Petőfi ama romlatlan hívő lelkek közé tartozik, kik éppen már hitük tisztasága és töretlen voltánál fogva, a tüneményes költői egyéniségek közé tartoznak. Érdeemes volna az ő istenbe vetett hitéről külön tanulmányt írni, mert tudjuk, hogy ő minden felekezeti elfogultságtól föltétlenül szabad lélek volt, aki a többek közt így dalol: „Az isten házából csárda!... és miért ne? Itt és ott élhetünk az isten kedvére; S láttam én csárdában tisztább szíveket már, Mint kit naponkint lát térdelni az oltár“. És ez a nagyszerű költői elfogulatlanság nem hogy útjába állana a vallásos érzésnek, hanem ellenkezőleg igen erős és igen mély istenhitnek természetes alapja. És ez a hit olyan költői egyszerűséggel és tisztasággal fakad; szívéből, hogy nem ismerek poétát, akinek egyénisége a Petőfiénél alkalmasabb volna annak a nevezetes kérdésnek vizsgálatára, hogy miképpen fakad az istenhit az elfogulatlan ember lelkéből? Aki Petőfi költészetét ebből a szempontból figyelmesen áttanulmányozza, ahhoz az érdekes eredményhez jut, hogy az istenhitnek (legalább Petőfinél) kettős kútforrása van: a természet szemlélete s a földi boldogságra való vágyódás. „A Tisza“ című költeményében egyszerre csak így ragadja el az áhítat:

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
 Mintha gyökeret vert volna lábam.
 Lelkem édes, mély mámorba szédült
 A természet örök szépségétül.
 Oh természet, oh dicső természet!

Mely nyelv merne versenyezni véled?
 Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
 Annál többet, annál szebbet mondasz.

(A Tisza.)

És „Az apostol“-ban visszatér ehhez a hangulathoz, hogy istenhitének kútforrása gyanánt tárja föl előttünk:

És ott a rengetegben,
 A fellegekbe
 Ágaskodó bérezek között,
 Ahol mennydörgés a folyam zúgása
 S a mennydörgés Ítéletnap rivalma . . . ,
 Vagy ott a puszták rónaságán,
 Hol némán ballag a csendes kis ér,
 S hol a bogárdöngés a legnagyobb zaj...
 Ottan megállt az ifjú,
 Körültekintett áhítattal . . .

(Az apostol, X.)

és ilyen érzés támadt szívében:

Imádlak, isten; most tudom, ki vagy?
 Sokszor hallottam és sokszor kimondtam,
 De nem értettem nevedet.
 A nagy természet magyarázta meg
 Hatalmad és jóságodat . . .
 Dicsértessél, dicsértessél örökre!
 Imádlak, isten; most tudom, ki vagy?

(Az apostol, X.)

Ugyanezt mondja el „Válasz, kedvesem levelére“ című Júliához írt szép költeményében:

Midőn feljöttem gyermekéveim
 Szűk völgyéből az ifjúság hegyére,
 S láttam körüllem a roppant világot,
 Mely szépségekben olyan gazdag és
 Gazdagságában olyan szép, hogy a szem
 Egy élten át elgyönyörködhetik
 Csak egy parányi részén is . . . midőn
 Ezt a világot láttam, fölkiálték:
 „Dicső, dicső a munka! hol keressem
 A nagy mestert, ki mind ezt alkotá?

(Válasz kedvesem levelére.)

De ekkor már a pusztá természetszemlélet nem elégíti ki és kifárad „a nagy mester“ fölötti bölcsekedésében, mert már megszólal istenhitének második nagy motívuma, a boldogságra való forró vágyódása, amely vágy pedig Petőfinél olyan hihetetlen magas hőfokot tud elérni, mint a világirodalom kevés más költőjénél. A boldogságra való vágyódásnak eme kivételesen magas hőfokában rejlik nem kis mértékben Petőfi költői tüneményességének titka: ebből fakad istenbe vetett hite is. A boldogságra vágyódást, mint hitének kútforrását, sehol sem fejezi ki Petőfi oly szépen és oly világosan, mint a már idézett „Bolond Istók“-ban, ahol az ifjú és az aggastyán vitatkoznak e kérdés fölött. Az aggastyán így szól az ifjúhoz:

Majd ha dőlni készül élted fája,
 S azt sem mondhatod,
 Hogy ágán a boldogság-madár
 Egyszer nyugvék, egy dalt csattogott,

Hanem a kínszenvedések függtek
 Rajta, mint akasztott emberek:
 Akkor mondd meg, milyen a világ,
 Akkor mondd meg, fiatal gyerek.

(Bolond Istók.)

Így panaszkodik az aggastyán, „a sok évnek és sok bűnnek embere“, aki mindenben csalódva, már csak átoknak tekinti az életet, s nem ismer más érzést, mint a koporsóba való vágyakodást. Vele szemben a fiatal Bolond Istók azt fejtegeti, hogy a kétségbeesés minden bűnöknek koronája, mert nem egyéb, mint az istenben való kétkedés pokoli hangja. Pedig van a világnak atyja, hű gondviselője, aki nem feledkezik meg egy gyermekéről sem. Jósága, mint a nap, úgy vándorol a föld körül, hogy jusson belőle mindenkinek, és nincs olyan, kit e jóság elkerülne, mert:

Míg az ember boldog nem volt,
 Addig meg nem halhat.

(Bolond Istók.)

Ebben az egy mondatban benne foglaltatik Petőfi egész egyénisége vagy legalább is egész kedélyalkata. Ő benne ugyanis, mint tudjuk, már korán, 22—23 éves korában forradalmi vágyódásával együtt föltámad korai halálának vesztes sejtelve. Érzi, hogy az a túlerős láng, mely benne lobog, első sorban reá magára válik veszedelemmé. Ez a balsejtelem pótolja nála azt, ami kevésbé tüzes lelkekben „lelkifurdalás“ gyanánt lép föl. Érzi temperamentumának végletességét és ebből ered korai halálának cassandrai előérzete, mely

jellemzetes sötét árnyékot vet aranyos napfényben úszó költészetére. De halálsejtelmei között mindig egy gondolat vigasztalja, hogy nem halhat meg addig, amig igazán boldog nem lesz, és ezt neki hinnie kellett, mert e hit nélkül nem tölthette volna be költői hivatását. Nem élt a földön soha költő, akinek annyira szüksége volt a boldogság exaltatiójára, mint Petőfinek, mert csak ebből az exaltatióból eredhetett költészetének legmagasabb kivirágása, igazi culminatioja, amint ezt a Júliához írt szerelmi költeményeiből látjuk. Ha ezeket nem írja meg, akkor élete valóban csak töredék lett volna, akkor Petőfi csak árnyéka volna önmagának. Az a hit, hogy neki még itt a földön éreznie kell egy mérhetetlen egyéni boldogságot, továbbá a saját költői hivatásába vetett hite, végül pedig istenhite egyetlen hitbe olvad össze, mely — hogy úgy mondjam — egyéniségének gyökere.

Nem a köznapi optimizmus embere volt tehát Petőfi. Való igaz, hogy rózsaszínűbb lélek az övénel már alig képzelhető, de éppen mert oly nagyon tud lángolni a boldogságért és mert oly mérhetetlen exaltatioba tud esni a boldogságon belül: utóbb maga is sejteni kezdi saját temperamentumának végletszerűségét. Fejlődésének első szakában még ez a balsejtelme nem tör költészetének fölszínére, akkor ő még csak amolyan szilaj, pajkos, aranyos ficzkónak látszik, akinél ilyen nóták járták: „Milljom átok, bort a billikomba . . . .“, „Hortobágyi korcsmárosné, angyalom . . . .“, „Befordultam a

konyhára . . .“, „Ejnye mi az isten nyila, üres már a ládafia . . .“, „Hányadik már a pohár, csak ötödik . . .“, „A faluban utczahosszat muzsikáltatom magamat“ stb. Akkor ő még csak lelkének felületéről veszi a hangulatokat. Élményei még nem ülepedtek meg, hogy érzelmeinek mélyeire szállhasson. A pezsgő ifjú vér még nem engedi meg, hogy kellő önismerethez jusson és kedélyalkatának végletszerűségét megsejtse. Csak az átmeneti időszakban (1845), midőn „Az örült“-et írja és a „Felhők“ szaggatott daltöredékei, aphorismái és látományai törnek elé zilált kedélyéből, támad föl benne baljós önismerete, melynél fogva önmagát az örültnek képében objectiválja és képzelmét a világ összeomlásának látományai foglalkoztatják. De csak 1846-ban, vagyis fejlődésének második szakában bontakozik ki a világszabadságért való eszményi hevülettel együtt temperamentuma végletes voltának öntudata, korai halálának jós előérzete, sőt egyenesen halálvágya is:

Ott essem el én,
 A harcz mezején,
 Ott folyjon az ifjúi vér ki szívembül,
 S ha ajkam örömteli vég szava zendül,
 Hadd nyelje el azt az aczéli zörejt,
 A trombita hangja, az ágyúdörejt,
 S holttestemen át
 Fújó paripák
 Száguldjanak a kivívott diadalra,
 S ott hagyjanak engem összetiporva . . .

(Egy gondolat bánt engemet . . .)

Mert olyanok a túlforró, nemes, eszményhitű lelkek: ha észreveszik saját kedélyalkatuk véglet-szerűségét, akkor halálvágy lepi meg őket, meghalni óhajtanak, de természetesen csak valamely szívükhöz nőtt eszmény szolgálatában, hogy ily módon engesztelő áldozatot hozzanak szívük végletes gyöngeségeért. Szóval a martir koronáért epednek. íme, egy lélek, mely mindeneknél rózsaszínűbb, optimistább, s épp ennél fogva a vértanúságot szomjúhozza! Ki ismer még ilyet? A magyar nemzet ismerje meg ilyenképen a világszabadság dalnokát, Petőfit, s avassa őt szentjei közé. Mert ha nem tenné, akkor a nemzet nevét meg nem érdemelné.

De ez nem azt jelenti, hogy bálványimádást űzzünk Petőfi névével, hanem hogy őt valóban megismerni iparkodjunk. Mert lehetetlen valamely egyéniség kiválóságát valóban megérteni és e kiválóságban igazán gyönyörködni, anélkül, hogy gyöngeségét is át nem értettük volna. Az előbbieken éppen azon fáradoztam, hogy a Petőfi egyéniségében rejlő alapgyöngeséget mennél világosabban föltárjam. Láttuk, mily túlon-túl eped a földi boldogságért, vagyis hogy túlbecsüli azt, amit a földön elérhetünk. „Az apostoliban pl. így elmélkedik:

Mi célja a világnak?

Boldogság! s erre eszköz? a szabadság!

(Az apostol, XI.)

Lám, itt Petőfi az ő szabadságeszményét, melyet mindenk fölé helyezett volt, mert egyenesen istené-

nek mondotta, csak eszköznek tekinti a földi boldogság elérésében. „Az apostol“-ban föltárja előttünk a benső küzködést, melyet földi boldogságvágya és eszményhite folytatnak egymással. A börtön elhagyatottságában ugyanis, midőn nejének emléképe támad föl benne, így tör ki Szilveszter:

Nekem többé nem kell az élet,
Mert célját elveszítem;
Te voltál célja életemnek,
Te általad s te érted éltem,
Szerelmem istenasszonya,
Te egymagad voltál valóság;
A többi? az emberiség, szabadság,
Ez mind üres szó, pusztá ábránd,
Melyért bolondok küzdenek.
Te egy magad voltál valóság,
Szerelmem istenasszonya!

(Az apostol, XVII.)

Igaz ugyan, hogy Petőfi sohasem szenvedett börtönbüntetést szabadságköltészetéért, mint „Az apostol“ hőse, Szilveszter, de azért a föntebbi sorok annál világosabb célzást tartalmaznak magának a költőnek érzületére, mikor a népszerűség napja nem sugározza be többé életét, s e kietlen éjszakában neje is halottként áll képzelődése előtt. Megsemmisítve látja családi boldogságát és e rémlátomány hatása alatt egyszerre csak összeomlik eszményhite, és már csak a földi boldogságot tekinti az egyedüli realitásnak, minden egyebet, emberiséget, szabadságot stb. csak üres, semmit-

mondó phrasisoknak. Eszményeinek összeomlásával együtt megrendül vallásos hite és így tör ki isten ellen:

Zsarnok vagy, isten, és én
 Átkozlak tégedet!
 Ott ülsz az égi trónuson hideg
 Méltóságodban érzéketlenül,
 Csak úgy, mint itt a földi zsarnokok,
 S uralkodói kevélyen, és naponként
 Hajnalsugárral s megrepedt szíveknek
 Vérével újra s újra fested
 Királyi széked kopott bíborát!

(Az apostol, XVII.)

Tudjuk nagyon jól, hogy az ily káromlás csak visszája a szív mélyéből fakadó istenhitnek; tudjuk továbbá, sőt éppen benső vívódásai győznek meg erről teljesen, hogy Petőfi minden benső háborúkon keresztül az eszmények embere marad; mégis érezzük, hogy valamint nem állapítja meg hivatásának határait és a költői hivatást összezavarja a politikával, azonképen eszményei is egymásba ütköznek, nevezetesen a földi boldogság vágya és a szabadságeszmény egymást nála olykor elsötétítik: vagy úgy mint híres jelszámban, ahol a szabadságért föláldozza szerelmét, vagy úgy mint „Az apostol“-ban, ahol elkeseredettségében fordítja a szabadság eszméjét ejti el és a családi boldogságot mondja élete egyedüli céljának. A szerelemnek és a szabadságnak ez a versengése és hol az egyiknek, hol a másiknak fölülkerekedése a leg-

bibésebb pontja Petőfi költészetének, mert a magánembernek és a közéleti embernek emez összeütközése mögött voltaképpen ott lappang a világfölfogás alapkérdésének, a materialista és az idealista gondolkozásnak bizonyos fokú tisztázatlansága.

Ámde vájjon ki csodálkozhatik az ellentétes világnézletekkel való eme küzködés fölött, holott mindnyájan csak lassan, nagyon lassan és a nagyok is csak késő éveikben jutnak valamely bevégzett világossághoz a világfölfogás alapkérdéseiben. Vegyük hozzá Petőfi kivételes temperamentumát, melyet az „Egri hangok“-ban ily fényesen jellemez:

Kedvemnek ha magja volna:
 Elvetném a hó felett,
 S ha kikelne: rózsardő
 Koszorúzná a telet.
 S hogyha földobnám az égbe
 Szívemet,
 Melegítné a világot
 Nap helyett!

(Egri hangok.)

és akkor érteni fogjuk, hogy az ily gazdag szív mily lángolóan tapadhat a földi boldogsághoz és hogy minden ideális lendülete, sőt vértanúi hajlandósága daczára huszonhat éves korban még bizony meg tud fenekleni a boldogságnak kissé materiális ízű fogalmában is. De azért a szerencsés sugalom pillanataiban igazi apostol szellem ő, aki teljes joggal mondja magáról:

Mit én tudok, higyétek, annak
 Más fogja venni hasznát. . .

(Az apostol, XI.)

Mert valóban ő csak olyat tudott, amivel nem magának szerzett hasznot, hanem nemzetének dicsőséget s az emberiségnek gyönyörűséget.

Ha már most azt a filosofiát részletezzük, mely Petőfi költészetében részint sejtelmesen, részint egészen világosan átgondolva jelentkezik, akkor azt kell mondanunk, hogy Petőfi elsősorban és mindenek fölött társadalmi és csak másodsorban természet-bölcsele. Az olyan mértéktelenül forrón érző és szerető szív, mint a Petőfié, ezen alkatánál fogva annyira lángol a nemzetért, az emberiségért, szóval a társadalmi életközösségért, hogy bármily mély költői érzéke legyen is a természet iránt, mégis érzéseivel, gondolataival túlnyomóan ott jár a társadalmi boldogság körül. Láttuk, hogy „Az apostol“-ban mily világosan fejezi ki a társadalom evolutiojába vetett alaphitét és most kiegészítésül a „Világosságot“ című költeményére utalunk, mely philosophiai szempontból egyik figyelemre legméltóbb költeménye. Itt ugyanis világos tanúbizonyosságát adja annak, hogy bölcsész módjára elmélkedik, töpreng a társadalmi fejlődés problémája fölött, vagyis hogy nem dogma gyanánt fogadta el e fejlődés fogalmát, hanem nyugtalanítja, vájjon az, ami szívének leghőbb követelése, hogy az emberiség folyvást haladjon egy magasabb cél felé, megvalósul-e a jövőben?

Eljő-e a kor,
 Melyet gátolnak a rosszak
 S amelyre a jók törekednek,
 Az általános boldogság kora?
 S tulajdonképen
 Mi a boldogság?
 Hisz minden ember ezt másban leli;
 Vagy senki sem találta még meg?
 (*Világosságot!*)

E sorok azért oly jelentősek, mert Petőfi itt egész világfölfogásának legfontosabb fogalma, a boldogság fölött töprenkedik és minden szavából kihallik, hogy valósággal nem is annyira mint költő, hanem inkább mint bölcsész feszegeti a reá nézve legjelentősebb kérdést. „S tulajdonképen — Mi a boldogság?” Petőfi gyakran ilyen egész prózai alakban és prózai élezettséggel veti föl kérdéseit a legemelkedettebb szellemű poémákban, jelölül annak, hogy a művészet egy csöppet sem zavarja őt tisztán logikai észjárásában. Ő minden költői tehetségétől eltekintve igen nagy eszű ember volt, amint hogy nagy értelmi erő nélkül poétái nagyság nem jöhet létre. Oly egyenesen megy neki a problémáknak, hogy a philosophus ember ropant gyönyörűséggel követi elmélkedéseit és csak azt sajnálja, hogy ily tiszta értelmiségű egyéniség miért nem érhetett el legalább is hatvan esztendőskort, hogy mindenről, amit átélt, előadhatta volna elmélkedéseit is. Mert ahol ő valamely kérdést magában már tisztázott, ott oly éles logikával, oly hajthatatlan határozottsággal, oly napfényes világossággal beszél, mint a legnagyobb bölcsészek.

Persze, épp a boldogság fogalma az, melyet aránylag még a legkevésbé tisztázott, mert mint maga mondja: ezt minden ember másban leli, mi több, ezt, úgy látszik, még senki sem találta meg. A költő előtt itt az az alapigazság dereng, hogy mennél igazabban az igazi boldogságra tör az ember, annál mélyebben meggyőződik, hogy az a földi életben nem érhető el. Ebben rejlik embervoltunknak közös tragikai vonása, mely annál jobban érezhetővé válik valamely egyéniségen, mennél nagyobb energiával tör az *igazi* boldogság felé. Petőfi is gyanítja ezt, de nem alkotja még meg az ember tragikai lényének világos fogalmát, mely abban áll, hogy az az ember boldogság-vágyánál fogva áttöri az érzéki jelenésvilág korlátait, vagyis hogy ez a boldogságvágy semmiképpen sem fér bele az érzéki jelenések világába, amit a bölcsészek úgy fejeznek ki, hogy az emberi boldogságvágy metaphysikai jellegű. Petőfi azonban az észhez fordulván világosságért, eleve ily módon zárja el maga előtt a világosság útját:

Nyomorú ész,
 Ki fénynek hirdeted magad,
 Vezess, ha fény vagy,
 Vezess csak egy lépésnyire!
 Nem kérlek én, hogy átvilágíts
 A más világnak fátyolán,
 A szemfedőn,
 Nem kérdem én, hogy mi leszek?
 Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok
 S miért vagyok? . . .

Magáért születik az ember
 Mert már magában egy világ?
 Vagy ő csak egy gyűrűje
 Az óriási láncznak,
 Melynek neve emberiség?
 Élünk-e önnön örömeinknek
 Vagy sírjunk a síró világgal?

(Világosságot!)

Vagyis látni, hogy Petőfi fázik a metaphysikai gondolkozástól: beszél ugyan a más világnak fátyoláról, a szemfedőről, de ez nem érdekli, mert forró szíve azon a boldogságon csüng, mely érzéki világunkba belefér. Csak erre a földi vagy társadalmi boldogságra szorítkozván csak az önzés és szeretet sociális kérdéseihez jut el, midőn azt firtatja, hogy élünk-e önnön örömeinknek vagy sírjunk a síró világgal? Magáért születik az ember, mert már magában egy világ? Vagy ő csak egy gyűrűje az óriási láncznak, melynek neve emberiség? sociologia alapkérdését egyszerűbben és világosabban már alig lehet fölvetni: igen, de e kérdés szorosan összefügg a „más világnak fátyolával, a szemfedő“-vel és csak azzal kapcsolatban tárgyalható. Aki a metaphysikai kérdéseket kizárja elmélkedéséből, az ne remélje soha, hogy világfölfogásának alapkérdéseiben valamely törhetetlen meggyőződéshez jut. Petőfi is kétségekbe sodorja magát, midőn jól érzi, hogy a földön még senki sem találta meg a boldogságot, és mégis csak a földi határok közé szorítja kérdését. Egy pillanatra ugyan metaphysikussá válik e soraiban:

Talán amit
 Mi boldogságnak nevezünk,
 A miljom érdek,
 Ez mind egyes sugara csak
 Egy új napnak, mely még a láthatáron
 Túl van, de egykor feljövend.

(Világosságot!)

De e szavaiban csak kapkod egy gondolat után, anélkül, hogy megragadni tudná, és a következő sorokban megint a földi boldogságba elmerült lélek vergődik előttünk:

Kár volna így!
 Bár volna célja a világnak,
 Bár emelkednék a világ
 Folyvást, folyvást e cél felé,
 Amig elébb-utóbb elérné!
 De hátha úgy vagyunk.
 Mint a fa, mely virágzik
 És elvirít,
 Mint a hullám, amely dagad,
 Aztán lesimul,
 Mint a kő, melyet fölhajítanak,
 Aztán lehull,
 Mint a vándor, ki hegyre mászik,
 S ha a tetőt elérte,
 Ismét leballag,
 S ez így tart mindörökké:
 Föl és alá, föl és alá .....

Irtóztató, irtóztató!

(Világosságot!)

Vagyis Petőfi a társadalmi evolútiót félti: attól tart, hogy az egész világtörténelem csak alá s fölhimbálódzásból áll, anélkül, hogy valami magasabb célhoz való közeledés foglaltatnék benne. És a földi céltalanságnak ez a gondolata iszonyattal tölti el. Nyugtalanossága nem is alaptalan, mert ahogy ő képzei az emberi társadalom evolúcióját,

úgy az valóban nem egyéb, mint babona, és úgy az soha, de soha nem következhetik el. „Eljő-e a kor, melyet gátolnak a rosszak, s a melyre a jók törekednek: az általános boldogság kora?“ így eseng Petőfi: csakhogya általános boldogság kora soha semminemű körülmények között el nem következhetik a földön. Aki ilyesmiről álmodik, azt utópistának nevezzük, vagyis olyan ábrándozónak, aki tökéletesen félreérti az evolutio fogalmát. A modern ember pedig talán egyetlen fogalmat sem hajlandó annyira képtelen tartalommal megtölteni, mint éppen az evolutiót.

Mert igaz ugyan, hogy az emberi szellem „haladó képessége“ határtalan, vagyis soha nem haladhat annyira, hogy még tovább ne haladhatna: ámde mindezen a híres haladáson keresztül, az emberi szellem lényege vagyis faji jelleme teljességgel változatlan marad. Sokan ezt nem képesek megérteni és azt hiszik, hogy az emberi szellem határtalan haladó képességét csak úgy hirdethetjük, ha föladjuk faji jellemének változhatatlanságát, vagy fordítva, ha az emberi szellem lényegbeli változhatatlanságához ragaszkodunk, akkor már le is mondottunk határ nélküli haladóképességéről. Ezeknek sejtelmük sincsen a faj és az egyén egymáshoz való viszonyáról, mert különben megértenék, hogy a faj mindig ugyanaz maradhat, noha mindig új meg új egyéneken jelentkezik, sőt hogy egy fajnak élete éppen abból áll, hogy mindig ugyanaz a faj maradjon, mialatt folyton új meg új egyéneket

ont magából, melyek között két egyenlő egyén sohasem állhat elé. Azt a törvényt, mely szerint a faj mindig újszerű és újszerű egyénekre tér át az idők folyamán, noha a faj maga változhatatlan, vagyis egy és ugyanaz a faj marad, eme faj evolúciójának nevezzük. Az emberi szellemre alkalmazva ez azt jelenti, hogy noha mindig újszerű és újszerű (eredeti) egyéniségek léphetnek föl a történelem folyamán és újszerű meg újszerű kincsekkel gyarapíthatják az emberiség szellemi vagyonát, mégis mindé haladáson keresztül az emberi szellem változhatatlanul megőrzi a maga emberi jellemét: amit népszerűen azzal szoktunk szemléltetni, hogy az egyszeregy egyformán megőrzi igazságát az emberi szellem egész evolúcióján keresztül.

Legnagyobb sajnálatomra a faji evolúció elvének mélyebb taglalásába itt nem bocsájtkozhatunk. De azt igenis hangsúlyoznunk kell, hogy főleg egy körülmény az, mely a faji evolúció fogalmát igen nagy mértékben elhomályosíthatja. Sokan azt hiszik, hogy a fejlődési folyamat természetéhez tartozik, hogy a fejlődés valamely későbbi stádiuma minden tekintetben magasabb értékű legyen minden előző stádiumoknál. Akik így gondolkoznak, egészen hamis értékelési rendszert visznek bele a fejlődés fogalmába, s ez által teljesen meghamisítják az evolúció fogalmát. Ezek nem gondolják meg, hogy értékelő rendszerük meg is fordítható és hogy mi sem könnyebb, mint éppen a korábbi,

az ősi fejlődési stádiumokat a legértékesebbeknek föltüntetni. Mi sem könnyebb, mint az embert éppen fejlődése kezdetén a legboldogabbnak rajzolni, vagyis a fejlődési folyamatot a faj paradicsomi állapotával kezdődőnek föltételezni. Azt az értékelő rendszert, mely a faj fejlődési stádiumait annál értékesebbeknek tekinti, mennél inkább a múltba esnek, romantikus értékelésnek, a belőle eredő művészi irányt pedig romanticismusnak nevezzük. A romantikus értékelésnek éppen fordítottja az utópista értékelés, mely valamely fejlődési stádiumot annál becsesebbnek tekint, mennél későbbben jelentkezik az evolutio folyamán. De az igazi értékelő tudja, hogy mindenik fejlődési stádium az által tűnik ki, hogy van benne valami becs, mely minden többiből hiányzik, úgy hogy ebből a szempontból tekintve, valamennyi között a legbecsesebbnek mutatkozik. Hamis tehát a romantikus értékelés, mely a paradicsomot a fejlődési folyamat elejére teszi, és épp oly hamis a megfordított romanticismus, vagyis az utopismus is, mely a paradicsomot a fejlődési folyam bezáró stádiumának tekinti. Amíg az emberi elme a romanticismus és utopismus-tól megszabadulni nem iparkodik, addig a fejlődés helyes fogalmához semmiképen el nem juthat.

Napjainkban különösen a természettudomány s a vele kapcsolatos technika nagyszerű fejlődése az, ami nemcsak a műveletlen, de az úgynevezett művelt tömegeket is annyira megrészegíti, hogy

már-már azt képzelik, hogy az emberi értelem minden természeti titok fátyolát föllebbentheti és így határtalan hatalomhoz jutván a természet fölött, határtalan általános boldogságot is létesíthet. Kik gondolkoznak így? Többnyire azok, akik a legkevésbé fáradnak a természettudomány előmozdítása körül, akik legkevésbé hatoltak mélyeibe és akik az ilyen bűvármunkához a legkevesebb türelemmel és rátermettséggel bírnak: szóval az ábrándozók, akik attól ittasodnak meg, amit a komoly lelkek mérhetetlen fáradsággal és önmegtágadással termelnek; megittasodnak, úgy, hogy már ennél fogva sem tudhatják, hogy miként terem az új belátás, az új fölfedezés, és hogy milyen korlátai vannak az emberi természetnek. Az emberi tudomány haladását mi sem veszélyezteti jobban, mint az utopismus, mely az ábrándozókban támad a tudomány haladása következtében. Ha általánossá válnék az utopismus, mely az emberiség számára mindent elérhetőnek tart, amit a megrészegetett képzelődés társadalmi boldogságnak tekint, akkor ez a részeg képzelődés fölrobbanthatná az emberi társadalmat és így lehetetlenné tenné többek közt azt a bűvármunkát is, mely az új kilátásokat és technikai fölfedezéseket termeli. Azért a mi napjainkban a haladásért buzgólkodó gondolkozónak nem lehet fontosabb föladata, mint fölvilágosítani az értelmiséget, hogy noha az emberi szellem természetében rejlik a folytonos fejlődés lehetősége, azért minden evolution végig mégis változatlanul

megőrzi a maga sajátos határolt faji, vagyis emberi jellemét.

Azt azonban talán mondanunk sem kell, hogy Petőfit nem soroljuk a közönséges utópisták közé. Nem csak azért, mert oly imádandó kedélye volt, mely rózsaerdőket fakaszt a hómezők fölött, hanem mert vértanúi önzetlenséggel hevült a mások javáért, az általános boldogságért. Ha tehát hirtelenében ilyen fajta utópista támadna közöttünk, akkor velem szemben menten elolvadna az utópia ellen táplált gyűlöletünk; annál is inkább, mert aki önzetlenül él a közösségnek, annál az utopismus csak átmeneti állapot lehet a helyesebb kilátás felé.

*

Az előbbieken Petőfi hitének egyik alapmotívumát, az emberiségnek boldogságra való vágyódását világítottam meg; most e hitnek másik motívumára, a természet iránt való mély költői érzékre kell még végezetül rátérnem, hogy így egész világfölfogásának alaprajza tisztán álljon lelki szemeink előtt. Petőfi természetköltészetére különösen jellemző az a körülmény, hogy még a természettel szemben állva is a társadalmi boldogság követelménye uralkodik szíve fölött. Emlékezzünk csak vissza gyönyörű szerelmi himnuszára, melyben képzelete őt a csillagok közé ragadja; de ott is csak az a kérdés foglalkoztatja, vajjon van-e szerelem ama távoli világokban is, mert ha nincs, akkor ez a földi nyomorúság is drágább neki amaz égi köröknél, sőt akkor ezekről az égi körökről

még csak tudni és hallani sem akar semmit sem. Szóval Petőfi szíve olyan túláradóan szerelmes, hogy szerelemvágyával betölti az összes csillagvilágokat is. Természetköltészete ily módon nagyon élesen és jellemzetesen különbözik a modern világ bánatos és világdaczos természeti költőkéitől, akik közé pl. Byront, Shelleyt, Lenaut és Vajda Jánost sorolhatjuk. A modern világbánatos ember a természettel szemben állva mindenek fölött egyéniségnek, a társadalomból kiszakadt egyéniségnek érzi magát. A társadalmi közösség ugyanis akárhányszor úgy tűnik föl előtte, mint amely egyéniségét gúzsba kötni, valójából kivetkőztetni, szabadságától megfosztani akarja, s mint amely szokásaival, törvényeivel, intézményeivel akárhányszor minden jobb érzését, igazságra való leghőbb vágyódását kigúnyolja, csúffá teszi. A természettel szemben önmagát és istenét keresi a modern költő, úgy> hogy ezt a természetköltészetet tekinthetjük a modern poesis legbecesebb részének. Az igazi modern költőnek, mint individualistának, saját egyéniségének megismerésére, kialakítására kell törnie és e munkájában éreznie kell, hogy csak az istenével való társalgásban találhatja meg önmagát, istenével pedig sehol úey nem társaloghat, mint a természet jelenéseinek végtelenül sejtelmes beszédjében. Petőfi nem szakad el eléggé az emberi társadalomtól, midőn természeti képeit festi: ennek az elszakadásnak kifejezésére nem is annyira ő, mint inkább lánglelkű utódja Vajda János volt

hivatva a mi hazai költészetünkön belül. Petőfi, mint mondom, az ő optimista lelkületét, az ő túláradó szerelmét (és gyűlöletét) viszi természet-költészetébe; de éppen ezért valami olyat alkot, amit más modern költőnél hiába keresnénk.

Mert bárha költészetének tartalmát túlnyomóan a társadalmi motívumokból meríti, mégis — majdnem azt mondanám, hogy az ő akarata ellenére — művészete nem a társadalmi kérdésekben (hazafiság, demokratia, világszabadság, általános boldogság), hanem a természeti képek festésében (s az ezzel oly rokon szerelmi költészetben) éri el tetőpontját. Az ő tulajdonképeni ereje, ha kedélyének gazdagságától, hőfokától, dinamikus voltától eltekintünk, mindenek fölött a természet iránti mély érzéken, rendkívüli szemlélő képességén, vagyis jobban mondva a természet szemléletéből táplálkozó hatalmas képzeletén alapul. Petőfi a képzelő tehetségnek óriása, és ha ő azt mondja, hogy:

Az én képzeletem nem a por magzatja,
Mennydörgés volt apja, villámlás volt anyja,
Csecsemő korában sárkánytejet szopott,
Ifjú korában oroszlánvért ivott . . .

(Az én képzeletem nem . . .)

akkor még csak szelíd képet fest arról a páratlan adományról, melylyel őt az anyatermészet fölruházta. Ha mindjárt tanulmányom elején Petőfi dinamikus kedélyalkatának tüneményes voltát emeltem ki, most kiegészítőleg hozzá kell tennem, hogy ez a kedélyalkat csak azért válhatott oly tüneményessé, mert egy kivételesen hatalmas kép-

zelet kölcsönzött neki szárnyakat. A János vitéz második fele voltaképpen nem egyéb, mint ennek a képzelő erőnek allegorikus megdicsőítése, mert azok a kövő óriások, kiket János vitéz jobbagyaivá tesz, az ő képzeletének világhódító erejét jelképezik.

Az ilyen képzelőtehetségre volt szükség, hogy a második, a költői honfoglalás megtörténhessék, vagyis, hogy a magyar alföld nemcsak a hatalmi hódítás, hanem a szív és lélekbeli beolvasztás erejénél fogva örök időkre a magyar nemzetévé váljék. Jöhetnek ugyan költők, kik Petőfit hol egyik, hol másik tekintetben fölülmúlják, de azt a legnagyobbak is mindenkor irigyelhetik majd tőle, ahogy ő kedélyének és képzelmének hódító erejével egy országot birtokba vett, úgy, hogy az ezentúl már csak Petőfi költői országa lehet. Az ő természetkölteményei, hogy úgy mondjam, egyben hazafias honfoglaló költemények és mint ilyenek semmi más modern természetköltészettel össze nem hasonlíthatók.

Mi a titka Petőfi természetköltészetének? Az, hogy kedélye épp oly teljes összhangban van az alföld világával, mint pl a görög kedély a déli tengerek derűjével.

A görög derű mellett Petőfi egy egészen új nemét a napfényes természetköltészetnek, a délibábos magyar derűt teremti meg, aminőt más nemzetek természetköltészetében hiába keresnénk. És valamint a görög phantásia a természeti jelenségek mythologiai megszemélyesítésével kelt páratlan esztétikai gyönyörűséget, azonképen Petőfi phan-

tásiája is első sorban a természeti jelenségeknek oly hatalmas megszemélyesítő ereje által tűnik ki, mely szinte versenyre kél a görög mythos-alkotó erővel. Már az eddigi idézetekben is egész sereg példája foglaltatik annak a csodálatos személyesítő tehetségnek, mely természetfestéseiben megnyilatkozik, így pl. emlékezzünk csak vissza, ahogy „A felhők“ -et egyszer ártatlan gyermekeknek mondja, melyek a hajnal s alkony keblén halkan szenderegnek, majd haragos vad férfiaknak, melyek a viharral, e zsarnokkal, élet-halál harczot vívni készülnek; avagy mikor a holdvilágot környékezik, gyengéd lánytestvéreknek, melyek beteg fivérüket a holdvilágot körül fogják. Valósággal mythos-alkotó természeti látása van, úgy mint a hajdankor nagy költőinek. Egészen a görög mythologia metamorphosisaira emlékeztet bennünket az a gyönyörű szerelmi ábrándja, mikor folyóvíz akarna lenni, ha szeretője benn a halacska volna, vagy vadon erdő, ha szeretője benn fészket ütne, vagy váromladék, ha szeretője a repkény volna, mely elnyúló zöld karjaival homlokára folya stb. stb. És milyen személyesítő erővel írja le pl. a fürgeteget, mikor ez az utczákon keresztül nyargal, mintha ördög ülne hátán és lángsarkantyút verne oldalába, majd mikor dühében a háztetőkre ugrik, besüvít a kéményeken és tele torokkal ordít az a vak éj siket fülébe; főképpen pedig, mikor a magasba iramodván, a fellegekbe markol és rongyokra tépi őket éles körmeivel, úgy, hogy a csillagok remegnek ijed-

tükben és a holdvilág csak úgy hömpölyög a széttépett felhődarabok közt, mint a holt ember a hullámokon. Hisz ez kész mythologia; csak azzal a különbséggel, hogy az itt szereplő Förgeteg, Felhő, Csillag, Hold nincsenek istenekként föltüntetve. De azért szembetűnő, hogy Petőfi úgy látja a természeti folyamatokat, hogy ihletett képzelme mindjárt egész hitregét költ beléjük.

A napról, holdról, csillagokról, égi tüneményekről nem is tud másként beszélni, hogy meg ne személyesítse őket. Csak úgy véletlenül kapom ki pl. a János vitézből e kedélyeskedő sorokat:

Másnap reggel a nap szokás szerint fölkelt,
De nem lát és nem hall olyat minden reggel,
Mint amilyet hallott, mint amilyet látott
Mingyárt, mihelyest a föld szélére hágott.

(János vitéz, XII.)

Ezt a természet személyesítő módszert tanulta el tőle Arany János akárhány plastikai természetfestésében. Tovább lapozgatok a János vitézben és a leáldozó napról, mely egy véres csatatérre tekint vissza, ilyen képet találok:

A leáldozó nap utolsó sugara
Vörös szemmel nézett a siralmas tájra.
Nem látott egyebet, csak a véres halált,
S hollósereget, mely a halottakra szállt;
Nem igen telt benne nagy gyönyörúsége,
Le is ereszkedett tenger mélységébe.

(János vitéz, XIII.)

Ezek ama könnyed fajta személyesítések, melyeket az inge ujjából ráz ki, de épp oly könnyedséggel egész meséket komponál bele a természeti látományokba, mint pl. „Szécsi Mária“-ban:

Jött az ifjú hajnal, az ékes levente,
 Ragyogó szép csillag a kócsagtoll fején,
 S vállán újdонат-új piros bársony mente;
 Így jött elé fényes diadalszekerén . . .
 Megölte az éjét, fejét vette: vére
 Fölfecscsent egész a fellegek szélére.

A köd pedig, az éj csüggeteg tábora,
 Mert fő nélkül maradt, futni kezdte gyáván,
 S oszladozott számos apró csoportokra.
 És elbujt a völgyek legtítkosabb táján,
 Ott végső kétségbeesés szállá rája,
 S fölakasztá magát fenyőfák ágára.

(Szécsi Mária.)

Ahogy itt a köd oszlását személyesítően leírja: lehet-e azt még szebben és több drámai eleven-séggel élénk állítani? De akárhol lapozzuk föl költeményeit, mindenütt a természeti jelenségek olyan megszemélyesítésével találkozunk, melyeknek hol gyöngédsége, hol humora, hol bizarr leleménye ejt bennünket ámulatba. A hajnalt vidám kertész-leánynak mondja, mely rózsákat szór a ház kis ablakára; a holdat szép fonóleánynak, mely olyan kísérteties szálakat ereszt éjenkint ezüst guzsalyán, mikéntha fonna szemfödelet magának; mindenik bokrot páholynak mondja, amelyben ülnek ifjú ibolyák, mint figyelmes hölgyek, hallgatván a primadonna (a fülmile) dalára stb. stb. Génre képei-ben a tárgyak megelevenednek, személyekké válnak, úgy, hogy ezzel a legmélyebb humoros hatásokat éri el:

Van a nagy alföldön csárda sok.
 Azok közt, akiket én tudok
 Legkülönösebb a Betekints, —
 Ennek széles földön párja nincs.

Menni akar, de csak düledez,
 Mint ivója, kiben sok a szesz!
 Födele is félre van csapva,
 Mint a részeg ember kalapja.
(Van a nagy alföldön csárda sok.)

Máskor ugyanilyen személyesítéssel mélyen bánatos hangulatot kelt, mint pl. „A csárda romjaidban; A csárda is vénült, vénült és roskadott. Leüté fejről a szél a kalapot, A födelet. . . ekkép áll hajadon fővel, mintha urával beszélne az idővel“. Csodás személyesítő erejével egyszerű természeti jelenségbe egész világrázó tragédiát tud belé vetíteni, mint pl. „A puszta, télen “-ben.

Mint kiűzött király országa széléről
 Visszapillant a nap a föld permérül,
 Visszanéz még egyszer
 Mérges tekintettel,
 S mire elér szeme a túlsó határra,
 Leesik fejről véres koronája.

Ebben a néhány sorban nemcsak egész szabadságrajongó lelkületét fejezte ki a költő, hanem egyben a természeti képet oly igéző erővel festette, hogy visióján keresztül magát a valóságot véljük láthatni. Ha Petőfi angol vagy német költő volna, vastag könyvek íródának képzeletének mythikus személyesítő erejéről; egész tudományos irodalom keletkeznék arról, hogy miben rokon újszerű költői természetlátása a görög mythológiában jelentkező személyesítő erővel, sőt hogy miben múlja ezt fölül. Vizsgálódások indulnának meg, hogy Petőfi előtt miért nem tudta még költő a síkságban rejlő természeti szépséget fölfedezni, miért éppen a magyar alföldnek támadt ilyen csodálatos művész commentatora s miért éppen

a leggazdagabb kedélyű költőnek kellett szerelmesnek lennie abba a látszólagos egyhangúságba, melyet a puszta élénk tár? stb. stb. Ilyen és hasonnemű kérdések fejtegetése tüntetné ki igazában, hogy Petőfi milyen korszakalkotó tüneménye a világirodalomnak.

És ez a lángszellem nem is fejthette ki egészen a lelkében élő gazdagságot, mert hiszen huszonhat éves korban lobbant ki, amikor más tehetségek magukra eszmélni és kigyúlni kezdenek. Akárhol ragadjuk meg Petőfi költészetét, minden ponton a fájdalmas kérdés előtt állunk, hogy mivé fejlődhetett volna, ha szabadságharczunk katastrópháját túléli? Úgy vagyunk Petőfivel, mint magával a magyar nemzettel: bárhol ragadjuk meg nemzeti életünk történeti fonalát, mindenütt ama nagy kérdés előtt állunk, hogy hová fejlődött volna a magyarság már eddig is, ha szabadságharczát diadalmasan fejezi be? — Szabadságharczunk volta-képpen most is folyamatban van és nem nyughatunk meg addig, amíg meg nem valósítottuk önállóságunk összes föltételeit Minden jelek arra mutatnak, hogy történelmünk nagy fordulópontjához most közeledünk) amikor végtére valósággá lesz, amiért évszázadok óta eped a magyar nemzet. Ha eljő az a nemzedék, mely az álmodott szabadságot valóságra váltja, akkor érti meg igazán a magyarság és az egész művelt világ is, hogy ki volt tulajdonképpen Petőfi. Ma őt még mindig csak sejteni lehet.